

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga



Serie nouă, tomul 8, 1997

1 – 2

Ianuarie – Februarie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

La revue „Revista Istorică” paraît 6 fois par an en double numéro.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor, nr. 1, 71247-București, tel. 650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, R 76117, București
Telefon : 410.38.46 ; 410.32.00/2107, 2119

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VIII, NR. 1 – 2
Ianuarie – Februarie 1997

S U M A R

COMUNITĂȚI ȘI GRUPURI ETNICE – MINORITARI

ȘTEFAN DELUREANU, Germanii din România înainte și după 1945	5
FLORIN ANGHEL, Studiu preliminar al evoluției minorității polone din România Mare, 1918-1940.....	25
VIOREL ACHIM, Țiganii din România în timpul celui de-al doilea război mondial	53
ALINA TUDOR, „Noi” și „Parazitul din afară” – Câteva considerații asupra discursului antisemit al „Noii generații” interbelice.....	61

STUDII DOCUMENTARE

CRISTIA MAKSUTOVICI, Comunitatea albaneză din România.....	81
SERGIU SELIAN, Un document necunoscut despre armeni și argumentele lui istorice	95

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

ANDREI CĂPUȘAN, Mircea Eliade, diplomat (1940-1944). Documente inedite.....	109
FLORIN MÜLER, Nae Ionescu, ideologia totalitară și mișcarea legionară. 1934-1940	119

OPINII

DUMITRU P. IONESCU, România și optanții unguri	125
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Seminar internațional : „Marea Neagră – Poartă a Europei”, Mangalia, 6-12 octombrie 1996
(Ion Stanciu); Călătorie de documentare în Polonia (Florin Anghel); Cronică 131

NOTE ȘI RECENZII

PETER BROWN, *Cultul sfinților*, Timișoara, Edit. Amarcord, 1996, 196 p. (Ioan Babici);
P. DOORNS, C. KLUTS, E. LEENARTS, ed., *Data, Computers and the Past. Proceedings of the Conference Archiving and Disseminating Historical Machine Readable Data*. Leiden, 1990, Hilversum, 1992, 280 p. (Irina Gavrilă); TADEUSZ DUBICKI, *Polscy uchodźcy w Rumunii, 1939-1945. Studia i materiały* (Refugiați poloni în România, 1939-1945. Studii și materiale), Warszawa, Gryf, 1995, 330 p. (Florin Anghel); FRANÇOIS FURET, *La révolution, 1770-1880*, Paris, Hachette, 1988, 526 p. (Alexandru Mamina); AGUSTÍN GALÁN GARCÍA, *El „Oficio de Indias” de los jesuitas en Sevilla. 1566-1767*, Sevilla, 1995, 390 p. (Eugen Denize); MOSES GASTER, *Judaica & Hungarica. A zsidó, magyar és román művelődése és politikai kölcsönhatások történetéből* (Din istoria interferențelor culturale și politice dintre evrei, maghiari și români), Ediție îngrijită și prefațată de Miskolczy Ambrus, Budapest, 1993, 200 p. (Demény Lajos); ĒRIKS JĒKABSONS, *Poļi Latvijā* (Polonii din Letonia), Riga, 1996, 168 p. (Florin Anghel); JACEK ZGRZEBNICKI, *Cracow's-Kazimierz, Jewish Town, Żydowski Kazimierz*, Kraków, 1994, Copyright by Patchwork and Wiktor, 144 p. (Betinio Diamant) 135

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VIII, Nos 1 – 2

January – February 1997

CONTENTS

COMUNITIES AND ETHNIC GROUPS – THE MINORITIES

ȘTEFAN DELUREANU, The Germans in Romania, Before and After 1945.....	5
FLORIN ANGHEL, Preliminary Survey on the Evolution of the Polish Minority in Greater Romania, 1918-1940	25
VIOREL ACHIM, The Gypsies in Romania During World War II.....	53
ALINA TUDOR, “We” and the “Parasitical Outsider” – Some Considerations on the Anti-Semitic Discourse of the Inter-War “New Generation”	61

DOCUMENTARY STUDIES

CRISTIA MAKSUTOVICI, The Albanian Community in Romania	81
SERGIU SELIAN, A Previously Unknown Document on the Armenians and Its Historical Arguments	95

REPRESENTATIVE FIGURES IN THE ROMANIANS’ HISTORY

ANDREI CĂPUȘAN, Mircea Eliade, the Diplomat (1940-1944). Previously Unpublished Documents.....	109
FLORIN MÜLLER, Nae Ionescu, the Totalitarian Ideology and the Iron Guard Movement. 1934-1940.....	119

POINTS OF VIEW

DUMITRU P. IONESCU, Romania and the Hungarian Options	125
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

- International Seminary : "The Black Sea – A Gateway to Europe", Mangalia, 6-12 October 1996 (*Ion Stanciu*); Documentary Trip to Poland (*Florin Anghel*); Notice..... 131

NOTES AND REVIEWS

- PETER BROWN, *The Cult of the Saints*, Amarcord, 1996, 196 pp. (*Ioan Babici*); P. DOORNS, C. KLUTS, E. LEENARTS, eds, *Data, Computers and the Past. Proceedings of the Conference Archiving and Disseminating Historical Machine Readable Data*. Leiden, 1990, Hilversum, 1992, 280 pp. (*Irina Gavrilă*); TADEUSZ DUBICKI, *Polscy uchodźcy w Rumunii, 1939-1945. Studia i materialy* (Polish Refugees in Romania, 1939-1945. Studies and Materials), Gryf, Warszawa, 1995, 330 pp. (*Florin Anghel*); FRANÇOIS FURET, *La révolution, 1770-1880*, Hachette, Paris, 1988, 526 pp. (*Alexandru Mamina*); AGUSTÍN GALÁN GARCÍA, *El "Oficio de Indias" de los jesuitas en Sevilla. 1566-1767*, Sevilla, 1995, 389 pp. (*Eugen Denize*); MOSES GASTER, *Judaica & Hungarica. A zsidó, magyar és román művelődése és politikai kölcsönhatások történetéből* (On the History of Cultural and Political Interferences. Jews, Magyars and Romanians), edited and prefaced by Miskolczy Ambrus, Budapest, 1993, 200 pp. (*Demény Lajos*); ĒRIKS JĒKABSONS, *Poļi Latvijā* (The Poles in Latvia), Riga, 1996, 168 pp. (*Florin Anghel*); JACEK ZGRZEBNICKI, *Cracow's-Kazimierz, a Jewish Town, Żydowski Kazimierz*, Kraków, 1994, Copyright by Patchwork and Wiktor, 144 pp. (*Betinio Diamant*)..... 135

COMUNITĂȚI ȘI GRUPURI ETNICE – MINORITARI

GERMANII DIN ROMÂNIA ÎNAINTE ȘI DUPĂ 1945

ȘTEFAN DELUREANU

În istoria Europei sud-orientale interesează, pe lângă statele din zonă și destinul germanității, pătrunse durabil și profund – prin colonizare – în arie, unde a trăit de secole, prevalent sub formă de insule. Absența unor entități compacte, proveniența și structura diversă a așezărilor, despărțite în spațiu și cuprinse în formațiuni statale diferite, au determinat dezvoltări neomogene ale acestora.

Până în 1918 germanitatea sud-est europeană aparținuse, cu excepția celei din Basarabia și Dobrogea, imperiului habsburgic. Conștiința de sine și cea comunitară erau inegale, ca și nivelul de cultură. Ca distribuție socială, majoritatea revenea sferei de activitate țărănești, erau bine reprezentate meseriile ca și ocuparea în mica industrie, nu lipsea amprenta orășenesc-burgheză și nici pătura proprie de intelectuali.

În statele succesorale din regiune, germanitatea – cu un total de circa 1700 000 la începutul anilor treizeci – se împărțea între România (760 000), Ungaria (480 000) și Iugoslavia (500 000). Cu excepția spațiului intracarpatic, în care sașii au apărut din evul mediu, pentru restul populației germane din România e vorba în special de noi așezări, datând mai ales din ultimele două secole. Sintagmele „sașii transilvăneni” și „șvabii dunăreni” au devenit uzuale în anii douăzeci. Paralel cu terminologia – neunitară – de minorități naționale și lingvistice, s-a utilizat în perioada interbelică și denumirea de grup etnic (Volksgruppe).

Cele trei state s-au perceput pe sine ca state naționale. Istoricul va avea dar de considerat pe această scenă complexa problematică a minorităților, proprie tuturor.

Rezoluțiile de la Alba Iulia au consfințit deplina libertate națională pentru toate comunitățile trăind alături de români ca pe un principiu fundamental în întemeierea noului stat, preanunțând dreptul lor de reprezentare politică în organele constituite, la educare, administrare și justiție în limba proprie, formulări de substanță nerepudiate în mod expres, dar nici acceptate integral de puterea executivă ca obligatorii.

Nu numai adunările sașilor și șvabilor votaseră atunci în favoarea unirii, dar și reprezentanții germanilor din Basarabia și Bucovina aprobaseră afilierea la România, ultimii respingând avansurile Consiliului național ucrainean de la Lemberg. Dintre aceștia, sașii din Transilvania erau singurii în măsură să poată privi în urmă spre o lungă tradiție de autonomie politică.

Despărțiți geografic de țara de origină, etnicii germani nu constituiau o minoritate de frontieră cum era cazul germanilor sudeți, al celor din regiunea Poznan, din Schleswig, sau al altor minorități din România. Pozitivitatea caracterului relațiilor interne dintre ei și români se suprapunea în cazul sașilor și pe tradiția unei solidarități care îi unise pe conducătorii lor cu aceia ai Partidului Național din Transilvania, devenit ulterior Partidul Național-Țărănesc al lui Iuliu Maniu. Scopul prezervării Constituției democratice din 1923 îi îndemna pe reprezentanții germani din parlament să-și subordoneze aspirațiile unei rezonabile politici de compromis. Bunele raporturi reciproce au fost puse în cumpănă numai după începutul anilor treizeci, când clasa politică moderată a germanilor din România a început să fie înlocuită de forțe extremiste ajunse în prim plan, în paralel cu dezintegrarea Republicii de la Weimar și cu ascensiunea extremei drepte în România.

Ekkehard Völk observă¹ că, în afara germanilor din partea austriacă a fostei monarhii dualiste, nimic fundamental nu s-a schimbat – după 1918 – în condiția minorităților. Nou era doar faptul că protecția lor dobânda garanții înscrise în tratate internaționale chiar dacă mai cuprinzătoarea expectativă a unei autonomii – cel puțin culturale – nu fusese consacrată în ele. Doar România avea să le acorde sașilor și secuilor o anumită autonomie locală în materie religioasă și de învățământ.

Dificultăți s-au înregistrat în transpunerea în legislațiile naționale a impreciselor obligații-cadru și – în măsura în care unele prevederi au fost preluate și precizate – în îndeplinirea lor efectivă.

Perioada tranzitorie de până la 1920 a fost relativ satisfăcătoare, după care a început să devină manifestă acea dinamică specifică statelor naționale îndreptată spre restrângerea drepturilor minorităților. Exemple nu lipsesc ca în cazul unor primari aleși cărora nu le-a fost permisă exercitarea mandatului pe motivul stăpânirii insuficiente a limbii (Voivodina) și al neautorizării unor asociații germane sau al retragerii aprobării date, cum s-a întâmplat în Slovenia sau în Ungaria.

E necesară o riguroasă ponderare cu nuanțarea concluziei atunci când se analizează măsuri relative la întreaga populație a unei țări, dar care pot cauza un prejudiciu disproporționat unui anumit grup minoritar. O asemenea măsură generală a fost și reforma agrară română (1921) care în Transilvania a fost resimțită mai împovăraător de sași, uniunile lor și biserica evanghelică pierzând importante resurse financiare pentru întreținerea și amenajarea școlilor. În Bucovina, reforma a avantajat din plin elementul german.

Punctul nevralgic l-a constituit îndeosebi învățământul de grad elementar împreună cu formarea personalului didactic. Cât timp el a depins de stat, școlilor

¹ Ekkehard Vökl, *Das Deutschtum in Südosteuropa vor und nach 1945*, în vol. *Osteuropa und die Deutschen*, editat de O. Anweiler, Berlin, 1990, p. 286.

de limbă germană nu li s-au putut asigura toate facilitățile proiectate prin acordurile de pace. O tendință de a se realiza pe această cale o asimilare cel puțin lingvistică, evidentă mai cu seamă în Ungaria și în Iugoslavia, a fost observabilă și în unele părți ale României. Perspective mai bune pe acest teren au existat în instituții private și, dacă în timp bilanțul a fost mai satisfăcător, li s-a datorat în special acestora, o constatare valabilă în primul rând pentru învățământul tradițional bine organizat al sașilor transilvăneni care a putut progresa și sub control statal².

Dacă disputa în jurul drepturilor minorităților a tensionat inutil atmosfera, ele au cunoscut și dificultăți neimputabile lor, precum acelea generate de criza economică mondială.

În noile patrii, minoritățile au simțit curând necesitatea de a crea forme de organizare îndreptate către o asociere mai eficace, înviorarea conștiinței apartenenței lingvistice, etnice și populare, cultivarea intereselor culturale, reprezentarea în afară, un teren pe care au fost întreprinși pași importanți în România, reflectându-se în acele forme, marea specificitate regională. Astfel, s-au constituit până în 1926 o serie de consilii, uniuni sau comunități populare precum: „Deutsch-Sächsischer Volksrat für Siebenbürgen”, „Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft”, „Volksgemeinschaft der Deutschen in der Bukowina”, „Verband rumänischer Bürger deutscher Abstammung in der Dobrudscha”, „Deutscher Volksrat für Bessarabien”. Corespunzător eterogenității lor, aceste organizații și-au urmat fiecare propria cale în teritoriul de așezare, cu o rezonanță neuniformă în rândurile populației germane, de la ținutul de graniță al Basarabiei, unde activitățile relevau o mai redusă însuflețire, până în Dobrogea, cu mica ei proporție de germani și la sașii cei numeroși, ageri, strâns uniți, cu o istorie de opt secole în urmă. Organizația centrală „Verband der Deutschen in Rumänien” realiza o firavă legătură între ele, o conștiință comunitară pronunțată a germanilor din România nepărând să se profileze pentru un viitor apropiat. Diversele uniuni au încercat să-i motiveze și să-i integreze pe aparținători pe bază voluntară. Personalitățile din conducere, prezente în parlament sau în funcții notabile, s-au manifestat ca purtători de cuvânt ale lor, precum Rudolf Brandsch, Hans-Otto Roth, Kaspar Muth. Cu tot numărul relativ redus de mandate la dispoziția minorităților, posibilitatea de a dobândi o mai semnificativă influență politică trecea prin cameră și senat. „Partidul Germanilor din România Mare”, ulterior „Partidul German”, nu era altceva decât o uniune a parlamentarilor germani. Ca și uniunile în fruntea cărora se aflau, ei aveau de reprezentat interese politice. Acestea și larga mobilizare făceau ca unii alegători să voteze pentru candidați ai unor partide negermane, cu deosebire în alegerile legislative. Colaborarea cu guvernele s-a desfășurat în deplină dependență de ele din momentul în care democrației i-au

² *Ibidem*, p. 290.

luat locul dictaturile regale, în Iugoslavia (1929) și România (1938), sau partidele unice.

Solidaritatea ca și acțiunea de diminuare a dependenței operau în interiorul cadrului de dezvoltare tradițional. Împreună cu limba maternă, un rol de seamă îl juca biserica, în principal cea luterană, care nu reprezenta o simplă comunitate confesională, ci ca biserică a poporului, întreaga lume săsească. Ea funcționa ca element de legătură și în alte regiuni cu posibilități mai limitate ca Basarabia sau Dobrogea. Altfel structurată, biserica romano-catolică era mai puțin eficace în exercițiul ei. Sacerdoții ei cuprinși înainte de 1918 în diocenze ungare, croate și slovene le purtau amprenta, evidențiind precumpănitor un mod de a simți unguresc, chiar dacă în oficiere, din motive practice, se utiliza pe alocuri limba germană. Cu toate acestea – după 1918 – când felul de a gândi și atitudinea multor servitori ai cultului s-au modificat, au contribuit și comunitățile parohiale catolice la educarea spiritului de solidaritate, cu precădere cele majoritar șvab-dunărene. Transformarea, s-a observat relevantă în Banat, unde conducerea diocezei multi-etnice Timișoara a fost asumată de prelați germani care simțeau ca atare și unde, în analogie cu episcopii sașilor, Pacha era numit „episcopul șvabilor”³.

Conștiința de sine și liantul spiritual al șvabilor de la Dunăre și sașilor transilvăneni își aveau fundamentul în viața cotidiană a comunităților rurale și urbane. La sași relațiile personale și sociale se exprimau în așa numitele „vecinătăți” și în ansamblul asociațiilor constituite, atât de diverse în România, unde ele au slujit solidarității fără să fi fost și fără să fi avut nevoie să fie orientate național-politic sau militant. Cadrul trebuie rotunjit cu cooperativele care datorită consistentelor avantaje se înmulțeau atrăgând un mare număr de membri.

Identitatea germanilor din Europa de sud-est nu rezida numai în germanitatea propriuzisă, în limbă, etnicitate și alte însușiri „germane” ca într-un fel de reproducere a aceleia din Germania. Intervenția mult mai marcată a unor influențe din țară, din partea oamenilor locului, dădea o pecete proprie diverselor teritorii de colonizare. Ca factor „interetnic”, „intercultural” și „relații cultural-populare” mutuale, Ekkehard Völkl identifică aici arii de cercetare compensatoare. Tot dânsul crede – în acest spirit – de pildă că s-ar putea spune că o anumită înclinație lăuntrică a germanilor din Ungaria către maghiarime n-ar fi altceva decât o parte componentă a identității lor. Referitor la sași și la șvabi, același istoric ne invită să luăm aminte că ei își creaseră prin muncă și hărnicie un loc solid în societate care îi făcea să se simtă ca în patria de origină și ca oameni siguri de sine. Germanitatea nu le era, în genere, primejdută și dacă au putut exista și exemple de factură neoptimistă, nu se propune – pe de altă parte – relevantul caz al teritoriului sătmărean în care, în cursul unei singure generații, s-a realizat în România o revenire la germanitatea pierdută în cadrul statal anterior. Cu tot cortegiul posibil

³ *Ibidem*, p. 294.

de injustiții, politica minoritarilor în diversele state este de aceea de privit cu necesară relativitate. Insuficiențele din învățământ nu au provocat, de exemplu, un regres al limbii germane ca limbă maternă vorbită în formele ei dialectale, deficiențele fiind de notat mai ales în scriere.

Anii treizeci au adus o stare de agitație printre uniunile germanilor din România, factorii determinanți fiind multipli, de la conflictul generațiilor și insatisfacția față de conducători la dezacordurile asupra căii de urmat în demersul politic. Un sentiment de frustrare îl producea și relativa subreprezentare proprie amprentei marcat agrare și cooperatiste-burgheze specifice minorității. Corolar al unei mai puternic simțite și altfel accentuate percepții a naționalității germane, se manifestă un efort de a-i cuprinde mai intens pe cei aparținători etniei, de a-i motiva pentru un mai mare activism.

Imboldul decisiv a venit cu începere din 1933 din Reich. Anumite aspecte ale ideologiei naziste cu privire la germanitate și organizarea comunității naționale începeau să fascineze, dar o mai amplă preluare a național-socialismului nu poate fi documentată pentru anii treizeci. În anii patruzeci ea era însă vizibilă, cu desăvârșire în modul în care se prezenta grupul etnic în gălăgioasa lui propagandă. Nu se poate ignora, cu toate acestea, recomandarea lui Ekkehard Völkl de a înainta cu prudență în această materie în care jucau mai mult factori ce nu pot fi examinați izolat, lucru valabil mai ales în manevrarea nu totdeauna fericită a unor termeni plini de încărcătură și de seducție gen „stat în stat” sau „coloana a cincea”.

„Înnoitorii”, reprezentanți ai așa numitei mișcări pentru reînnoire au declanșat în România lupte interne pentru putere care au luat o asemenea extindere încât s-a ajuns la veritabile rupturi în rândul unor organizații precum „Uniunea culturală a șvabilor-germani”. S-a recurs în timp la aplanarea din exterior a conflictelor interioare, ceea ce a determinat treptat o dependență totală de Berlin. Printr-un astfel de arbitraj, a fost promovat în fruntea ei un exponent al „înnoitorilor”, Sepp Janko (1939). A fost schimbată și conducerea „Comunității naționale a germanilor din România” fiind instalat de către Berlin, de acum înainte conform regulii, Andreas Schmidt. Viitorul era astfel prescris: o vastă politică de strămutare potrivit criteriilor lui Hitler, o transformare structurală a asociațiilor germane din afara Reichului în grupuri etnice rigide, puternic dependente, în final implicarea în război⁴.

Din momentul în care etnicii germani s-au întors emoțional înspre Berlin, dezvoltările politice din Reich au început să asume tot mai mult o capacitate de influențare nemaicunoscută înainte. Progresele mișcării național-socialiste pregătite să preia puterea în statul german au acționat ca o chemare irezistibilă asupra aripii extreme a grupului etnicilor germani. Preluarea puterii de către Adolf Hitler în Germania i se prezenta acesteia, privită de departe, ca o performanță aureolată

⁴ *Ibidem*, p. 297.

de gloria unei mari revoluții naționale. Receptivitatea ei la principiile politice ale sistemului național-socialist a fost sporită și prin ascensiunea autoritară a Gărzii de Fier, criza regimului parlamentar în România devenind tot mai evidentă.

Organizarea etnicilor germani din România a fost radical restructurată în spiritul strictei centralizări după numirea lui Andreas Schmidt. Frontul Național-Socialist al Muncii a fost înlocuit de Partidul Național-Socialist al Grupului Etnic German, întemeiat în noiembrie 1940 la Mediaș. Organizațiile afiliate acestuia, „Einsatzstaffel”, „Deutsche Mannschaft”, „Deutsche Jugend”, „Deutsche Arbeiterschaft”, „Landesbauerschaft” ș.a. erau pură imitație a celor din Reich. Presa de limbă germană, anterior în serviciul comunității, a fost puternic ideologizată și integrată sistemului. Activiștii onorari din trecut au fost înlocuiți cu ofițeri SS bine exersați și cu funcționari retribuți.

Elementul german din România cuprindea în sine forțe în stare să se opună național-socialismului. Vechii lideri liberali încercaseră împreună cu biserica să reziste mișcării de „reînnoire” schițând o cooperare, inconsistentă însă, cu aripa ei moderată în jurul lui Hans-Otto Roth. După 1940, Roth, care fusese statornic consultat de guvernul român, nu a mai exercitat nici o influență politică. Demisia forțată a episcopului Victor Glondys, un oponent al național-socialiștilor și înlocuirea lui cu Wilhelm Steadel, strâns legat de mișcare, a dus și în sânul bisericii la o anumită adaptare⁵. Fără îndoială, o notabilă parte a etnicilor germani dezaproba cursul politic urmat în era Schmidt. Însăși aripa moderată a mișcării înlăturată din pozițiile de conducere resimțea aroganța de Führer a atitudinii sale ca și abandonarea tradițiilor etnice, mai ales săsești, constrânse să facă loc tiparului rigid național-socialist. Dacă acele cercuri n-au demonstrat o rezistență fățișă, aceasta s-a datorat pe de o parte sentimentului de solidaritate cu Germania angajată în război, pe de alta exaltantei imagini asupra regimului din Reich.

Comportarea Grupului Etnic German, uneori de-adeptul provocatoare, a dus la fricțiuni și la suspiciuni din partea guvernului român, chiar dacă acesta era în genere binevoitor dispus față de el. Îndeosebi în timpul ultimului an de război relațiile au devenit tensionate. Bazată pe prezența apăsătoare a Reichului, activitatea politică a liderilor săi a putut fructifica unele succese ca de exemplu recunoașterea minorității germane ca o corporație publică, numirea de primari și consilieri municipali germani în diverse orașe, abrogarea unor restricții, autonomia școlară și culturală și creșterea numărului de școli germane. Legăturile politice care uneau la bine și la rău Grupul Etnic German de soarta Reichului au fost unicul instrument al acestuia. Colapsul Reichului a însemnat și catastrofa sa⁶.

Dezastruoase s-au demonstrat și rezultatele mobilizării germanilor din afara Reichului, recrutați pentru forțele armate germane sau SS, o practică acceptată și

⁵ Theodor Schieder (editor), *Documents on the Expulsion of the Germans from Eastern-Central Europe*, vol. III, *The Fate of the Germans in Rumania*, Göttingen, 1961, p. 41.

⁶ *Ibidem*, p. 43.

în România după o oarecare opoziție a puterii. În 1943 mareșalul Antonescu a admis în principiu recrutarea lor pe scară largă. La finele anului serveau deja în formațiile SS 54 000 de germani din țară, un număr crescut apoi substanțial. Alte 15 000 activau în forțele armate, în organizația Todt, în industria germană de armament⁷.

Lunile verii anului 1940 aduseseră peste România cea mai gravă criză traversată în întreaga ei istorie, în cursul căreia țara constrânsă să cedeze amenințării venite simultan din trei direcții, a suportat vaste pierderi teritoriale în condițiile unei izolări diplomatice. Regele Carol al II-lea a fost silit să abdice. Ion Antonescu, devenit conducător, a orientat în totalitate politica înspre puterile Axei, răspunzătoare nu numai moralmente de tragedia intervenită.

Germanii din Basarabia și Bucovina de nord au fost transferați în Reich în baza unei înțelegeri cu Sovietele. În imediată legătură cu acea operațiune a urmat, după un acord cu guvernul de la București, și strămutarea acelor din Bucovina de sud și Dobrogea.

Scriind despre transplantarea populației din Europa de est și sud-est, Eugen Kulischer contestă total pretenția nazistă că era vorba de „o întoarcere acasă în Reich”: „Nici una dintre persoanele repatriate nu are vreo legătură cu Reichul”, afirmă el, o apreciere corectă în măsura în care insulele germanice născute prin colonizare pierduseră orice contact cu Germania, ceea ce n-a fost în totalitate cazul.

Din România unitară dorința lor de contacte personale cu țara de origine a devenit relativ ușor de satisfăcut. Pentru a exemplifica realizarea acestora, „Uniunea landului Hessen” a putut stabili relații cu Dobrogea, încredințată ei ca teritoriu de îndrumare culturală. Prin intermediul ei și al unor fundații private, minoritatea germană dobrogeană primea și un suport financiar.

Până la finele primului război mondial, Germania și Austro-Ungaria au rămas destul de reținute în privința sprijinirii conaționalilor din străinătate, ajutorarea financiară rămânând apanajul inițiativei private. După prăbușirea celor două imperii, Republica de la Weimar a preluat îndrumarea minorităților germane sud-est europene în care, pe lângă V.D.A. (Verein für das Deutschtum in Ausland) limitată la o prestație pur culturală și D.S. (Deutscher Schutzbund), activă prevalent politic, era interesată acum și secția culturală a ministerului de externe berlinez. Fundamentală a rămas orientarea V.D.A. de a sprijini germanitatea exterioară fără a o influența politic, o orientare menținută numai declarativ după preluarea puterii de către naziști. Cotitura s-a realizat în 1939 prin întemeierea „Oficiului Central pentru Germanitate” (Volksdeutsche Mittelstelle, pe scurt Vo Mi).

Mișcarea de reînnoire condusă de Fritz Fabritius s-a numit de atunci „Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien” (VDR), devenită cea mai

⁷ *Ibidem*, pp. 55, 58, 61-62.

puternică forță în viața politica a germanilor din țară, în timp ce gruparea conservatoare pierdea treptat din influență, o scindare determinată în sânul mișcării de aripa radicală condusă de Alfred Bonfert a dus la constituirea D.V.R. (Deutsche Volkspartei in Rumänien)⁸. Armand Călinescu a condamnat dur în 1939 întemeierea de către Fabritius a două noi organizații cu pronunțat caracter agitator-politic, paramilitar: N.A.P. (Nationale Arbeitsfront) și D.J. (Deutsche Jugend), hotărât să intervină energic împotriva unei activități care le incrimina.

Noul Volksgruppenführer avea să fie Andreas Schmidt. Dependența României de Reich condusese la foarte largi concesiile progermane. În mai 1940 s-a ajuns la tensiuni și chiar la măsuri de poliție împotriva Grupului Etnic German. La începutul campaniei belice în Vest, ambasadorul german la București, Wilhelm Fabricius fusese informat telefonic despre „o mare acțiune”. Comunicarea, interceptată, fusese interpretată în sensul că ea era îndreptată împotriva României⁹.

Cu toată mantaua tăcerii așternute asupra planurilor de strămutare, zvonuri despre apropierea ei s-au răspândit și în România după discursul lui Hitler din Reichstag de la 6 octombrie 1939. Tocmai vaga formulare referitoare la „întregul est și sud-est al Europei” plin de „țândări fragile ale poporului german” a declanșat discuții aprinse printre etnicii germani. Presa acestora din țară a preluat un articol din ziarul „Curentul” care estima la 750 000 totalul persoanelor de transferat, indicând ca sursă „un purtător de cuvânt al M.A.E. al Reichului”. De la finele lui octombrie, aceeași presă a servit numai desmințiri. Dar discursul Führerului făcuse actuală ideea strămutării, aducând-o la cunoștința generală. Ea nu era cu totul nouă și fusese dezbătută în cercuri germane din România înainte de a fi pătruns în programele naziste, având și motivări fără legătură cu ele. Între soluțiile preconizate de conducerile lor prevala aceea a unei strămutări a germanilor din ținutul Satu-Mare, Basarabia, Bucovina și Dobrogea în Banat și Transilvania, reflectându-se în ipoteza considerabilei consolidări a trunchiului germanic intracarpatic la posibilitatea unei autonomii în cadrele statului român sau la o mai strânsă apropiere de Reich. Strămutarea în interiorul țării nu rezultă să fi ieșit din stadiul ipoteticului, cu atât mai mult cu cât dorințele sașilor transilvăni intrau aici în coliziune cu planurile Reichului așa cum fuseseră ele definite în condițiile modificării granițelor germane la est. Pe de altă parte, un asemenea calcul nu putea fi făcut fără participarea României, cu toată dependența ei față de Reich¹⁰.

În timp ce într-un studiu finalizat în M.A.E. la Berlin se consemna că marile teritorii de colonizare germane, bine închise în arcul Carpaților, nu puteau renunța la poziția lor atât de importantă din spațiul dunărean, o însemnare de la 17 iunie

⁸ Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrukscha-deutschen*, Munchen, 1988 p. 33.

⁹ *Ibidem*, p. 34.

¹⁰ *Ibidem*, p. 52.

1940 releva concluziv: „este de așteptat ca grupurile germanice din Bucovina, Basarabia și Dobrogea să dea urmare unei invitații de strămutare”.

Anexarea Basarabiei și a Bucovinei de nord de către Uniunea Sovietică care a dus la deportarea a trei sute de mii de români, avea să pună în mișcare înspre Reichul lui Hitler pe descendenții coloniștilor germani – 93 318 și respectiv 43 500 – conform acordului de strămutare sovieto-german de la 5 septembrie 1940. Tratatative încheiate la București cu unul similar la 22 octombrie, același an, au dus la dislocarea germanilor din Bucovina de sud și Dobrogea, extinsă ulterior și asupra persoanelor aparținând Grupului Etnic German din acele provincii, dar avându-și rezidența în alte zone. Printr-un protocol și un act întregitor se crea premisa transferării și pentru rudele lor.

Strămutarea se făcea pe baza liberului consimțământ și cu toate încercările unor autorități județene ca și ale Ordinariatului arhiepiscopal catolic de la București de a determina o parte a populației germane să rămână, aceasta a aderat aproape în totalitate la operațiune: 52 400 în Bucovina de sud, 13 968 în Dobrogea¹¹.

Autoritățile române considerau de nedorit transferarea germanilor, o componentă larg apreciată pozitiv a populației, ulterioare plecări fiind descurajate. Importanța elementului german în producția agricolă și industrială, care din 1941 interesa și războiul la est, era recunoscută. Prezența coloniștilor germani fusese considerată avantajoasă încă de regele Carol I, din exemplul lor populația având de învățat¹².

În teritoriile de colonizare, ținutul Wartei din Polonia ocupată de germani la împărțirea din 1939 și protectoratul Boemia-Moravia, populația provenită din teritoriile românești cedate și din Bucovina de sud și Dobrogea, internată acum în lagăre în așteptarea împlinirii savuroaselor promisiuni că va fi generos compensată pentru tot ceea ce lăsa în urmă, a fost tratată adesea neprietenos, cu prea puțină considerație pentru păstrarea comunităților sătești și familiale preexistente, apostrofată frecvent de un personal grobian ca vagabonzi trândavi, țigani balcanici, comuniști sau bolșevici, pentru a cita câteva din epitetele utilizate, din evocarea colonistei dobrogene Gerlinde Stiller¹³. Șocul descumpănitor al realității dezamăgitoare și gândul la aparent neschimbatele forme de viață din vechile așezări românești i-au dus pe unii la hotărârea reîntoarcerii care însă nu mai era posibilă. Ceea ce li se înfățișase acestora ca o crasă ilustrare a bunului plac, avea un aspect juridico-politic: persoanele strămutate renunțaseră la cetățenia română și conform tratatului din 22 octombrie 1940, revenirea în țară le era permisă doar temporar,

¹¹ *Ibidem*, p. 100-101.

¹² Raymond Netzhammer, *De vorbă cu regele Carol*, în „Revista Catolică”, 1912, pp. 245-247.

¹³ Dirk Jachomowski, *op. cit.*, p. 131.

potrivit criteriilor general aplicabile străinilor. La aproximativ 6 000 de persoane li s-a aprobat de către autoritățile germane reîntoarcerea în România, respinsă însă în aproape 70% din cazuri de cele române.

Retrospectiv, multora dintre germanii care lăsaseră România, nici obligația de a urma o școală cu limbă de predare română și în spirit românesc, nici aceea a satisfacerii serviciului militar nu li s-au mai înfățișat ca niște obligații destinate să le altereze particularitățile naționale. Un mod specific de a percepe disciplina îi determinase în final să se supună ordinului de strămutare, împlinind sacrificiul de a-și părăsi casa, gospodăria, locurile sfințite cu truda lor și a părinților. Departele acum începea dimpotrivă să fie simțit din ce în ce mai mult ca o umilitoare ofensă inspirată de totală neînțelegere și de aroganță de neiertat faptul de a fi fost purtați ani de zile prin purgatoriul lagărelor improvizate în care să le fie testate puritatea rasei și credibilitatea patriotică.

Pentru așezarea coloniștilor strămutați fuseseră evacuate sute de mii de polonezi din casele și teritoriile lor, în parte deportați la muncă forțată în Germania. Sub ideea lui Himmler de „valorificare fără despăgubire” a averii acestora se ascundea o acțiune de expulzare care prin fixarea țelului de a transforma întregi regiuni din punct de vedere etnic și prin brutalitatea cu care a fost înfăptuită, a putut servi drept model pentru ceea ce li s-a făcut, din 1945 înainte, germanilor constrânși să îndure și ei inclemența unei catastrofe din care n-au lipsit fuga precipitată în masă, violența multiplicată, exodul biblic, deportările, o tragedie intervenită între popoare care a anulat istoria unei întregi generații și are acum absolută nevoie de o tratare imparțială, de va fi rămas spațiu pentru a încerca o înțelegere rațională a unui trecut apropiat, atât de traumatic încât îl simțim încă integrat prezentului și în a cărui curgere au fost implicate ca *dramatis personae* ori martori milioane de oameni tentați în calitate de coparticipanți să devină și proprii lor istorici.

După divizarea Iugoslaviei existau în anul 1941 în Europa sud-estică trei state independente cu minorități germanice: România, Ungaria, nou creată Croația. Banatul sârbesc fusese trecut sub administrație militară. În Ungaria numărul etnicilor germani crescuse masiv prin anexările teritoriale operate în dauna României și Iugoslaviei. De la aceasta dată conceptul de grup etnic dobândește un nou înțeles referindu-se la statutul unor comunități cu personalitate juridică organizate corporativ prin cuprinderea tuturor apartenențelor etnice pe baza auzării lor obligatorii. Acordarea de autonomii în diverse domenii este de asemenea caracteristică. În România, Grupul Etnic German a preluat astfel învățământul confesional și școlile de stat cu limba de predare germană. Pe lângă aceasta li s-a impus celor trei state, în forma cea mai categorică României, să lase un spațiu larg iziurii național-socialiste în rândul germanilor. Conducerile grupurilor etnice și-au creat aparate proprii, desfășurând numeroase activități, subordonându-și uniunile de tineret și profesionale, lărgindu-și influența prin adaptarea cona-

ționalilor la gândirea dominantă. Tot ceea ce privea germanitatea era reînviat, însuflețit propagandistic inclusiv prin apel la spiritul de sacrificiu, ținându-se la înregimentare și activizare politică. Germanii au obținut atunci tot ceea ce putea constitui revendicarea maximă realizată de către o minoritate, dar sub semn premonitoriu și uneori în forme care nu puteau să nu provoace iritarea populației negermane și dezacordul guvernelor. Pasul următor era deplina înrolare în război. După ce inițial numeroși germani fuseseră recrutați pentru armatele română și ungară, au urmat recrutările pentru formațiunile SS. Ungaria, România și Croația și-au dat un asentiment care în Banatul sârbesc nu mai era necesar să fie cerut. Organizarea și pregătirea pentru luptă a acelor unități a avut în 1945 urmări tragice: așezări germane din Iugoslavia au dispărut cu desăvârșire prin fugă sau decimări în lagăre de internare. Voivodina nu mai are azi o minoritate germană, Ungaria a primit prin acordul de la Potsdam dreptul (de care s-a prevalat) de a transfera pe germani, o operație care a dus la expulzarea a jumătate din numărul lor, împlinind astfel o dorință de mult nutrită de naționaliștii maghiari. România nu a întreprins expulzări, dar prin evacuări și fugă circa o sută de mii de germani au părăsit țara. Grele suferințe și pierderi importante de vieți a cauzat tratamentul inuman care a însoțit deportările de germani la muncă forțată în Uniunea Sovietică. Ele au afectat, din România, un total de 75 000 de persoane, din Ungaria 30 000, din Iugoslavia un număr aproape egal¹⁴.

Anii 1944-1945 au adus populației sud-est europene germane cea mai profundă cezură în istoria ei. Numărul său a scăzut considerabil, în România recensământul din 1948 indica 343 000 de etnici germani. Dacă nu s-a repetat cu ei și în spațiul românesc destinul tragic al celor din Iugoslavia și nu au fost notate acte de agresivitate violentă din partea populației – dimpotrivă, riscându-și propria securitate, ea a oferit frecvent asistență și protecție unor militari izolați chiar și după intrarea sovieticilor în țară –¹⁵, transformările politice și economico-sociale de ansamblu au lovit nediscriminat. Soarta germanilor rămași în țară sub comunism a fost în mare aceea a majorității poporului, lipsit de drepturi, aflat în nevoie materială și oprimat nu numai de atmosfera apăsătoare, dar atitudinea rezervată lor în republica populară, apoi socialistă, reprezintă, în multe privințe, și un exemplu revelator al politicii față de naționalități, meritând o considerare specială și o tratare distinctă.

Exproprierile prin reforma agrară din 1945 s-au îndreptat cu maximă duritate împotriva minorității germane ducând la pierderea întregii ei proprietăți, antrenând căutarea altor mijloace de subsistență și emigrări frecvente. Comunitățile rurale care își conservaseră în linii mari caracterul lingvistic și cultural tradițional s-au destrămat. Discriminările prevăzute formal numai față de foștii membri ai forțelor

¹⁴ Ekkehard Völkl, *op. cit.*, p. 298-299.

¹⁵ Theodor Schieder, *op. cit.*, p. 65.

SS rudele ace tora și, gradat, fața de ierarh 'le Grupului Etnic, au operat practic împotriva înt eg'i etn'ı Naționalizările din 1948 s-au răsfrânt și asupra proprietăților bisericești, cooperatiste și comunitare, privând minoritatea de un important suport în materie de cult, învățământ și cultură Rețeaua de școli confesionale a fost etatizată, bisericile au intrat sub controlul și presiunea statului, ceea ce a afectat mai ales biserica romano-catolică.

În cadrul unor măsuri generale au urmat alte șocuri. Printr-o fulgerătoare acțiune de forță au fost deportați în 1951 un număr de 30 000 de șvabi bănățeni în stepa Bărăganului. În 1952, în cadrul așa numitei decongestionări a centrelor urbane, au fost constrânși și mii de sași să-și părăsească locuințele și localitățile În condițiile fondului specific regimului, sub raport formal, situația a înregist at o egalizare a cetățenilor prin Constitu ia din 1948. În 1950 li s-a recunoscut și germanilor dreptul electoral. După moartea lui Stalin au urmat unele îndreptări inclusiv în favoarea minorității. Deportatii din câmpia Dunării au putut astfel să se întoarcă în așezările lor, în masura în care acestea le mai rămăneau accesibile. A deven t posibilă și recuperarea unor case expropriate și a unor mici suprafețe de teren. La începutul anilor șaizeci, situația a cunoscut o detensionare, n-au lipsit din panoplie nici expresii conciliatoare de circumstanță din partea guvernului și a Partidului comunist a început să circule intens sintagma „naționalități conlocuitoare”, a apărut pe urmele mai vechiului Comitet antifascist al muncitorilor germani din România, un consiliu al acestora, denumit inițial al muncitorilor de naționalitate germană, rebotezat în 1972 al munc'torilor români de naționalitate germană. Posibilitățile unei acțiuni independente reale a acestora trebuie privite evident cu o circumspectă relativitate

Radicalele transformari sociale au contribuit la reducerea perspectivei de păstrare a identității pe termen lung. Ele au dus la dispersarea unei mari mase de germani, activi mai ales ca muncitori și angajați înăuntrul și în afara zonei de origină. Fenomene legate de această situație favorizează de regulă tendința de asimilare, un proces ce a început să se deseneze în România, în timp ce în Ungaria el este aproape încheiat, ilustrând astfel parcursurile diferite urmate în constituția lor, internă și externă, de cele două minorități¹⁶. În Ungaria, generația tânără a trecut în foarte mare măsă ă la limba maghiară. Budapesta a exersat de la un timp o politică mai liberală a minorităților, vizibilă în semne exterioare precum denumirile unor localități în limba germană ori inscripțiile în aceeași limbă pe unele clădiri publice.

Sași transilvăneni ca și șvabii bănățeni și sătmăreni nu s-au aflat în genere în situația de a-și pierde germanitatea, ei și-au conservat limba și conștiința de sine. Observația e valabilă pentru nucleul familial și întrucâtva și pentru școli și grădinițe de copii care – deși trecute sub administrație de stat și cu conținut

¹⁶ Ekkehard Völkl, *op. cit.*, p. 301.

uniformizat – nu și-au pierdut caracterul lingvistic. Condițiile în învățământ și în presă nu le-au fost nefavorabile germanilor din România dacă ne referim doar la garanțiile constituționale pentru asemenea drepturi. Dar în substanță, ziarul *Neuer Weg*, pentru a da un exemplu, nu era altceva decât o *Scântea* în limba germană. Preocuparea a marcat-o politica tot mai accentuat naționalistă din anii șaptezeci. Ea a influențat subtil viața minoritarilor. Presiunea înspre asimilare a fost recunoscută de pildă în interdicția utilizării denumirilor germane de localități chiar în publicații periodice în germană, în pilotarea transferării de români în teritorii cu pondere mare de elemente minoritare, în falsificarea istoriei și mai ales în distrugerea satelor, prezentată ca o spectaculară operă de sistematizare și destinată în temerile acestora să se îndrepte supraproportional împotriva așezărilor lor. Transferările în alte localități și emigrarea intensă au influențat sensibil ambientul, făcând dificilă rămânerea celorlalți. Pe un asemenea fundal s-au pierdut în rândurile germanilor din România legăturile lăuntrice cu țara, sentimentul intim că patria lor e aici. Ponderea impactului împovăraților economice și politice s-a adăugat factorilor psihologici descurajați, numărul germanilor care s-au mutat de data aceasta din proprie inițiativă sau care intenționau să o facă într-un viitor previzibil a crescut constant atingând din anii șaptezeci dimensiunea unui exod al cărui sfârșit nu se întrevede. Simplificând, în timp ce germanii din Ungaria s-au decis la rămânerea acolo cu consecința unei largi sacrificări a identității specifice și a continuării existenței lor individuale în ecuația dată, cei din România au ales în imensă majoritate părăsirea țării¹⁷.

Ordinea socială socialistă s-a aflat în România pe calea uniformizării prin asimilare progresivă a minorităților etnice. Ceaușescu și conducerea Partidului Comunist identificau ca țel final în politica naționalităților contopirea lor în „națiunea socialistă română”. Una din rezoluțiile Conferinței P.C.R. din iulie 1972 confirma aproape textual considerațiile lui Ceaușescu asupra duratei limitate a caracterelor distinctive ale naționalităților și a omogenizării naționale a societății socialiste române. Dialectica politicii naționalităților a liderilor comuniști de la București preanunța clar și viitorul minorității germane din România¹⁸.

România n-a făcut parte dintre țările din care conferința de la Potsdam prevăzuse expulzarea germanilor. O expulzare propriu-zisă nici nu a avut loc chiar dacă elementul german din România a fost larg decimat și dispersat prin dezvoltările belice și postbelice. E însă necesară cercetarea aprofundată a destinului majorității celor rămași în țară, inclusiv și mai ales pentru că politica practică față de ei reprezintă în multe privințe un exemplu revelator de politică comunistă față de naționalități. Soarta rezervată etnicilor germani care au părăsit țara în urma operațiunii de strămutare din 1940 a fost încă mult mai dură decât a celor rămași.

¹⁷ *Ibidem*, p. 303.

¹⁸ Hans Hartl. *Nationalitätenprobleme in heutigen Südosteuropa*, München, 1973, pp. 86-89.

Ca recolonizați și apoi refugiați ei au fost prinși în vâltoarea colapsului militar al Germaniei în teritoriile poloneze integrate Reichului, în Cehoslovacia și în Austria orientală. Printre cei ce veniseră acolo din Basarabia și Bucovina de nord, sovieticii au ordonat repatrierea în cele mai multe cazuri prin deportări în interiorul URSS și trimiterea la muncă forțată. Fără a se ține seama de cetățenia lor germană, o parte a germanilor plecați din Bucovina de sud și Dobrogea au fost readuși în România între 1945 și 1946. Ei au așteptat ani de zile repatrierea în Germania, unii până în anul 1950. Un număr mai mic de germani din acele provincii românești fusese colonizat în protectoratul Boemia-Moravia. Ei au suferit șocul teribil al întâlnirii cu trupele sovietice, au fost internați în lagăre cehe în condiții primitive și de penurie, sovieticii au ordonat și aici reîntoarcerea acasă. Una din coloanele plecate în mai 1945 din Moravia a ajuns, de exemplu, în Dobrogea abea în luna august. Expoși jafului și maltratărilor, subnutriți, înghesuiți în vagoane-platformă, repatriații erau predați în cele din urmă autorităților române la Oradea sau Arad. Alți germani din Bucovina pe care cehii i-au împins peste frontieră în Austria în toamna anului 1945, au fost preluați de o comisie română de repatriere în primăvara anului 1946 și readuși în țară.

Primirea germanilor reîntorși în țară contrasta cu eforturile întreprinse de autorități. Ei pierduseră prin plecare cetățenia română și orice titlu la redobândirea proprietății. Satele, casele și gospodăriile lor erau în paragină sau ocupate, mai ales în Dobrogea, de coloniști proveniți din Cadrilater. Deși vechea populație locală românească și neromânească i-a întâmpinat cu compasiune și a încercat chiar să-i ajute, ei au avut multe de îndurat de la noii stabiliți în regiune. Această situație i-a determinat pe cei mai mulți dintre repatriați să facă uz de o oportunitate creată la începutul lui 1947 de a solicita expulzarea din România pentru a fi apoi preluați prin transporturi organizate și duși în zona sovietică de ocupație din Germania. În vara lui 1945 circa 20 000 de etnici germani refugiați din Transilvania și Banat s-au întors în România din zonele Austriei și Germaniei ocupate de sovietici, din regiunea Sudeților și chiar din teritorii de sub control american.

Soarta refugiaților reveniți în țară diferea prea puțin de aceea a coloniștilor repatriați din Bucovina și Dobrogea. Paragraful 8 al tratatului de armistițiu cu Sovietele din 12 septembrie 1944 obliga România să confişte toate proprietățile statelor german și ungar, ale cetățenilor acestora și ale persoanelor domiciliate în acele state sau în teritorii aflate sub ocupația lor. În plus, prevederile privind cetățenia locuitorilor din teritoriile românești reluate de la Ungaria excludeau de la restituirea cetățeniei române pe acei locuitori din nordul Transilvaniei care se înrolaseră voluntar în serviciile statelor cu care Romania se afla în război după 23 august 1944 ori în formațiuni paramilitare ca și pe toți aceia care în cursul retragerii armatelor inamice din regiune își exprimaseră solidaritatea cu acestea și li se alăturaseră nesilit. În cursul anului 1946 o anumită reabilitare li s-a acordat

celor evacuați cu forța. Un decret din 16 octombrie 1946 stabilea ca proprietatea personală a caselor, a unor loturi de pământ, a mobilierului ca și a unor mici întreprinderi și ateliere să fie restituite. Prevederile reformei agrare din 1945 le-au fost aplicate și acestor persoane încât condiția juridică a repatriaților a devenit egală cu aceea a populației rurale expropriate în aceste teritorii și neevacuate.

Mulți romani și țigani care în urma reformei agrare se instalaseră în casele și fermele părăsite ale unor sași și șvabi au încercat să prevină revenirea foștilor proprietari la vechile proprietăți. Autoritățile locale au organizat instalarea celor reveniți în ferme abandonate, șoproane, grajduri, școli, case parohiale, uneori chiar în bordeie țigănești. Adesea aceasta se realiza printr-un acord cu noii coloniști care puneau o cameră la dispoziția repatriaților. Unii dintre ei au fost înrolați prin serviciul de muncă obligatorie pentru munca la câmp, în mine sau la lucrări de construcții. Alții au încercat să-și merite pâinea muncind pe ogoare sau prin gospodării, dar au fost siliți adesea și să ceară de pomană din casă în casă. Mulți repatriați, în special intelectuali și diverse personalități respectate, au fost arestați în vara lui 1945 și trimiși în lagăre de concentrare, fiind eliberați după ani și ani. Toți prizonierii de război germani care aparținuseră forțelor SS au fost internați, privați de cetățenie, rearestați, închiși și parțial expulzați în Germania de est. Largi eşaloane de etnici germani, foști membri SS, s-au întors în România în decembrie 1945 via Kiev. În stația de frontieră Sighet ei au fost preluați de poliția română și trimiși în închisori militare. Tratamentul lor a fost corect, în primăvara lui 1951 au fost eliberați în diverse loturi. Cei care au cerut la eliberare reunirea cu familiile din Germania sau Austria au avut de completat serii de formalități, în unele cazuri până în martie 1952.

Măsurile de deplasare forțată de populație din anii 1951-1952 care au afectat în deosebi populația germană par a contrazice aparenta moderație a politicii P.C.R. față de ea. Contradicția e pur accidentală, ele având în prevalență la bază considerente de ordin economic-social. Campania de colectivizare a agriculturii, tot mai accelerată, s-a izbit de rezistență în multe părți din România, provocând în iarna 1950-1951 o revoltă în Banat. În paralel, furia stalinistă împotriva lui Tito atinsese punctul culminant. E probabil că motive de securitate au contribuit și ele la decizia îndepărtării persoanelor nesigure din punctul de vedere al regimului din zona de frontieră cu Iugoslavia, de altfel nu singura din care s-au făcut deportări. Operațiunea programată a urmat schema acelor din 1945, fiind precedată de întocmirea de liste nominale ale indezirabililor, în special elemente expropriate și politic incerte. Înainte ca ea să fi fost declanșată, așezările în cauză au fost înconjurate de unități speciale de securitate și miliție. Patrule informau familiile afectate care în câteva ore urmau să împacheteze bunurile de luat cu sine și să le transporte la vagoanele puse la dispoziție. Se întocmea un inventar al proprietății lăsate, plătindu-se în compensare o sumă

globală. Neregularitățile și excesele comise ocazional sunt atribuite în genere autorităților locale¹⁹.

Proporția de șvabi din satele locuite cândva aproape exclusiv de țărani germani era foarte mare printre coloniștii Bărăganului, numărul celor deportați în iunie 1951 fiind estimat la 30 000 de către Gotthold Rohde²⁰ la 30-40 000 de Theodor Schieder²¹. Nelimitată doar la etnicii germani, ca în 1945, deportarea a afectat și un sat minoritar bulgăresc și numeroase așezări sârbești în zona de graniță, maghiari, cehi, un mare număr de români și chiar o parte a refugiaților din Basarabia și Bucovina stabiliți acolo. Fără a intra în fondul acomodării coloniștilor cu condițiile de extremă primitivitate, catastrofale, prevalente la început, parte a unei istorii de rescris în întregime, e de subliniat rapiditatea cu care, înaintea sosirii iernii, casele, școala, magazinul de stat și, bineînțeles, nelipsitul post de miliție, toate construite de deportați în liberă, originală cooperare, erau gata să-și primească ocupanții, folosiți de regulă la lucrări în gospodăriile de stat, în cele mai multe dintre noile așezări, în condiții de relativ bună organizare în care conviețuirea între germani, români, sârbi, maghiari, etc. s-a realizat în armonie²². Alte evacuări decretate la 9 februarie 1952 pentru așa-zisa degrevare a centrelor urbane au avut o extindere mai mică, afectând în special „burghezia” exclusă din viața economică a țării, familiile „criminalilor de război” și ale deținuților politici, rudele celor fugiți în străinătate, funcționari civili și foști ofițeri, comercianți, industriași și proprietari de terenuri agricole, magistrați care pronunțaseră sentințe de condamnare pentru acte de sabotaj, persoane fără ocupație. Evacuările din București au început chiar înainte de publicarea decretului, germanii în cauză fiind trimiși în mare parte în lagărele de la canalul Dunăre–Marea Neagră și de la barajul de la Bicaz sau în Bărăgan. Valul de evacuări a cuprins orașe transilvane precum Brașovul, ai căror locuitori evacuați erau aproape exclusiv sași, circa 2 000 împreună cu cei din satele înconjurătoare și, la scară mai redusă, Sebeșul, Dumbrăveni, Orăștie ș.a., Sibiul fiind, în mod surprinzător, exceptat aproape total și ridicat în 1953 la rangul de „oraș muncitoresc” după orașul Brașov rebotezat Stalin. Soarta familiilor evacuate, deși deloc ușoară, nu a fost atât de rea ca aceea a deportaților din Bărăgan. Strictele limitări ale libertății de mișcare au fost anulate în timp, mulți și-au găsit locuință și o ocupație satisfăcătoare astfel încât n-au mai făcut uz de permisiunea reîntoarcerii la vechile reședințe, o permisiune acordată în 1955 și aplicată și deportaților bănățeni din Bărăgan²³.

¹⁹ Theodor Schieder, *op. cit.*, pp. 96-101.

²⁰ Gotthold Rohde, *Die Deutschen im Osten nach 1943*, în „Zeitschrift für Ostforschung”, 1953, 3, p. 385.

²¹ Theodor Schieder, *op. cit.*, p. 114.

²² *Ibidem*, p. 115.

²³ *Ibidem*, p. 116.

În primii ani postbelici mulți etnici germani au fost împinși să-și abandoneze casele din România din cauza condițiilor de viață insuportabile, persecuțiilor politice sau dorinței de a se reuni cu familiarii din occident. Pe căi adesea aventuroase și uneori cu ajutorul unor grăniceri, ei treceau frontiera româno-ungară continuându-și drumul spre Apus prin Ungaria și zona sovietică de ocupație din Austria. Cei prinși erau trimiși să lucreze în lagărele de muncă de la Oradea, mai târziu de la canal. În 1947 unora dintre germanii bănățeni li s-a dat șansa să ceară autorităților expulzarea. Consolidarea regimurilor comuniste din România și Ungaria a redus considerabil numărul celor ce treceau clandestin frontiera. În același timp, modificarea atitudinii statului român față de etnicii germani a dus la o ușoară îmbunătățire a situației lor generale, în special economice. Nu s-a găsit nici o soluție problemei familiilor despărțite în cursul războiului, prin parțiala evacuare a șvabilor din Banat sau prin repatrierea unor refugiați, depășiți în Austria de înaintarea trupelor sovietice. Numărul lor a sporit cu zecile de mii de prizoneri de război și deportați puși în libertate și predați Germaniei de est sau de vest. Un număr restrâns de vize de ieșire au fost acordate în 1949-50 de autoritățile române, în parte prin intervenția consulatului Franței, în cele mai multe cazuri după ani de așteptare. O operațiune mai sistematică de reunificare a familiilor s-a desfășurat în 1950-51 prin intervenția reprezentantului R.D.G. în cooperare cu autoritățile consulare franceze. Mai mult de o mie de persoane ale căror rude trăiau în Germania au primit aprobarea de plecare. La începutul anilor cincizeci doar 269 de germani români au putut ajunge în taberele de primire din RDG. În toamna lui 1956 peste 10 000 de persoane au solicitat reunirea cu membrii de familie din RFG. Crucea Roșie germană a întocmit atunci liste nominale cu aceștia. Incertitudinea situației generate de tergiversarea vreme de ani de zile a rezolvării petițiilor a operat în favoarea repatrierii inițiată în vara lui 1955 de guvernul român, inclusiv din dorința de a face să tacă vocile prea critice printre emigranții din vest, prin decretul 253 de relaxare a condițiilor de repatriere a unor cetățeni și foști cetățeni români și de amnistiere pentru cei repatriați, publicat în Buletinul Oficial nr. 18 din 30 iunie 1955. Timpul limită inițial pentru amnistiere – 23 august 1956 – a fost extins până la 30 decembrie 1958 printr-un al doilea decret (Buletinul Oficial 17/1956, din 1 iunie 1956). Decretul din iunie 1955 garanta nepedepsirea pentru toți cei repatriați. La scurt timp, s-a constituit un Comitet Național de repatriere din care făceau parte și foști lideri proeminenți de partide democratice precum Titel Petrescu, Gheorghe Tătărescu, Ionel Pop. Toți refugiații și emigrații erau invitați să revină urgent în România prin apeluri la radio și în presă, prin publi area unui ziar special, „Glasul Patrii”, prin reprezentanții României în străinătate, prin delegații speciale. Biserica evanghelică autonomă germană a fost și ea implicată în acea campanie.

Rezonanța apelurilor a fost mai curând minoră, poate mai puțin de 3 000 de etnici germani au revenit până la finele lui 1956. Revenirea tuturor acestora în țara natală sub regim comunist nu poate fi însă în nici un fel interpretată ca o adeziune, ea dovedește doar solidaritatea familiilor și a comunităților germane care a supraviețuit mai mult de zece ani despărțirii forțate²⁴.

După moartea lui Stalin, treptatul dezgheț al sistemului a început să fie simțit și în România printre deținuții politici eliberați aflându-se și un mare număr de etnici germani. S-au adoptat ulterior și alte inițiative de reparare a unor nedreptăți cauzate acestora prin măsuri discriminatorii.

Catastrofa survenită curând după capitularea României a dus la distrugerea bazei economico-sociale în care germanitatea își avea rădăcinile și fără de care ea nu putea exista pe termen lung.

Numărul germanilor din România a scăzut progresiv prin recrutări pentru armata germană (60 000 în 1943), deportare la muncă forțată în URSS (60 000 dintre care 12-15% au decedat acolo sau în urma bolilor contractate), emigrare, natalitate deficitară, asimilare. Ei nu au constituit o unitate deși cuprinși din 1918 în cadrele unui singur stat, uniformizarea nefiind posibilă datorită deosebirilor de origine și depărtării în spațiu. Cooperarea lor s-a realizat într-o comunitate îndreptată spre înlăturarea unei stări de necesitate care s-a păstrat bine prin apărarea intereselor comune, învățământ, organizații culturale, asociații economice. Nucleul forte l-au format sașii transilvani chemați de regii unguri în Transilvania „ad retinendam coronam”, dezvoltăți independent pe baza autonomiei teritoriale și autoadministrării într-o „națiune” – în sensul organizării stărilor – organic articulată, închisă în sine, redusă abia din secolul XIX la statutul unei minorități etnice. Încorporarea lor în România Mare le-a adus o dependență mai tolerabilă în formă în raport cu aceea de după Compromisul austro-ungar din 1867, sub dominare maghiară nemijlocită, dar descurajantă pe termen lung în privința perspectivei de autoconservare. Pierderile lor de poziții și retragerile nu s-ar fi putut încheia altfel decât cu un „finis Saxoniae” în condițiile regimului național comunist, consideră Hans Hartl.

Problema reîntregirii familiilor devenită între timp problema principală a germanilor din România și-a avut originea în voluntariatul de război și în deportările anilor patruzeci, multe persoane ajungând atunci în vest despărțite de părinții sau copiii lor.

România nu i-a izgonit din țară pe germanii săi și faptul merită subliniat. Nici nu s-au înregistrat în țară excese împotriva populației germane. Încercările de instigare în acest sens din partea unor agitatori comuniști și șoviniști de după 23 august 1944 au rămas fără ecou, o bună mărturie atât în favoarea simțului de

²⁴ *Ibidem*, p. 118.

omenie și toleranță românesc, cât și în favoarea germanilor care, prin atitudinea lor, în anii anteriori n-au dat ocazii frapante la măsuri de represalii. Pentru operațiunea de deportare din 1945, același istoric atribuie răspunderea URSS, chiar dacă guvernul român de atunci și-a dat acordul, firește sub presiune, dar și fără a opune o rezistență notabilă. Viitorul minorităților germane din România se prefigura așadar ca prescris în logica politicii naționalităților a regimului de la București; contopirea în „unitatea mai înaltă” a majorității românești.

Totala expropriere a țăranilor germani, care a însemnat izgonirea din casele, gospodăriile și de pe pământurile lor i-a adus într-o stare îndelungată de lipsă de drepturi, de sărăcie și de umilire. Ceea ce inițial părise prin comparație ca o soartă mai bună, anume faptul că România nu i-a expulzat pe germanii săi, le-a apărut multora mai târziu ca un handicap deoarece cei expulzați din alte țări începuseră între timp o viață nouă, prosperă, în Germania, șansă care germanilor din România le-a fost refuzată în covârșitoarea lor majoritate. Exproprierea țăranilor germani nu s-a produs prin colectivizarea agriculturii, ci cu mult timp înainte, prin măsuri de represalii politice special îndreptate împotriva lor ca germani, întrucât, așa cum se pretindea în decretul de expropriere, ei „au colaborat cu Hitler”. În realitate „colaborarea” se limitase pentru cei mai mulți la simpla apartenență la un grup etnic consacrat juridic printr-un decret al guvernului român din noiembrie 1940. Exproprierea lor nu pedepsise așadar înrolarea într-un partid ci mult mai mult – apartenența condiționată prin accidentul nașterii – la etnia germană²⁵.

Reabilitarea germanilor din România a început în toamna anului 1948 prin întemeierea unui „Comitet antifascist german” la București al cărui organ a devenit „Neuer Weg”, un organ de partid care nu putea reprezenta vocea minorității germane, în fond amușită ca și aceea a majorității românilor.

Separate și până la crearea României Mari, drumurile etnicilor germani s-au despărțit din nou în tragicul 1940, în urma masivelor pierderi teritoriale suferite de România. Germanii strămutați în Reich au trăit experiențe total diferite de ale celor rămași în țară. Deși România nu a făcut parte dintre țările pentru care Conferința de la Potsdam din 1947 stabilise expulzarea germanilor și deci o expulzare din ea în termeni reali n-a avut loc, elementul german a fost larg decimat și dispersat prin operațiunile belice și dezvoltările postbelice.

Cercetarea destinului majorității „germanilor români” rămași să trăiască în țară nu poate fi detașată de politica comunistă față de naționalități și ea necesită o specială, aprofundată considerare, prezenta schițare neintenționând să fie nimic altceva decât o minimă intervenție introductivă într-o materie pentru care documentația externă – singura utilizată aici – acoperă spații vaste cărora trebuie să li se adauge, valorizate critic, și acelea ale izvoarelor interne.

²⁵ Hans Hartl, *op. cit.*, pp. 95-97.

THE GERMANS IN ROMANIA, BEFORE AND AFTER 1945

Abstract

The system of the Versailles treaties would assemble on the territory of Romania a number of ca. 800,000 Germans, a minority with its own regional associations and party, represented in Parliament and endowed with a press mirroring its aspirations and aspects of life. Beside the educational institutions, the Church – especially the Lutheran one of the Saxons – would play a prominent role. Locals from different areas of colonization would also exert their influence upon the German communities and act as an interlinking factor between cultures.

The thirties marked a stir-up among Germans in Romania. A definite incentive was given by the Reich, the so-called “Renewing Movement” eventually turning to Berlin for control and direction. The accession to power of the National Socialism in the Reich triggered the structural development of the German minority into a rigid group, excessively dependent on external factors. A National Socialist party of the German ethnic group was created, with a multitude of affiliated organizations, which would eventually arouse the suspicion of Romania’s Government and lead to frequent clutches. The minority was acknowledged as a public corporation, German mayors and town councillors were elected, and educational and cultural autonomy was obtained. As the German ethnic group definitely linked its fate to that of Germany, the collapse of the Reich would also mark its collapse.

Romania’s territorial losses of 1940 would be followed by transfers of German population from Bessarabia and northern Bucovina, then from southern Bucovina and Dobruja, into territories occupied by the Reich. Through relocation, recruiting into the German army and the SS, deportation for forced labour into the Soviet Union, decimation, exodus, exile, the German population decreased in number to 343,000 until 1948. Discriminations stipulated by punitive laws for certain categories of Germans were initially applied to the entire population, accused of “having collaborated with Hitler”. In 1951, ca. 30,000 Swabians from Banat were deported into the Bărăgan steppe. Reparations would be long-delayed and insufficient.

Owing to the policy promoted by the communist regime in the field of nationalities, the German minority ceased to identify Romania as their fatherland and opted in large numbers for relocation into the Federal Republic of Germany.

STUDIU PRELIMINAR AL EVOLUȚIEI MINORITĂȚII POLONE DIN ROMÂNIA MARE, 1918-1940

FLORIN ANGHEL

În elaborarea premiselor care să ne conducă spre o concluzie a demersului de față trebuie pornit de la câteva aspecte care ni se par esențiale. Mai întâi, accesul la arhivele polone – probabil mai bogate în informație – nu ne-a fost la îndemână (până la data elaborării) și acesta este și motivul pentru care am optat pentru formula „studiu preliminar”; apoi, rezultatele istoriografiei române privitoare la această problemă sunt aproape inexistente, datele care apar, sporadic, fiind de cele mai multe ori contradictorii sau lipsite de un fundament documentar de încredere. Problema minorității polone nu a preocupat, fie datorită spațiului geografic restrâns în care ea și-a desfășurat activitatea – cu precădere Bucovina – fie și, mai ales, numărului membrilor comunității (incomparabil mai mic decât grupurile etnice maghiare, germane, evreiești sau ucrainene). Un alt aspect pe care nu încercăm să-l ocolim este concluzia – falsă, după părerea noastră – pe care unii istorici au formulat-o, și anume că minoritatea polonă, cu precădere elita ei, a contribuit la procesul de deznaționalizare a românilor din Bucovina și că, în timpul României Mari, a adoptat o atitudine de rezistență pasivă la încercările de centralizare și unificare ale autorităților de la București.

Un punct pe care îl propunem ca bază de studiu și de aprofundare este acela că nu se pot analiza raporturilor bilaterale româno-polone interbelice fără o discuție despre Bucovina și, de aici, despre frontiera comună, populația din regiune și importanța economică, culturală și politică a provinciei în colaborarea reciprocă.

Sigur, o analiză completă ar trebui să cuprindă, în mod necesar, o aplecare serioasă asupra fenomenului lingvistic (eventual comparativ, între polona din Galiția sau Wielkopolska și cea din Bucovina), religios (o populație catolică înconjurată de ortodocși, evrei și protestanți), economic, cultural și politic. Cum atât pregătirea cât și limitarea surselor documentare nu ne-au permis o exegeză de dimensiuni, deocamdată, propunem mai multe elemente constructive capabile să pună în lumină o problemă aproape necunoscută istoriografiei române: minoritatea polonă din România.

Baza demersului nostru este perioada interbelică dar, pentru o mai bună înțelegere a ansamblului, am preferat o analiză care să cunoască începutul cronologic în 1774, odată cu schimbarea statului Bucovinei.

La această dată nu putem discuta despre o comunitate încheată; fără îndoială, însă, că persoane de naționalitate polonă trăiau în marile târguri din Moldova sau Transilvania. În 1774, în zona de nord a Moldovei (Bucovina), polonii reprezentau doar 0,54% din totalul populației¹. O statistică exactă, și foarte nouă, a situației demografice din Bucovina arată că la 1772/1773 din cei 84 514 de locuitori, 54 284 erau români (64,23%), 17 125 (20,26%) ruteni, 5 975 (7,06%) huțuli, 2 655 (3,14%) țigani, 2 425 (2,86%) evrei, 1 665 (1,26%) ruși și 460 (0,54%) polonezi².

Între 1774-1831 situația comunității polone nu se modifică radical, neexistând valuri importante de emigrație sau procese organizate de colonizare. Cunoaștem, însă, evenimente și schimbări în structura numerică: dispariția statului polon în urma împărțirilor tripartite și situația benefică a Țărilor Române se pare că au stat la baza celebrului apel din 1795 al generalului de brigadă Joachim Denisko – „la Valahia!”. Soldații poloni l-au urmat pe comandantul lor (printre ei, generalii Rymkiewicz și Xavier Dąbrowski) și s-au refugiat în Moldova unde au rămas până în iulie 1797 când mica trupă polonă a fost înfrântă în luptele cu austriecii de la Dobronăuți, Toporăuți și Boian. Prizonierii poloni au fost executați în 17 iulie 1797 în apropierea Cernăuților, iar gen. Denisko s-a retras cu o suită de 35 de oameni la Dorohoi, apoi la Focșani, de unde au fost expulzați peste Dunăre, în octombrie 1797, la insistențele austriecilor³. Sunt surse care susțin că în 1795-1797 în Moldova se găseau peste 700 de polonezi, în majoritate soldați⁴.

În Bucovina există un important număr de poloni provenind din Galiția și Teschen care au fost colonizați (concomitent cu familiile slovace). Printre primele familii polone așezate am găsit pe Jerzy Pazdziora (la 1782), Andrzej Sygut (1790), Jan Swietek (1790), Jan Stodolika (1790), Anna Bielec (1791), Jan Kucharyk (1793), Józef Bugarik (1794), Jerzy Najdek (1797), Jan Ostrowski (1798), Andrzej Ganczar (1801), Szymon Szwancar (1809), Szymon Luptowicz (1809), Jerzy Buganik (1814), Józef Sygut (1813), Jan Drozdek (1819)⁵.

¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), Editura Academiei Române, București, 1993, p. 177.

² Pavel Țugulea, *Populația Bucovinei între 1772-1774*, în „Academica”, an II, nr. 4, (16), 1992.

³ Teodor Bălan, *Emigranții poloni în Bucovina și Moldova în secolul al XIX-lea*, Tiparul Glasul Bucovinei, Cernăuți, f.a., p. 4-7.

⁴ Gh. Duzinchevici, *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIX^e siècle (interpretations, conceptions, compléments)* extras din „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XII, nr. 4, 1973, p. 2.

⁵ Dr. Marian Gotkiewicz, *Czy górale bukowinscy są Słowakami?*, în „Kurier Polski w Rumunii”, Cernăuți, an VI (VIII), nr. 247 (377), 3 aprilie 1938, p. 5.

După înfrângerea revoluției polone din 1831, aripa dreaptă a armatei insurgenților, divizia Dwernicki, a trecut în aprilie 1831 în Galiția austriacă; datele de care dispunem susțin că era vorba de 6-7 000 polonezi⁶. Metternich a dispus trecerea lor, în grupuri de 3-400 de oameni, în Transilvania, prin Bucovina. Ruta pare să fi fost Stanisławów-Colomeea-Cernăuți-Vatra Dornei-Tihuța-Bistrița, iar de aici spre locurile special amenajate de la Alba Iulia, Sibiu, Brașov⁷. O parte a refugiaților a rămas, datorită condițiilor grele de deplasare, la Sf. Ilie, lângă Suceava, până în decembrie 1831 când, după ce Rusia a ocupat Polonia răsculată, s-a ordonat o amnistie. Se cunoaște că 232 insurgenți au fost repatriați și că o parte din polonezi au dorit să rămână în Bucovina. Din luna noiembrie 1832 există o listă a tuturor răsculaților plasați în provincie, în special pe lângă curțile boierești. Blasy Werzbicki s-a așezat la consilierul Elias Kadar, Józef Jeltuchowski la curtea boierului polon Jakób Winiarski din Coțmani; la Casandra Wolfram se găseau 19 refugiați, Iordachi Vasilco avea 5, Ladislau Szabo din Pătrăuți pe Siret întreținea 20 de polonezi, contele Tarnowski, comandantul militar al Bucovinei, avea 2 (ca și Dimitrie Vasilco din Panca), iar Iordachi Cârste 3 refugiați. La Cernăuți au rămas 118 polonezi: 26 au intrat în armata austriacă iar restul de 92 și-au găsit servicii civile⁸. În luna ianuarie 1834 ultimii prizonieri din Transilvania au fost transportați în S.U.A.⁹ datorită agitațiilor revoluționare permanente din Galiția și Ungaria.

Ar fi o eroare considerația că închegarea comunității polone bucovinene a avut loc în exclusivitate datorită evenimentelor din Polonia ocupată. Acestea reprezintă, poate, aspectul excepțional, cel care se face văzut în urma acumulărilor calitative și cantitative. Procesul de colonizare este încă slab. Pe de altă parte, în Moldova, la 1848, se poate să fi trăit 2-300 polonezi dacă avem în vedere că la Iași locuiau 81 persoane (în 1846 erau 94) iar la Bârlad 16¹⁰. Aceștia exercitau diferite ocupații lucrative – meseriași, precupeți, vechili, profesori – sau în domeniul achiziționării sării și tutunului (în zona de graniță). În 1846, administrația de stat din Cernăuți trimitea agenți în Moldova pentru a se informa asupra numărului polonilor și asupra activității lor. Un astfel de agent, Josef Amster, raporta că la curtea boierului Moruzi, într-un sat aproape de orașul Siret, se găseau 150 poloni (cifra ni se pare, totuși, exagerată). Totodată, consulul austriac de la Iași scria, în același an, la Viena, că emigranții se bucură de mari simpatii printre români¹¹.

⁶ Alexa Csetri, *Prizonieri și refugiați ai răscoalei poloneze din 1830-1831 în Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeș Bolyai” Series Historia, Fasciculus 1, Cluj, 1966, p. 71 și Teodor Bălan, *Emigranții poloni*. . . , p. 9.

⁷ Alexa Csetri, *op. cit.*, p. 72.

⁸ Teodor Bălan *op. cit.*, p. 14-15.

⁹ Alexa Csetri, *op. cit.*, p. 84-85.

¹⁰ Dimitrie Gh. Ionescu, *Date noi despre „episodul polonez” în revoluția munteană din 1848*, în „Romanoslavica”, VII, 1963, p. 79-80.

¹¹ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 16.

Deși în număr mic, comunitatea polonă din spațiul românesc a cunoscut de timpuriu diverse forme de organizare și structurare. Astfel, în Moldova majoritatea o formau republicanii iar în Muntenia monarhiștii (o replică în miniatură a disparităților politico-ideologice din cadrul elitei poloneze). La 1848, deja, cunoaștem polonezi bine situați în societatea românească. Aleksander Wroblewski, stabilit în Moldova pe la 1840-1841, era profesor la Academia Domnească din Iași¹², Władysław Poniatowski avea o fermă mare lângă Galați¹³, Stanisław Diecicki ocupa, la 1853, funcția de diriginte de poștă la Rădăuți, în Bucovina¹⁴. Sarcina organizării politico-militare a polonilor moldoveni a revenit lui F. Filanowicz, adversar al prințului Czartoryski (ideea monarhiștilor era că eliberarea popoarelor trebuie să se întemeieze pe principiul regalității); el a încercat organizarea, în vara lui 1848, a unei armate care să treacă în Galiția. Descoperiți de poliția rusă, adepții lui Filanowicz au fost arestați sau au trecut în Transilvania, la armata generalului Bem¹⁵.

1848 este momentul în care, pentru prima dată, apare tema Bucovinei în relațiile româno-polone: este vorba de o intenție de organizare în vederea unei eventuale schimbări a statutului provinciei, în sensul anexării ei la un ipotetic stat polono-galițian născut din revoluție, intenție rămasă în stadiu de proiect pentru că realismul a înfrânt dorința: „Bucovina nu vrea să fie poloneză [. . .], ea visează cu plăcere la posibilitatea reunirii părților dispartate ale Daciei romane într-un singur stat” (raportul lui Piotr Butkiewicz către Michał Czajkowski, 3 iulie 1848)¹⁶. Putem insista exemplificând și discuțiile referitoare la adoptarea constituției Austriei (4 martie 1849) și constituției ducatului Bucovinei (29 septembrie 1850) când reprezentanții poloni au adoptat o poziție echilibrată și conștientă, susținând despărțirea provinciei de Galiția „cu toate că ea (n.n. Bucovina), cu fondul religionar de 700 000 fl. și alte lucruri, ar fi pentru poloni o bucată foarte ademenitoare”¹⁷. Există, chiar și în lucrări recente, tendința de a se atribui comunității polone conducerea sau participarea la procesul de alterare socio-demografică a provinciei; influența polonă ar putea fi văzută mai degrabă sub aspectul strategiei de întărire a comunității etnice nou venite la mijlocul unui mozaic de populații, de religii și spații lingvistice diferite.

¹² P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848. Studii și documente*, Cartea Românească, București, 1929, p. 26.

¹³ *Ibidem*, p. 12.

¹⁴ Dragoș Luchian, *Rădăuți – vatră românească de tradiții și înfăptuiri socialiste*, Editura Litera, București, 1982, p. 148.

¹⁵ Teodor Holban, *Emigrația polonă în anii 1831-1848 și influența ei asupra mișcărilor de independență ale românilor*, în „Revista Istorică”, an XX, nr. 10-12. 1934, p. 340.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 45.

¹⁷ George Bogdan Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1895, p. 178.

O etapă distinctă în evoluția comunității din România începe în momentul 1863/64, după înfrângerea noii revoluții plone. Un document provenind din arhiva Czartoryski din Cracovia vorbește de 500 de poloni stabiliți în Principate pentru anul 1860 și alți 300 în Dobrogea, foști soldați ai diviziei engleze în războiul Crimeii¹⁸ (există surse care avansează cifra de 213 poloni în spațiul danubiano-pontic)¹⁹. Consecutiv, în martie 1864 și septembrie 1865, autoritățile de la Viena erau informate că un mare număr de insurgenți erau refugiați la Botoșani, Deleni, Călinești, Flămânzi și Mihăileni. Un alt raport, din mai 1866, vorbește de existența a 500 de emigranți în apropierea Iașilor, poloni putând fi observați și la Focșani, Galați, Tecuci, Huși, Bacău și Dorohoi²⁰.

Mare parte din cei care locuiau în mod stabil în Moldova erau meșteșugari, funcționari, antreprenori, tehnicieni, fermieri. Fiind o țară în plină evoluție și ascensiune, România prezenta avantaje pentru că avea absolută nevoie de oameni cu pregătire specială pentru diferite funcții. Problema plasării elementului polon pe măsură ce fondurile de ajutor se micșorau preocupa din ce în ce mai mult pe șefii emigrației și nu puține au fost încercările polonilor de a intra în armata română, fără rezultat însă²¹. În legătură cu expediția nereușită a lui Zygmunt Milkowski de a trece din Dobrogea în Galiția (1863) cunoaștem că la fabricile de cartușe de la Roman și Iași lucrau specialiști poloni²².

Pentru Bucovina, elementul de emigrație nu este luat în considerație după 1848/49; colonizarea organizată este aceea care ia amploare. Noul curs al politicii vieneze după 1871, în contextul victoriei centraliștilor asupra autonomiștilor, soldat cu dizolvarea dietei provinciale, a favorizat fenomenul creșterii demografice a populațiilor germane, rutene, evreiești și polone (venite în special din Galiția, dar nu numai) în dauna preponderenței elementului românesc. Dacă la 1861, din 456 920 locuitori ai Bucovinei, 202 655 erau români, 170 983 ruteni și 83 282 de altă naționalitate, la 1880, spre exemplu, românii erau 150 005, rutenii 239 690, iar 138 758 persoane de altă naționalitate²³.

Pentru 1870/71 găsim în provincie 2 475 polonezi²⁴, principala caracteristică fiind un înalt grad de școlarizare (și pentru că procentul celor care locuiau la orașe

¹⁸ Gh. Duzinchievici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, Cartea Românească, București, 1935, p. 8.

¹⁹ P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor, Cuza Vodă și polonii*, în „Romanoslavica”, V, 1962, p. 78.

²⁰ Teodor Bălan, *Emigranți poloni în Moldova și Bucovina*, p. 21-23.

²¹ Gh. Duzinchievici, *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865-1866*, București, Cartea Românească, 1936, p. 12.

²² Idem, *Cuza Vodă și revoluția polonă*, p. 49.

²³ Ion Nistor, *Românii și rutenii din Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, Librăriile Socec și C. Sfetea, 1915, p. 156.

²⁴ George Bogdan Duică, *op. cit.*, p. 138.

era net superior sătenilor): la școala de agronomie din Cernăuți, din 106 elevi, 12 erau poloni, un număr important găsindu-se și la școlile industriale din Rădăuți și Siret (7, respectiv 4 elevi)²⁵. La 1888, însă, polonezii nu dețineau în exclusivitate o școală primară: din cele 293 școli provinciale, 2 erau cu predare în germană-polonă, 8 în rutenă germană polonă și 11 în germană-română-rutenă-polonă²⁶. Numărul cetățenilor a cunoscut o adevărată explozie: dacă la Cernăuți, în 1843-1850, sunt consemnați 810 poloni²⁷, la 1890 sunt 7 610, iar la 1910, 14 893²⁸. La 1890 mari comunități polone ființau la Suceava (879 persoane), Rohozna (427), Jucica Nouă (271), Sadagura (241), Boian (200), Cuciur Mare (188), Lehuceni (133), Cernauba (126), Rarancea (118)²⁹. Importante sunt și grupurile de la Vășcăuți, Cacica și Solonețul Nou. La Cernăuți, majoritatea locuia în oraș (6 511 din 7 610), suburbiile orașului nefiind preferate. Dintre ele, doar Clocucica (440), Caliceanca (389) și Roș cu Mănăstiriște (254) aveau mai mulți locuitori poloni în timp ce în mahalaua Horecea nu sunt consemnate decât 16 persoane de naționalitate polonă³⁰. O situație similară se prelungește și la nivelul statisticilor școlare: frecvența elevilor poloni la școlile populare din centrul Cernăuțului este mult mai mare decât la cele din suburbii. La 1901, la școala din str. Palatului erau 449 elevi poloni, în str. Transilvaniei – 435, în str. Gării – 167. Caliceanca în schimb, avea doar 62 elevi poloni, Clocucica – 36, Roș doar 3 în timp ce la Horecea și Țețina nu figurează nici unul³¹.

Nivelul deosebit de ridicat al educației în rândul polonilor bucovineni (și cu precădere a celor cernăuțeni) a favorizat apariția a numeroase societăți culturale, de lectură, sportive răspândite în toată provincia, cu menirea de a întări coeziunea etnico-religioasă și de a promova valorile naționale (limba și istoria cu precădere). Mai importante și cu un impact mai mare au fost Societatea polonă de lectură din Cernăuți (Towarzystwa polskiego bratniej pomocy w Czernowic) întemeiată în februarie 1869 de Stefan Dembinski, Aleksander Morgenbesser, Kajetan Kamil, Ignacy Kornicki și Karol Bronarski³², Societatea Academică Polonă Ognisko din Cernăuți (1876), societatea polonă de lectură din Vășcăuți (1878), Societatea de sport și gimnastică Sokół din Cernăuți (1892), societatea Gwiazda din Cernăuți (1892), corporația academică Lechia, Uniunea Școlară (Polski Związek Szkolny),

²⁵ *Ibidem*, p. 99-100.

²⁶ *Ibidem*, p. 86.

²⁷ Dumitru Covalciuc, *Școala română din Bucovina: istorie și realitate*, în „Țara Fagilor”, Târgu-Mureș – Cernăuți, 1992, p. 29.

²⁸ *Ibidem*, p. 36.

²⁹ George Bogdan Duică, *op. cit.*, p. 187-188.

³⁰ *Ibidem*, p. 73.

³¹ „Țara Fagilor”, 1992, p. 39; statistică preluată din ziarul „Deșteptarea”, Cernăuți, 11/24 martie 1901.

³² Alojzy Friedel, *Dziesięćdziesiąta rocznica założenia Towarzystwa bratniej pomocy i Czytelni polskiej w Czernowach*, în „Czernowiecka Gazeta Polska”, an 47, nr. 543, 19 mai 1929.

clubul sportiv Wawel, societatea de lectură din Suceava, întemeiată în 1903 de Edward Sworakowski, Józef Kwiatkowski, Krzysztof Jakubowicz și Józef Cewe, cu 60 membri fondatori³³.

O evoluție interesantă din punct de vedere al impactului social au cunoscut bibliotecile polone din Bucovina, ajutate fiind și de asociațiile din Lwów și alte orașe galițiene. Cunoaștem că la 1878 în fondurile Societății de lectură din Cernăuți se aflau peste 2600 volume, ele fiind strânse și răspândite cu sprijinul unor lideri de marcă ai comunității: Józef Lukasiewicz, Jan Kasprzycki, Ferdinand Preyer, Albin Kraus, Alojzy Smerekowski³⁴. Drept urmare, după 1880 debutează gazetăria polonă bucovineană: prima publicație a fost revista umoristică „Osa”, urmată de bilunarul „Przedświt”, scos de Józef Hieronim Rychter și Alfred Stehlik. Tot acum au apărut și săptămânalele politice „Gazeta Polska” și „Przegląd Czernowiecki” care din 1882 s-au unit în săptămânalul „Gazeta Polska”³⁵. Pe lângă rolul de a educa și informa în spiritul valorilor naționale, presa polonă a promovat constant talentele literare bucovinene precum poetul Aleksander Morgenbesser și nuvelistul Juljusz Chorośnicki.

Începuturile activității teatrale la Cernăuți sunt legate tot de o inițiativă polonă. Încă la 1803, deși infimă numeric, comunitatea a organizat o trupă de teatru condusă de Filip Bernta. La 1830 se cunoaște teatrul polon de la hotelul „Moldavia” iar în 1855 cel de la sala „Czarnym Orłem”. În 1904, în piața cernăuțeană Elisabeta (viitoare Vasile Alecsandri), se deschidea, prin finanțarea baronului Anton Stawczan Kochanowski, „Nowy Teatr”³⁶, un adevărat teatru național al polonilor din provincie.

La 1910, când administrația vieneză a organizat recensământul oficial (din 794 929 locuitori, 36 210 erau persoane vorbitoare de limbă polonă)³⁷ comunitatea era deja încheată, cu o tradiție istorică și culturală amplificată în ultimele trei decenii ale secolului al XIX lea, cu o identitate religioasă, lingvistică și economică bine definită, particularizată (influențele veneau mai degrabă dinspre Lwów decât dinspre Viena); *perioada 1863-1914, cu etapele ei secundare, este epoca de formare, dezvoltare și încheiere a grupului etnic polon bucovinean*, distinct de micile comunități etnice slab legate între ele existente înaintea deceniului 7 al secolului trecut. Afirmția noastră nu ocolește realitatea că înaintea de 1863 s-au format importante colonii: în 1834, la Solonetul Nou (Nowy Soloniec, „solny” în

³³ Antoni Strończynski, *Z dziejów Czytelni Polskiej w Suczawie, 1903-1933*, în „Kurjer Polski w Rumunji”, an I (III), nr. 11 (141), 22 octombrie 1933, p. 2. Vezi și Urszula Kaczmarek, *Aktywność kulturalno-oświatowa Polonii w Bułgarii, Czechosłowacji, Niemiec R.D., Rumunii i na Węgrzech w latach 1945-1989*, Poznań, 1991, p. 154-155.

³⁴ „Czernowiecka Gazeta Polska”, an 47, nr. 544, 26 mai 1929.

³⁵ *Ibidem*, nr. 546, 5 iunie 1929.

³⁶ *Ibidem*, nr. 547, 10 iunie 1929.

³⁷ Ion Nistor, *Românii și Rutenii din Bucovina. Studiu istoric și statistic*, p. 1.

limba polonă determinând calitatea de „sărat”), Hliboca (Hliboce), Tereblecea (Terebleszta), Stara Huta (Crăsnioara Veche), Caliceanca, în 1835 – Pleșa (Plesz) și în 1846 – Poiana Micului³⁸, dar acestea sunt departe de ceea ce sociologic și istoric putem numi *comunitate etnică distinctă*.



Crearea statului național unitar român și renașterea Poloniei independente (11 noiembrie 1918) au fost două procese simultane, rezultante ale aceleiași evoluții geopolitice: dispariția Dublei Monarhii și a Rusiei țariste. În ambele cazuri sentimentele naționaliste s-au manifestat cu o deosebită intensitate în plan practic, excesele – explicabile dar nu justificabile – provocând neînțelegeri interne etnice regretabile. Polonia nouă s-a văzut în dispută cu locuitorii de origine ucraineană și bielorusă (în regiunea răsăriteană, Kresy), germană (îndeosebi în Silezia) și evreiască în timp ce România Mare era nevoită să se apere în fața curentului revizionist și atitudinii ostile a grupurilor etnice minoritare din noile teritorii.

În cazul strict particular al provinciei bucovinene, colaborarea între mișcarea națională a românilor și liderii comunității polone a fost exemplară, reprezentând un exemplu unic într-o Europă Central-Orientală sfâșiata de conflicte și dispute. Momentul 1918 a fost, în perspectivă istorică, un punct culminant al înțelegerii depline și responsabile din partea polonilor bucovineni față de procesul de constituire a României Mari.

Raportul nr. 1 (din 2 noiembrie 1918) al Consiliului Național Român al Bucovinei, destinat ministrului român de externe, C. C. Arion, consemna că la 27 octombrie se pusese bazele Constituantei provinciei, adunare care a hotărât „unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent” precum și înființarea unui consiliu național de 50 de membri alături de precizarea necesară că un articol separat stipula „înțelegerea cu popoarele conlocuitoare”³⁹. Atitudinea hotărât ostilă din partea anumitor segmente ale populației minoritare – și este cazul Republicii ucrainene de la Coțmani, cu un guvern, între 15-17 noiembrie 1918⁴⁰ – trebuie pusă în balanță cu lipsa crizei de încredere în noua Românie din zona comunității polone. La ședința Consiliului Național din 15/28 noiembrie 1918 *polonezii bucovineni au fost singurii dintre reprezentanții minorităților care au votat fără rezerve unirea Bucovinei cu România* (germanii au acceptat doar cu condiția unirii Transilvaniei și Banatului cu Țara).

³⁸ Stefan Kolbusz, *Początki osiedli polskich na Bukowinie*, în „Kurjer Polski w Rumunji”, Cernăuți, an II (IV), nr. 51 (181), 22 iulie 1934, p. 3.

³⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/1914, vol. 31, f. 149-150.

⁴⁰ Căpitanul C. Ardeleanu, *Amintiri din timpul ocupării Bucovinei. Republica ucraineană de la Coțmani*, în „Amintiri răzlețe din timpul Unirii”, redactor Ion Nistor, Cernăuți, Tiparul Glasul Bucovinei, 1938, p. 37-38.

„Reprezentanții poloni au fost în repetate rânduri obiectul unor violențe a călăușilor amintiți marele om de cultură bucovinean Grigore Nandriș martor direct al acestor strigări, iar salutar răspunzând în urale năvălitorii strigate de „Trăiască România Mare!””. Declarația comunității de aderare la Unire a fost prezentată de o delegație condusă de dr. Stanisław Kwiatkowski, din care mai făceau parte Emil Kamiński, dr. Edmund Wicentowicz, Bazyli Duzinkiewicz, Leopold Schweiger și Władysław Pospiszil⁴², convinși fiind că noua lor țară le va asigura dreptul practicării religiei catolice și folosirea limbii în școală și biserică. De altfel, Moșunea Consiliului Național Român din Bucovina, trimisă Regelui Ferdinand la Iași, poartă – printre alte nume ale unor mari patrioți români – și pe acela al dr. Kwiatkowski, singurul reprezentant al minorităților bucovinene care a acceptat fără rezerve să semneze⁴³.

Privind din această perspectivă istorică – aceea de participare necondiționată la crearea și consolidarea statului național unitar românesc –, trebuie să analizăm, dacă nu critic, măcar cu destulă rezervă o serie întreagă de lucrări – mai vechi, din timpul luptei pentru emancipare națională, de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, dar și recente, care au preluat argumentele de acum un veac⁴⁴ – care tratează minoritatea polonă ca fiind la originea „atacurilor pline de ură și dușmănoase, neobosite asupra bisericii greco-orientale”, de „suspectare a populației indigene cu privire la fidelitatea lor către imperiul austriac și anume acuzând pe rutenii greco-orientali de panrusism și pe români de daco-românism”. În realitate credem că nu este vorba neapărat de „lupta pentru a deveni a patra națiune și limbă” ci de evoluția normală a unei comunități care a ajuns la deplina maturitate politică, economică și culturală. Această maturitate coincide cu epoca de intensificare a mișcării naționale a românilor și a rutenilor (ucrainenilor). Raporturile etnico-politice (de altfel, și celelalte aspecte) nu pot fi tratate sub influența mitului victimei eterne pentru că, în mod sigur, s-ar ajunge la concluzii eronate și percepții incomplete asupra fenomenului bucovinean ca întreg.

Câți poloni trăiau în România Mare? Nu știm exact; nu am putut ajunge la o concordanță deoarece sursele studiate avansează cifre total diferite. Conform recensământului oficial din decembrie 1930 găsim 48 310 persoane declarate

⁴¹ Grigore Nandriș, *Zile trăite în Bucovina*, în „Amintiri răzlețe din timpul Unirii”, Cernăuți, 1938, p. 256.

⁴² „Kurjer Polski w Rumunji”, Cernăuți an I (III), nr. 14 (144), 12 noiembrie 1933, p. 1.

⁴³ *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți, 1938, p. 73-75. Ceilalți semnatari: Iancu Flondor, Vladimir Repta, Ion Nistor, Dionisie Bejan, Eudoxiu Hurmuzachi, Octavian Gheorghian, Radu Sbiera, Vasile Bodnărescu, George Sandru, Vasile Marcu, Dimitrie Bucevski, Gheorghe Voitan, Vasile Alboi, Ion Candrea.

⁴⁴ Dăm exemple necesare aici volumul din 1895 al lui G. Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, și volumul istoricului sucevean Mihai Iacobescu, *Istoria Bucovinei*, apărut în 1993. Citatele aparțin lui G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 194.

poloneze după neam, dar după limba vorbită, polona, numărul scade la 38 265⁴⁵. Date venite din interiorul comunității vorbesc la începutul anilor '20 (1923/1924) de aproape 80 000 poloni⁴⁶. Aceeași cifră am găsit-o și în Arhiva Ministerului român al Afacerilor Externe, dar pentru anul 1939⁴⁷, și aproape asemănătoare este cea publicată de „Kurjer Polski w Rumunji” din Cernăuți în iulie 1934 (72 500–82 500 poloni, adică 6,5% din totalul populației Bucovinei)⁴⁸. Statistica oficială românească susține că în anii '30 comunitatea polonă reprezenta 3,3% din populația Bucovinei (5,8% din populația urbană și 2,4% din populația rurală). Nu au existat grupuri etnice polone în Oltenia, Dobrogea, Crișana și Maramureș (cu excepția câtorva mari orașe precum Craiova, Turnu Severin sau Constanța); în Muntenia și Moldova cifrele sunt foarte mici – 0,1% sau 0,2% – iar în Basarabia – 0,3% (1% din populația urbană)⁴⁹. Oficiul minorității polone avansează pentru Basarabia cifra de 10–20 000 poloni (în 1934), pentru Vechiul Regat de 5–7 000 iar pentru Transilvania de 2 500–3 500. Suntem nevoiți să atragem atenția că statistica oferită de etnicii poloni o folosim cu precauție datorită salturilor demografice înregistrate: pentru Bucovina, de la 18 251 poloni la 36 079 în 1880, respectiv 1910 (o dublare în 30 de ani) și la 72 500–82 500 în 1934 (o altă dublare în 24 de ani)⁵⁰.

În afara Bucovinei – de care ne vom ocupa prioritar – comunitățile polone sunt rare și compuse din colonii mici. În Ardeal–Banat numărul lor trecea puțin peste 2 000 și era configurată o aglomerare mai mare în zona Petroșani–Lupeni unde administrația austro-ungară a așezat familii de mineri din Silezia. Cunoaștem polonezi și la Mediaș, Tâlmaci, Reșița, Arad (majoritatea din ei fiind muncitori industriali) dar numărul și pregătirea lor sunt insuficiente, de cele mai multe ori, pentru constituirea unor societăți culturale. Ceva mai mulți poloni – peste 8 000 – trăiau în Basarabia – din care numai la Chișinău aproape 2 000. Comunitatea dintre Prut și Nistru consemnează centre importante la Chișinău, Hotin, Bălți, Tighina, Cetatea Albă, fiind a doua ca mărime după cea din Bucovina. Pe teritoriul României Mari erau răspândite colonii polone specializate: de muncitori forestieri – la Nehoiu (jud. Buzău), de metalurgiști (la Pașcani), de meșteri sticlari (Hârlău, jud. Botoșani; Negulești, jud. Bacău; Dudești, lângă București), petroliști (Buștenari, Câmpina), comercianți (Turnu Severin, Craiova, Constanța). În Bucovina, coloniile polone specializate au dat și denumirea unor localități (Solonețul Nou,

⁴⁵ Sabin Manuilă, *Considerațiuni asupra prezentării grafice a etnografiei României*, extras din „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, tom. XXI, mem. 14, 1939, p. 6.

⁴⁶ *Z statystyki Rumunii*, în „Gazeta Polska”, Cernăuți, an VII, nr. 287, 15 iunie 1924, p. 1.

⁴⁷ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 242.

⁴⁸ „Kurjer Polski w Rumunji”, Cernăuți, an II (IV), nr. 51 (181), 22 iulie 1934, p. 7.

⁴⁹ Sabin Manuilă, D. C. Georgescu, *Populația României*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938, p. 51.

⁵⁰ Analiza datelor oferite de articolul „Siła liezebna Polonji rumunskiej” din „Kurjer Polski w Rumunji”, 22 iulie 1934, p. 7.

Stara Huta, Cacica). La București, cei 1 300–1 600 polonezi din perioada interbelică au provenit mai degrabă din mediile intelectuale și funcționărești, deși, singură colonia de la Dudești înregistra aproape 50 de polonezi. O dovadă a înaltei intelectualizări a celor care locuiau în capitală este și aceea că la un număr atât de restrâns de persoane cunoaștem cel puțin trei organizații de societăți culturale: societatea Adam Mickiewicz și organizațiile „Świescienie” („Sărbătoarea”) și „Choinki” („Pomi de iarnă”)⁵¹.

Revenind la Bucovina am dori să clarificăm două lucruri care ni se par esențiale. Mai întâi de toate, frontiera comună româno-polonă nu a avut în vedere o delimitare etnică întrucât de o parte și de alta a demarcației majoritari erau ucrainenii și evreii. Granița a fost expresia voinței politice a Bucureștiului și a Varșoviei, sprijinite de Paris, ca și a necesității unor legături economice și militare viabile între cele două elemente determinate din „cordon sanitaire”. Cunoaștem că în luna decembrie 1918 din partea polonă au venit semnale oficiale privind noile contururi etnico-politice: este vorba, printre altele, de cererea reprezentantului Comitetului Național Polon de la Londra (contele Sobranski) adresată însărcinatului român cu afaceri⁵². Părerii similare susțineau și liderii mișcării de renaștere a Poloniei (Józef Piłsudski, Ignacy Paderewski, Roman Dmowski); la București, ideea venea din chiar interiorul Palatului Regal (Regina Maria a lansat formula „trebuie, trebuie să avem frontieră comună”) fiind îmbrățișată de toți conducătorii politici. Din punct de vedere etnic, România și Polonia moșteneau de-a lungul celor 366 km de graniță o situație inedită – fără o minoritate aparținând celeilalte părți – în sensul că era prezentă o netă inferioritate demografică, existând comune limitrofe bucovinene unde cele două etnii nici măcar nu erau reprezentate (Cisălău, Culeuți, Babin) sau reprezentau o infimă proporție (ca la Malatinești, unde sunt înregistrați 4 capi de familie români, 5 poloni și 370 ruteni; la Borăuți – 3 români, 1 polon și 375 ruteni; la Prelipcea – 2 români, 13 poloni și 210 ruteni; la Crisceatec – 9 români, 10 poloni, 6 germani, 21 evrei și 172 ruteni; la Răpujineț – 1 român, 2 poloni, 7 evrei și 361 ruteni; la Cadobești – 1 român, 6 poloni, 26 evrei și 566 ruteni)⁵³. Având în vedere aceste situații, delimitarea frontierei româno-polone a avut de înfruntat mai degrabă probleme tehnice sau chiar financiare decât cele ținând de teritoriu și populație.

⁵¹ F. Chiczewski, *Wychodźstwo polskie w Rumunii i stan polskich Kolonji*, în „Gazeta Polska”, Cernăuți, an VIII, nr. 351-352, 6 și 13 septembrie 1925. F. Chiczewski era consul al Poloniei la București.

⁵² Arhiva M.A.E., fond 71/1914, vol. 90, f. 14-15.

⁵³ Idem, fond Convenții 13/P1, vol. II bis, Memoriul nr. 110 din 22 februarie 1927 al Comisiei de Delimitare asupra delimitării frontierei româno-polone (semnată de președintele delegației române, ministrul N. Arion), nepaginat și Referat din 17 septembrie 1926 la adresa nr. 155 din 6 septembrie 1926 privind populația din comunele limitrofe cu frontiera polonă din județul Cernăuți, nepaginat.

În al doilea rand, nu trebuie neglijată colaborarea permanentă (începută la sfârșitul secolului al XIX-lea) între comunitatea armeano-catolică și polonii din Bucovina, armenii de rit catolic beneficiind de importante mijloace materiale deoarece dețineau puncte cheie în comerț și sistemul bancar, iar polonii le asigurau reprezentarea politică; cel mai interesant exemplu este acela al prelatului Andrzej Lukasiewicz, unul din liderii cei mai de seamă ai polonității bucovinene⁵⁴.

Câteva sunt elementele esențiale ale caracterizării unei minorități etnice distincte: școala, biserica, activitatea culturală, economică și politică. Referitor la ultimul aspect, dat fiind numărul restrâns de cetățeni-alegători (sub 50 000) polonii au beneficiat, în timpul României Mari, de doar două mandate de parlamentar: unul în 1919, în primul Parlament de după Unire (dr. Stanisław Kwiatkowski) și al doilea, douăzeci de ani mai târziu, în 1939-1940 (senatorul Tytus Czerkawski, la acea dată singurul parlamentar polon activ din Europa). La Cernăuți, unde trăia cea mai importantă comunitate, își aveau un reprezentant în consiliul orășenesc, în instituții publice precum Banca regională sau Casa de economii, nemaivorbind de situația din învățământ (cu școli primare de stat și chiar un liceu) sau din domeniul bisericesc – clerul romano-catolic bucovinean se compunea în majoritate din preoți poloni, spre nemulțumirea germanilor. Ion Nistor, ministru de stat pentru Bucovina în guvernul liberal al lui Ionel Brătianu (1922-1926), vorbea chiar de o „situație privilegiată” ce trebuia „lichidată fără întârziere” deoarece „o mână de polonezi bucovineni se bucură de atâta vreme de o situație privilegiată fără nici o îndreptățire”⁵⁵; putem discuta aici despre o poziție singulară, chiar dacă ea venea din partea unuia din făuritorii Unirii. Nemulțumirea de moment a lui Nistor avea un substrat politic: campania din 1922 a cotidianului varșovian „Rzeczpospolita” prin care se cerea un mandat de parlamentar pentru poloni, susținând că numărul lor depășește 50 000 (limita de alegere pentru un deputat).

Nu cunoaștem grupări politice încheiate în sânul comunității polone. Disputele din cadrul elitei se desfășurau fie între numeroasele societăți și asociații, fie în paginile publicațiilor, nu putem vorbi, însă, de lipsa neînțelegerilor strict politice dar trebuie subliniat că acestea, de regulă, erau o prelungire a controverselor politice din societatea românească, a rivalității dintre P.N.L. și P.N.Ț. Gruparea dr. Grzegorz Szymonowicz, Koła Polskie, întemeiată în 1927 și aând organ de presă „Głos Prawdy” era mai apropiată de cercurile național-țărăniști⁵⁶ și a pierdut relativ repede credibilitatea datorită scandalurilor

⁵⁴ Informația o deținem de la prof. dr. Tadeusz Dubicki, de la Universitatea din Łódź și Institutul Superior de Pedagogie din Częstochowa, dintr-o familie originară din Bucovina, cu un rol însemnat în sânul comunității interbelice (este vorba, în primul rând, de Mieczysław Dubicki).

⁵⁵ Arhiva M.A.E., fond Român'a, vol. 385, f. 5-9, raport nr. 28 din 28 mai 1922 al ministrului de stat pentru Bucovina, Ion Nistor, către M.A.E.

⁵⁶ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 133, Nota Serviciului de Informațiuni din Direcțiunea Poliției de Siguranță, nr. 2 309 S, din 7 aprilie 1932.

consecutive în care a fost amestecat liderul său: folosirea în scopuri personale a banilor proveniți din Polonia și destinați școlilor primare și societăților culturale, declarația incendiară pe care a făcut-o la un congres al minorităților la Riga, unde s-a plâns de tratamentul polonilor din România, campania de discreditare a consulului polon de la Cernăuți, Mieczysław Grabinski⁵⁷. Rivalii politici ai avocatului Szymonowicz se adunaseră în jurul ing. Alojzy Friedel, în cadrul asociației Rada Narodowa, întemeiată în 1919, și cochetau cu cercurile liberale. Ing. Friedel se bucura și de sprijinul consulului polon de la Cernăuți și al clerului catolic bucovinean, militând pentru o educație culturală a tineretului polon în spiritul directivelor și programelor impuse de la Varșovia. Conflictul Szymonowicz–Friedel a atins apogeul în 1931-1932 când o școală patronată de primul a fost desființată în urma neregulilor financiare, ultimul fiind acuzat că a trimis un denunț la Ministerul Instrucțiunii Publice⁵⁸.

În ceea ce privește publicațiile polone interbelice din România, cercetările noastre în fondurile Bibliotecii Academiei Române și Arhivelor Statului din București pot duce la elaborarea unei liste pe care, evident, o vom completa dacă se vor ivi în viitor elemente noi. Noi susținem că numărul acestor publicații respectă procentul demografic având în vedere, spre exemplu, că la 1934 în România Mare puteau fi citite, pe lângă cele 1 645 ziare și reviste în limba română și 273 în maghiară, 170 în germană, 27 în idiș, 13 în ucraineană, 12 în rusă, 6 în bulgară, 5 în armeană, 4 în polonă, 3 în greacă, câte 2 în albaneză, sârbă și turcă. Ca o observație de lucru, numărul maxim al titlurilor este atins la momentul 1934-1937 (559 titluri minoritare în 1934 și 1914 în românește în anul 1937) după care, datorită condițiilor specifice din 1938-1941, el scade simțitor până la un nivel minim (138 titluri minoritare și 832 în românește în anul 1941)⁵⁹.

Cel mai important ziar polon este, fără îndoială, „Kurjer Polski w Rumunji” (Cernăuți, 1933-1939 și București, 1939-1940) – „tygodnik informacyjny Organ Zwiazku Stowarzyszen Polskich w Rumunji”. Primul număr al săptămânalului a apărut la 6 august 1933, la Cernăuți, având redacția și administrația în clădirea Dom Polski (Casa Polonă) din str. Iancu Flondor 40, cu redactor pe Julian Rachmster și director pe dr. Kazimierz Zukowski. Din 19 octombrie 1939 își schimbă denumirea în „Kurier Polski”, devine cotidian și își mută redacția la București (pe str. Academiei 2), aflându-se sub conducerea senatorului Tytus Czerkawski și a lui Piotr Mizunka. Timp de câțiva ani a apărut în 1 000 de

⁵⁷ Ibidem, f. 120, Nota a Direcțiunii Generale a Poliției, Serviciul de Informații, 26 septembrie 1931.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Nicolae Dascălu, *La presse des minorites nationales dans la Roumanie d'entre les deux guerres (1919-1939). Analyse statistique*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XX, janvier-mars 1981, nr. 1, p. 118.

exemplare (cel puțin așa găsim o su să de arhivă din 1939⁶⁰ deși su tem înclinați să credem că tirajul depășea 2 500) iar după dispariția statului polon în peste 13 000 de exemplare⁶¹ (până în toamna anului 1940). În trei numere, ianuarie, februarie și martie-aprilie 1936 a apărut suplimentul pentru tineret al ziarului, „Młodzi. Głos Młodzieży Polskiej w Rumunji”.

A doua publicație, ca importanță, a fost „Gazeta Polska” („tygodnik demokratyczny organ Polskiej Rady Narodowej”) care a apărut la Cernăuți între 1921 și 1932, cu redacția tot pe strada Iancu Flondor 40 (redactor responsabil Henryk Stanisław Zucker) și cu un tiraj săptămânal de 800–1 000 exemplare⁶². Între 1926-1933 semnalăm, tot la Cernăuți, „Głos Prawdy”, organ al cercului „Kola Polskie” a dr. Grzegorz Szymonowicz, cu un tiraj săptămânal de 800 exemplare⁶³. Din 18 ianuarie 1931 și până la 10 septembrie 1933 a apărut, săptămânal, și „Polak w Rumunji”, condus de Wiktor Jastrzebski și, din octombrie 1932, de Alojzy Sowiakowski.

Cu o durată de apariție mai redusă în timp au fost „Czernowiecka Gazeta Polska” (1928-1930), care se dorea o continuare a „Gazetei Polska” întemeiate în anii '80 din secolul XIX. „Głos Ludu” (săptămânal, Cernăuți, 1921-1922) și „Głos Ludu”, un sigur număr, în 7 septembrie 1930, în 4 pagini, organ al unui numit Partid Național-Muncitoresc Polon din Bucovina (în realitate o intenție), având ca redactor pe Antoni Panecki (str. Principele Nicolae 6 a, Cernăuți). Dacă avem în vedere lozinca „muncitorul polon se gândește numai la polonitate și catolicism” trebuie că Panecki ar fi dorit o grupare politică naționalistă mai degrabă decât una socialistă. Tot la Cernăuți, în 1927, mai semnalăm „Czernowiecki Kalendarz Domowy”.

Singura publicație polonă din afara spațiului cernăuțean pe care am găsit-o este „Gazeta Suczawska”, apărută la Suceava, sub redacția lui Antoni Strończynski (str. Bosancilor 32), în 5 numere: 23 aprilie, 1 mai, 22 iulie, 29 octombrie și 25 decembrie 1936. Ziarul apărea în manuscris dactilo (probabil în 15-20 exemplare), în 2-3 pagini conținând informații din interiorul comunității sucevene.

Spațiul nu ne permite o detaliere a conținutului acestor publicații. Putem sintetiza doar că a primat informația, atât cea cotidiană (întâlniri, activități ale societăților, conferințe etc.) cât și cea istorică și culturală (fragmente și informații din viața culturală, economică și politică a Poloniei). Comentariile politice au, de regulă, o linie echilibrată și de sprijin atât a regimului Sanaciei cât și a autorităților

⁶⁰ Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 428/1939, f. 61; raport nr. 24/I/A din 10 ianuarie 1939 al Subsecretariatului de Stat al Propagandei.

⁶¹ Arhiva M.A.E., fond România vol 385, f. 250, notă confidențială a ministrului Poloniei, Poninski, pentru ministrul român de externe 30 mai 1940.

⁶² Arhivele Statului, fond M.P.N., d ar 141 f 90. Ta lou de numărul și felul publicațiilor periodice și ziarele ce apar la Cernăuți elaborat de Prefectura de Poliție Cernăuți nr. 24 639/1929.

⁶³ Ibidem.

de la București; paginile culturale redau o notă emoționantă, cu numeroase relatări din istoria comună a Bucovinei și, ceea ce rămâne foarte important, cu traduceri din literatura română (remarcăm îndeosebi tălmăcirile prof. Zygmunt Tarnawski din lirica lui Octavian Goga, în „Kurjer Polski w Rumunji”).

Ion Nistor amintea, în 1922, că „elementul polonez se compune în cea mai mare parte din funcționari și meseriași care sunt răspândiți îndeosebi prin orașele din Bucovina”⁶⁴. Ce mai făceau polonii bucovineni? Erau profesori (mulți, în sate și orașele), aveau o casă a lor – Dom Polski – în str. Iancu Flondor 40 din Cernăuți, care găzduia aproape toate societățile, uniunile și asociațiile, înființaseră chiar și un teatru – „Miłosnikow Sceny”⁶⁵ unde veneau trupe de la Lwów și Cracovia. Multe din contactele culturale româno-polone din perioada interbelică au la bază efortul inimos și constant al elitei polone din Cernăuți dovedind că o minoritate poate să se transforme într-o punte de legătură eficientă și benefică. Pe Antoni Panecki, conducătorul efemerului Partid Național Muncitoresc, îl găsim proprietar al unei cizmării de lux în str. Principele Nicolae 6; pe str. Iancu Flondor, lângă Dom Polski, la nr. 20, Władysław A. Romankiewicz deschisese restaurantul polon „Lucullus” iar la nr. 16 funcționa salonul de frizerie-coafură al lui Juliusz Halkiewicz. Două croitorii mondene erau proprietatea a doi poloni: Władysław Mielnikowski (str. Constantin Brâncoveanu 11) și Domenik Kobusiewicz (str. Tudor Vladimirescu 7); cunoaștem, de asemenea, un mare număr de doctori, avocați, ingineri (printre care și un lider al comunității, Alojzy Friedel) chiar și un arhitect (Franciszek Kosiński).

La Cernăuți funcționau și două bănci ale comunității polone: Bank Przemysłowo-Rolniczy (Banca Industrial-Agrară), cu filiale la Vășcăuți și Storojineț, condusă de Franciszek Włoszkiewicz și având ca vicepreședinte pe dr. Eugenjusz Mitkiewicz (cenzori: Władysław Sedelmeyer, Bronisław Boróński și Władysław Gasperski), capitalul băncii era de 24 056 475 lei la sfârșitul anului 1928 (cu un profit net de 1 326 281 lei)⁶⁶; Banca Polono-Română de Acțiuni, cu un capital de 2 milioane lei la începutul anului 1925 (Banca de Est din Cernăuți avea, spre comparație, un capital de 21 milioane lei) la care erau acționari o parte importantă a elitei polone cernăuțene: Grzegorz Szymonowicz, Antoni Panecki, Dominik Kobusiewicz, Leopold Branowicz, ing. Faustyn Krasuski, Zygmunt Kaczmarowski, Jan Sokalski, Feliks Smolinski (la acea dată Banca Industrial Agrară avea un capital de 3 milioane lei)⁶⁷.

O statistică din 1930 relevă ca din funcționarii Ministerului de Interne 39 erau de origine polonă, pe județe repartiția fiind următoarea: Odorhei, Sălaj,

⁶⁴ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 5.

⁶⁵ „Kurjer Polski w Rumunji”, Cernăuți, nr. 11 (141), 22 octombrie 1933, p. 4.

⁶⁶ Czernowiecka Gazeta Polska”, an 47, nr. 529, 10 februarie 1929, p. 4.

⁶⁷ „Gazeta Polska”, Cernăuți, an VIII, nr. 327, 22 martie 1925, p. 1.

Câmpulung, Cernăuți, Storojineț, Cetatea Albă – câte 1, Suceava – 3, Lăpușna – 6, Hotin – 11 și Tighina – 13⁶⁸. Despre celelalte ministere nu avem informații, dar dacă în chiar interiorul Ministerului de Război se remarcă personalitatea generalului Cihoski, este probabil că polonii aveau reprezentanți și în alte structuri guvernamentale.

Aproape toate organizațiile bucovinene au fost create înainte de 1914, în scopul păstrării și întăririi valorilor polonității; în Basarabia, mare parte din ele au fost înființate după Unire. Toate acestea erau reunite într-un Consiliu Național Polon în a cărui conducere remarcăm pe cei doi lideri incontestabili ai comunității: Andrzej Łukasiewicz și Tytus Czerkowski. Cele mai numeroase societăți și asociații erau în Bucovina: în afara celor amintite ar merita enumerate „casele polone” (Dom Polski), foarte active, de la Boian, Lehuceni, Noua Sulița, Gogolina, Rarancea, Sadagura, Cernaucă, Rohojna, Lecăuți, Serăuți, Jucica, Zastavna, Coțmani, Vijnița, Bănila pe Ceremuș, Storojineț, Crăsnioara Veche, Hliboca, Rădăuți (unde un polonez era directorul spitalului), Vicov, Tereblecea, Jadova, Suceava, Solonețul Nou, Poiana Micului, Pleșa. În restul țării, organizațiile sunt mai puțin numeroase dar nu mai slab structurate; am aminti aici organizația de tineret „Jan Sobieski” de la Chișinău (președinte Roman Biskup) asociația „Oplatka” din Soroca, societatea „Koła Polski” din Galați (una din cele mai bine conduse, la sfârșitul anilor '30 îndeosebi, sub șefia lui Aleksander Dunin, având ca vicepreședinți pe Wincenty Lorenc și M. Schwartz, secretar pe Konstanty Poszepczynski și bibliotecară pe Helena Dekandido)⁶⁹.

N-am putut percepe o modificare în strategiile și scopurile urmărite de asociațiile polone în perioada interbelică în ciuda schimburilor în conducere; factorul unificator, indiferent de direcția politică dorită, a rămas dezvoltarea polonității bucovinene și a grupurilor răspândite prin țară. La Cernăuți, îndeosebi, întreaga elită polonă a fost cooptată în conducerea asociațiilor și organizațiilor. Se detașa, atât prin istorie (întemeiată la 1869) cât și prin personalitățile ce o compuneau, Societatea de lectură cernăuțeană, care a fost un timp condusă chiar de Andrzej Łukasiewicz având în biroul de conducere pe Tytus Czerkowski, Władysław Berezecki, Franciszek Bohosiewicz, Dominik Kobusiewicz, Eugenjusz Malikiewicz, Kazimierz Zukowski, Wacław Sanicki⁷⁰. În societatea Sokoł (1892) activau Wojciech Wejdelek, August Amirowicz și Ludwik Mendrak (în schima de posturi am găsit responsabili cu probleme

⁶⁸ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 86-88, Tablou de numărul funcționarilor minoritari pendinți de Ministerul de Interne, 1930.

⁶⁹ „Kurjer Polski w Rumunji”, an V (VII), nr. 185 (315), 31 ianuarie 1937. Vezi, pe larg, la Emil Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, P.W.N., Warszawa, Kraków, 1973.

⁷⁰ Ibidem an II (IV) nr. 38 (168) 22 aprilie 1933. p. 1.

agrare, cu teatrul și chiar cu sportul)⁷¹. Foarte activă se dovedea și „Gwiazda” (1892) în conducerea căreia se aflau Dominik Kobusiewicz, Stanisław Siarczyński, Mieczysław Dubicki, Marjan Kukla, Kazimierz Panecki (o evidență contabilă arată că societatea dispusese, în 1928, de un fond de 96 424 lei iar pentru 1929 strânsese 136 213 lei)⁷².

Aceste organizații erau reunite, cum arătam înainte, în Rada Narodowa; secția bucovineană era cea mai numeroasă și trimitea, evident, cei mai mulți delegați. Conform reformei electorale din interiorul P.R.N., din iulie 1924⁷³, inițiată de Tytus Czerkowski și Władysław Michniewicz, Bucovina polonă putea alege 65 de delegați prin vot universal și 44 delegați prin intermediul asociațiilor și societăților (la congresele generale ale P.R.N.). În ceea ce privește numărul delegaților aleși prin vot universal se detașa Cernăuțiul (12 locuri) urmat, la mare distanță, de Vășcăuți (3) și Storojineț (2). Tot din Cernăuți proveneau și asociațiile care trimiteau cei mai mulți reprezentanți: Societatea de lectură (4) și Gwiazda (3).

Ce făceau polonezii adunați la o ședință a asociației lor? Pentru închegarea unei idei ne-am permis să alegem un exemplu din Basarabia (asociația „Oplatka” din Soroca) dintr-o perioadă oarecare (sărbătorile de iarnă 1937/1938). La deschi-dere, cei prezenți intonau mai întâi imnul Poloniei, apoi pe cel al României. Urmau discuții sau o conferință pe o temă anume. Exemplul dat de noi are tema-tica „Co tot jest Polska?” („Ce este Polonia?”), o dezbatere despre istoria, geografia, literatura și obiceiurile din Țară. Era prezentată apoi o piesă de teatru – a unui localnic sau a unui autor polon – în cazul nostru „Na wedke” de A. Walewski, urmată de un recital de versuri și muzică populară polonă. Totul se încheia cu o cină comună – wspólna kolacja⁷⁴ – oficiată de un preot catolic, în bună dispoziție și cu promisiunea celor prezenți de a participa la următoarea întrunire.

Școala polonă, cu precădere cea din Bucovina, este unul din elementele cele mai importante în construirea schemei de descriere a comunității. Dacă polonitatea s-a menținut intactă în valorile sale atât în timpul administrației vieneze cât și după constituirea României Mari este evident că, pe lângă rolul Bisericii, doar școlile pot fi menționate în avangarda păstrătorilor identității naționale. Suntem nevoiți să amintim, însă, că dacă la începutul anilor '20 era foarte mare numărul școlilor de stat cu limba de predare polona (inclusiv un liceu polon la Cernăuți) treptat, spre sfârșitul anilor '30, nu mai există nici o școală de stat iar numărul școlilor particulare se menține în continuă scădere.

⁷¹ „Czernowiecka Gazeta Polska”, an 47, nr. 538, 14 aprilie 1929.

⁷² Ibidem, nr. 536, 31 martie 1929.

⁷³ „Gazeta Polska”, Cernăuți, an VII, nr. 293, 27 iulie 1924.

⁷⁴ „Kurjer Polski w Rumuniji” an VI (VIII), nr. 238 (368), 30 ianuarie 1938.

Imediat după Unire – ca o prelungire a efectelor administrative vienezilor dar și a sîrului tolerant al autorităților române – școlii polonice erau totuși în Bucovina. La Coțmani, spre exemplu, în 1921/22 100 de băieți și fete învățau la școala urbană mixtă în limba polonă⁷⁵, la Zastavna (școală polonă cu 2 clase și 72 elevi)⁷⁶, la Sadagura (școală primară cu 197 elevi și 2 învățători definitivi, Juljan Kowalewski și Antonina Statkiewicz)⁷⁷. La această dată sunt cazuri în care, datorită situației demografice, în satele locuite exclusiv sau majoritar de poloni (cum ar fi Pleșa, Poia Micului, Solonețul Nou) autoritățile școlare române cereau: „se impune să se numească un învățător român care să ia dirigenția școlii și să predea limba română și apoi să organizeze cursuri libere de limba română pentru populație”⁷⁸. Problema învățământului era dureros resimțită la nivelul comunităților românești căci, de regulă, direcția unei școli era încredințată către unui învățător român, dar personalul didactic nu era majoritar român ci german, polon, ruten, evreu și, deci, limba de predare – chiar acolo unde era stipulată ca fiind română – ținea de naționalitatea celui de la catedră.

Liceul polon din Cernăuți a funcționat neîntrerupt până la jumătatea anilor '20, condus de prof. Isidor Pochmarski⁷⁹, dar a fost închis atât datorită cererilor insistente ale ministrului pentru Bucovina (Ion Nistor) cât și permanentelor divergențe între autoritățile școlare române și consulul polon de la Cernăuți referitoare la personalul didactic.

Problema delicată a învățământului minoritar bucovinean (ne referim la tendințele evidente de românizare) a preocupat, pe de o parte, elita polonă din România iar pe de alta, opinia publică și autoritățile de la Vârșovia. Deja la 1923 când aceste tendințe nu se dovedeau încă evidente, corsemnăm o moțiune a adunării populare polone de la Cernăuți (din 28 octombrie), semnată de Tytus Czerkowski, prin care se aduc acuze guvernărilor, cele mai grave fiind acelea privind desființarea școlilor polone, a înlăturării învățătorilor poloni din Bucovina și trimiterea lor în „localități îndepărtate și nesalubre ale Vechiului Regat și Dobrogei” și, mai mult, „românizarea numelor de familie a copiilor poloni și a învățătorimii polone”⁸⁰.

⁷⁵ Arhivele Statului, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 11/1922, f. 54, proces verbal încheiat la 13 iunie 1922 la școala urbană mixtă din Coțmani.

⁷⁶ Ibidem, f. 55, proces verbal încheiat la 14 iunie 1922 la școala primară de fete din Zastavna.

⁷⁷ Ibidem, f. 87, proces verbal încheiat la 27 iunie 1922 de Dim. Th. Dimitriu, inspector școlar și Julian Kowalewski, director dirigență la școala polonă din Sadagura, jud. Cernăuți

⁷⁸ Ibidem, f. 110-112

⁷⁹ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 7.

⁸⁰ Ibidem, f. 12, Moțiunea adunării populare poloneze de la Cernăuți, 28 octombrie 1923.

Spre sfârșitul anilor '20 –" în contextul acutizării divergențelor și a efortului constant românesc de a da o linie directoare tuturor școlilor de stat – exagerările au venit îndeosebi din partea polonă. Mass media cracoviană („*Illustrowany Kuryer Codzienny*”) publica articole incendiatoare în care arăta că „actualmente (n.n. în 1928) nu există nici o singură școală primară polonă”⁸¹ (n.n. în Bucovina); aceeași publicație din Cracovia titra în iarna lui 1929 că, pur și simplu, existau similitudini între situația polonilor români și cea a polonilor din Prusia Orientală și Silezia germană, acuzând guvernul român de șovinism⁸². Chiar și un reprezentant al comunității polone, dr. G. Szymonowicz, declara că „situația generală a minorității polone din România nu este satisfăcătoare”⁸³, cu referiri explicite la școli.

Ce era adevărat? O statistică a Ministerului Instrucțiunii relevă pentru anul 1929/1930 existența a 34 școli primare particulare polone, cu 1795 elevi și 75 învățători. Noi credem că situația la începutul anilor '30 era serios deteriorată față de cea cu un deceniu în urmă dar, în același timp, trebuie să subliniem că centrele polone însemnate își păstrasera un învățământ național: județul Cernăuți avea 15 școli primare (8 în oraș, altele la Boian, Cozmeni, Sadagura și Zastavna), județul Câmpulung – 2 școli (Poiana Micului și Pleșa), județul Storojineț – 12 școli (Storojineț, Vijnița, Vășcăuți, Bănila Laurenca, Bănila Dunavăț, Adâncata, Bănila pe Ceremuș, Jadova, Davideni, Panca), județul Rădăuți – 1 școală (Vicșani Ruda), județul Suceava – 4 școli (Suceava, Balaia, Cacica, Solonețul Nou)⁸⁴. La acestea se adăugau școala polonă din București de pe splaiul Bolintineanu (pendinte de Legația Poloniei), școala normală „Familia Mariei” din Cernăuți, condusă și finanțată de o congregație catolică din Lwów⁸⁵ precum și școli în Basarabia (Chișinău) și chiar cursuri de limbă polonă și școala primară din Turda (Transilvania)⁸⁶.

Totuși, deja la mijlocul anilor '30 se poate discuta despre o *criză în sistemul educațional polon din România*. Conform unor statistici românești, în 1931/32 din cei 8 827 copii poloni care frecventau școala, doar 753 aveau posibilitatea de a merge la o școală patronată de Polski Związek Szkolny (Uniunea Școlară Polonă). Situația poate fi caracterizată drept îngrijorătoare, deoarece la nivelul unor localități precum Solonețul Nou (cu 227 copii poloni în 1934/35) se observă un paradox: deși existau cadrele necesare (învățătorii

⁸¹ Ibidem, f. 26; „*Illustrowany Kuryer Codzienny*”, nr. 205, 26 iulie 1928.

⁸² Ibidem, f. 75; „*Illustrowany Kuryer Codzienny*”, 15 decembrie 1929.

⁸³ Ibidem, f. 72; „*Illustrowany Kuryer Codzienny*”, 28 octombrie 1929.

⁸⁴ Ibidem, f. 57-61; Adresa Direcțiunii Generale a Învățământului Particular, 31 ianuarie 1929, pentru ministrul de externe.

⁸⁵ Vezi, pe larg, Matgorzata Willaume, *Polacy w Ru. nunii*, Lublin, 1981, p. 62-69.

⁸⁶ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 98; adresa 140 888 din 14 noiembrie 1930 a Direcțiunii Învățământului Particular către M.A.E.

Witold Dąbrowski și Olga Lepatyńska) iar populația era exclusiv polonă, autoritățile refuzau reînființarea unei școli polone de stat. Exemple identice am găsit și pentru alte localități cu o mare populație polonă: Storojineț (110 copii și 3 învățători – Valeria Wojciechowska, Ana Świdorska și Rudolf Kokoszka), Dunavăț (120 copii și 1 învățător – Elisabeta Orzedowicz), Bănila pe Ceremuș (91 copii și 2 învățători – Jan Rainer și Maria Donabidowicz), Vășcăuți (110 copii și 2 învățători – Mieczysław Jaworowski și Stefania Bernaczek)⁸⁷. Insistând pentru introducerea în școlile de stat a câte unei secții în limba polonă în localitățile de mai sus dar și în altele – cu situație identică (Stăneștii de Jos, Cuciurul Mic, Vijnița, Cacica, Tereblecea, Zastavna, Lehăcenii Tăutului) – P.Z.S. atrăgea atenția că minoritatea polonă era în net dezavantaj comparabil cu alte comunități apropiate numeric în Bucovina, precum cea germană, deoarece dacă aceștia din urmă dețineau 19 școli primare de stat, polonii nu mai aveau nici una, ultimii însumau doar 13 secții în școlile statului în vreme ce germanii aveau 31 și, în plus, 2 licee⁸⁸.

O explicație ar avea mai multe componente; sigur că statul român a trecut la românizarea învățământului în acele regiuni în care populația era constituită majoritar din comunități minoritare; pe de altă parte, toate etniile din România Mare au beneficiat de educație (mai largă sau mai restrânsă) în limba maternă și, în același timp, în cazul unor localități bucovinene a existat o dispută în ceea ce privește identitatea națională a comunității respective: dilema poloni sau slovaci?

Așa cum am arătat, unele vechi colonii bucovinene au fost înființate la jumătatea secolului al XIX-lea de locuitori veniți din zona Teschen îndeosebi, regiune de graniță între Polonia, Cehia și Slovacia și cu o deosebită interferență a celor trei culturi, limbi și istorii. Este greu de spus – și era greu și în anii '20-'30 – de partea cui este adevărul atâta timp cât, se pare, locuitorii declarați poloni din Poiana Micului sau Pleșa nu înțelegeau polona mai mult decât slovacă. Mărturii în acest sens avem din parte neutră – autoritățile școlare române – care, înainte de izbucnirea divergențelor, erau relevante: „populația așa zisă polonă nu este polonă ci slovacă. Când li se vorbește în limba polonă, elevii abia de pot pricepe mai mult pe ghicite, câte un cuvânt”⁸⁹.

Disputa slovaco-polonă din Bucovina în problema identității anumitor comunități declarate polone a devenit publică la sfârșitul anului 1936 – începutul anului 1937 și a angrenat în jurul său guvernele de la Praga, Varșovia

⁸⁷ Arhivele Statului, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 59/1934, f. 155-157. Memoriu al Asociației Școlare Polone din România în chestia învățământului în limba polonă în Bucovina, 10 septembrie 1934.

⁸⁸ Ibidem, f. 160.

⁸⁹ Ibidem, f. 155, referatul inspectorului general N. I. Rusu la memoriul din 10 septembrie 1934.

și București. Semnalul a fost dat de lucrarea ministrului cehoslovac în România, Jan Šeba, apărută în 1936 la Praga („Rusia și Mica Înțelegere în politica mondială”), unde se susținea că la frontiera „bucovino-poloneză” era o minoritate polonă puțin numeroasă formată din sate slovace polonizate; au urmat apoi sosirea la Poiana Micului (jud. Câmpulung), conform unei convenții școlare româno-cehoslovace din 1936, a învățătorului slovac Rudolf Kowalik Ustiánsky (care a început imediat o puternică propagandă de revigorare a valorilor naționale slovace) și, concomitent, campania ziarului slovac „Naše Snahy” care apărea la București sub redacția lui P. P. Doval (în str. Maria Rosetti 26)⁹⁰. La Pleșa (jud. Câmpulung), acțiunea de slovacizare era condusă tot de un cadru didactic, învățătoarea Hilda Guderow⁹¹. Promisiunile slovace că locuitorii poloni care se vor converti vor primi vite de soi din Cehoslovacia, cărți și bani, li se va clădi o școală slovacă, o biserică și o fabrică de postav (la Poiana Micului) se pare că au dat rezultate deoarece mai mult de un sfert din localitățile împincinate și-au schimbat identitatea națională⁹².

De partea polonă observăm fermitate și vehemență: autoritățile de la Varșovia erau convinse că acțiunea de slovacizare a minorității polone din Bucovina făcea parte din „strădaniile cehoslovace de conexiune teritorială cu URSS”, această acțiune fiind simultană cu „activitatea febrilă și condamnabilă” a guvernului din Praga în rândurile ucrainenilor din Galiția Orientală unde aceste „uneltiri” se întâlneau cu „alte uneltiri” nu mai puțin vinovate, inspirate de Moscova și întreținute cu bani și emisari cehi și ruși⁹³. Legația polonă deținea informații (ce nu au putut fi controlate) că la un congres organizat la Arad, în 12 februarie 1938, organizațiile cehoslovace din România promisese să acționeze împotriva „propagandei poloneze nefaste”⁹⁴ în timp ce liderii comunității polone, acuzând guvernul de la Praga de dorința de a căuta „un contact direct cu Rusia Sovietică” arătau că „Cehoslovacia este filiera Kominternului și placa de răspândire a bolșevismului în întreaga Europă”⁹⁵.

Guvernul de la București a încercat să tempereze și să liniștească pe liderii poloni, prin intermediul câtorva contacte (întâlnirea din 12 decembrie 1937 a

⁹⁰ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 141; Nota verbală a Legației Poloniei – nr. 417/6 februarie 1937 – către M.A.E. român.

⁹¹ Ibidem, f. 179, articol din „Kurier Polski”, Cernăuți, 13 martie 1938.

⁹² Ibidem, f. 164; Adresa 25 272 S/20 aprilie 1937 a Serviciului de Informații din Direcțiunea Poliției de Siguranță către M.A.E.

⁹³ Ibidem, f. 144; Raport nr. 693/6 februarie 1937 de la Legația română pentru Victor Antonescu, ministru de externe.

⁹⁴ Ibidem, vol. 259, f. 171; Notă verbală a Legației Poloniei, nr. 297/R/7 din 14 martie 1938, adresată M.A.E.

⁹⁵ „Kurier Polski w Rumunii”, Cernăuți, an V (VII), nr. 213, (343) 8 august 1937, p. 3.

fost cea mai importantă) pe care ministrul Ion Nistor („dușmanul polonității” cum îl desemnase presa cracoviană) le-a avut cu Andrzej Łukasiewicz (președintele Uniunii Societăților Polone), Wł. Berezecki (președintele societății Gwiazda) ing. A. Friedel, Wł. Michniewicz și dr. Kazimierz Zukowski și în care s-a cerut insistent încetarea „stării anormale” de la Poiana Micului⁹⁶. Drept urmare, în luna martie 1938, prefectii județelor Cernăuți și Câmpulung, însoțiți de A. Łukasiewicz și K. Zukowski, au vizitat Pleșa și Poiana Micului unde au constatat modificări aproape instantanee în evidențele etnice (70% poloni și 30% slovaci)⁹⁷.

În ceea ce privește identitatea etnică interesant este că partea română – prin istoricul Silviu Dragomir, comisar general pentru minorități – a încercat restabilirea echilibrului dezbaterilor apelând la ajutorul științei istorice: un număr considerabil de lucrători slovaci s-au stabilit în Bucovina în decursul secolului XIX, aceștia așezându-se compact în comunele Poiana Micului, Solonețul Nou, Pleșa și Tereblecea. Fiind catolici, au intrat în organizarea Bisericii catolice polone (care avea și un sistem de școli la dispoziție) și, cu timpul, slovacy s-au polonizat⁹⁸. De altfel, chiar organele de presă polone cele mai intolerante în această problemă – cazul „*Illustrowany Kuryer Codzienny*” care susținea că acțiunea de slovacizare a polonilor din Bucovina era opera autorităților române – recunoșteau că muntenii poloni bucovineni au venit din zona de interferență slovacopolonă, din satele polone din Czadeckie, regiune în fosta Cehoslovacie⁹⁹. Pe poziții net pro-polone – suportând teza varșoviană – s-au plasat Grigore Nandriș, bucovinean, de la Universitatea din Cernăuți și Mieczysław Malecki, de la Universitatea Jagellonă din Cracovia, antrenati și ei în disputa politică. Ce este mai ciudat: controversa a durat până în momentul prăbușirii federației de la Praga ceea ce ne face să propunem ipoteza că *între 1937-1938 (în plină criză central-europeană), în Bucovina, politica varșoviană și cea pragheză au dus o aspră luptă pentru obținerea unor poziții avantajoase, palpabile, fie pentru atragerea României spre o tabără anume* (reamintim că Polonia nu era membră a Micii Înțelegeri, din cauza divergențelor cu Cehoslovacia, dar avea cu România o alianță militară antisovietică) *fie pentru inițierea unor contacte cu spațiul sovietic în cazul unei agresiuni, Bucovina fiind o punte de trecere* (în cazul Cehoslovaciei). În Proiectul Convenției culturale slovac-române, din februarie 1943, școlile din localitățile amintite apar ca fiind, totuși, slovace. *Astăzi, ele sunt polone.*

⁹⁶ Ibidem, nr. 232 (362), 19 decembrie 1937, p. 1.

⁹⁷ Ibidem, nr. 244 (374), 13 martie 1938, p. 1.

⁹⁸ Arhiva M.A.E., fond România, vol. 385, f. 217; Adresa nr. 257/5 noiembrie 1938 a Comisarului General pentru Minorități către M.A.E.

⁹⁹ Ibidem, f. 220: „*Illustrowany Kuryer Codzienny*”, Cracovia, 6 noiembrie 1938.

Perioada 1939-1940 poate fi caracterizată drept una din cele mai zbuciumate și mai interesante din istoria comunității polone din România; nu exagerăm dacă avansăm ideea că armonizarea intereselor majoritate/minoritate a atins acum unul din punctele maxime.

În primul rând, pentru a doua oară în istoria României Mari, din luna mai 1939 polonii au avut un reprezentant în Parlament, în persoana senatorului Tytus Czerkawski (acesta, candidând la Suceava, a obținut doar ceva peste 19 000 voturi¹⁰⁰, dar a primit numirea în urma intervențiilor pe lângă Regele Carol al II-lea și ca o dovadă a recunoștinței statului român față de una din cele mai fidele minorități).

Procesul de ameliorare a situației sistemului educațional polon s-a amplificat în a doua parte a anilor '30 astfel încât, la puțin după dispariția statului polon, senatorul Czerkawski putea să afirme că minoritatea pe care o reprezenta deținea *30 de școli primare de stat*, peste 50 de societăți culturale și „un număr suficient de școli particulare și confesionale”¹⁰¹ (în martie 1940). Capitalul de încredere investit de societatea majoritară în minoritatea polonă, în chiar momentele critice ale existenței puterii de la Varșovia, s-a dovedit viabil și productiv. Senatorul Czerkawski afirma de la tribuna Parlamentului, că polonimea română respectă „primatul Românismului” care „este un imperativ național, rezultat din drepturile istorice ale Neamului Românesc”¹⁰².

Poate fi numit și un exemplu de oportunism politic dar poate fi și o expresie a toleranței, respectului și înțelegerii: minoritatea polonă nu numai că nu a acceptat să atenteze la destabilizarea și integritatea României Mari în 1939-1940 (îndeosebi Bucovina și Basarabia) dar a acceptat formula politică venită de la București – regimul de autoritate regală – prin reprezentanții lor fiind *prima comunitate etnică din țară care a cerut înscrierea în Frontul Renașterii Naționale*.

Afluxul extraordinar de refugiați veniți din Polonia după împărțirea acestui stat între Germania și U.R.S.S. a pus probleme noi nu numai guvernanților români ci și minorității polone. Față de situația dificilă din toamna anului 1939 liderii politici și spirituali poloni s-au angajat efectiv în misiunea de integrare și ajutorare a zecilor de mii de conaționali sosiți în grabă. Cu ajutorul polonilor bucureșteni a putut lua ființă, în strada Roma 38, comitetul Central Polonez pentru Ajutorarea Refugiaților (Centralny Polski Komitet Pomocy Uchodźców); totodată, soluția unei apropieri între *toți* polonezii din România era dorită și de refugiați: din inițiativa demnitarului Tomasz Arciszewski (viitor premier în exil) s-a creat, în

¹⁰⁰ Ibidem, f. 242.

¹⁰¹ „Kurier Polski”, București, an X, nr. 526, 12 martie 1940, p. 3.

¹⁰² „Kurier Polski w Rumunii”, Cernăuți, an VII (IX), nr. 286 (416), 9 iulie 1939, p. 5.

ianuarie 1940, Cercul polon pentru conciliere (Polskie Koło Porozumienia w Rumunii) care avea scopul de a realiza strângerea relațiilor dintre polonii români și cei proaspăt refugiați¹⁰³.

O implicare remarcabilă a minorității polone a avut loc în domeniul învățământului în limba polonă. Uniunea poloneză a școlilor s-a ocupat de crearea, repartizarea și desfășurarea școlilor polone precum și a personalului didactic aferent. Fie de la școlile din Bucovina, fie din cadre refugiate a fost alcătuit un corp profesoral pentru 32 de școli polone cu 3 126 elevi¹⁰⁴. Astfel de școli primare și licee au funcționat în zone cu minoritate polonă inexistentă sau foarte redusă: București, Ploiești, Turnu Severin, Brăila, Pitești, Govora, Călărași, Caracal, Slatina, Ocnele Mari; cele mai mari erau liceele din București (70 elevi), Turnu Severin (80 elevi) și Ploiești (120 elevi)¹⁰⁵.

Presa minorității polone a fost imediat pusă la dispoziția refugiaților. Din data de 19 octombrie 1939 principala publicație, „Kurier Polski”, devenea cotidian și își muta redacția la București (eforturile ministrului Poloniei de a obține o subvenție de 75 000 lei pe lună din partea guvernului român pentru ziar s-au lovit de împotrivirea lui Al. Cretzianu)¹⁰⁶. Sute și mii de anunțuri au fost publicate de persoane și instituții, fie în scopul regăsirii familiilor, fie pentru a se aduce la cunoștință evenimentele din clasa politică în exil; „Kurier Polski” era distribuit în câteva țări europene, inclusiv în Occident. Dintre ilustrele semnături ale ziarului, în această perioadă, nu vom aminti decât două: Czesław Miłosz (conferința „Examenul de conștiință a literaturii Poloniei renăscute”, ținută la Universitatea din București și publicată în numărul din 10 decembrie 1939) și Kazimiera Iłłakowiczowna, poeta refugiată la Cluj timp de aproape opt ani (1939-1947).

Celelalte publicații polone aparțineau refugiaților – „Nowa Polska” (săptămânal în 8 pagini, apărut între 1 decembrie 1939 – 16 iunie 1940), „Biuletyn Informacyjny Uchodźców Polskich w Rumunii” („Buletin informativ al emigranților poloni din România”) dactilografiat și multiplicat, în 16 pagini, zilnic (21 octombrie 1939 – 31 ianuarie 1940), săptămânal (20 februarie – 4 decembrie 1940) și de trei ori pe săptămână (4 decembrie 1940 – 12 februarie 1941) și

¹⁰³ Ion Petrică, *Literatura polonă în România în timpul celui de-al doilea război mondial*, în vol. „Relații culturale româno-polone”, Universitatea din București, 1982, p. 218.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 20.

¹⁰⁵ Aurel Loghin, Dum'tru Tuțu, *Sprîjinul acordat de Român'a refug'atilor polonezi în anii celui de-al doilea răz oi mondial* în „Analele Insti utului de Studii Istornce și Social Politice”, an XIV, nr 4 1968, p. 4 50

¹⁰⁶ Arhiva M.A.E. nd R mânia, vol 385, f 250 51; nota c d nșala a min'stru ui Poloniei la București pentru ministrul român de externe, 30 mai 1940.

„Wytrzwamy” („Rezistăm”), editat de Uniunea cercetașilor poloni¹⁰⁷ s-au adresat cu precădere acelor care doreau să părăsească România sau să afle noutăți din țara ocupată sau despre comunitățile exilate.

Anexarea Basarabiei, Bucovinei de nord și ținutului Herța de către U.R.S.S., în iunie 1940, pune capăt nu numai unui ideal secular care s-a consumat după doar două decenii – România Mare – ci deschidea procesul unui calvar comun român-polon, cu sute și mii de refugiați, cu destine întrerupte, cu destrămarea familiilor, căminelor și închidea o istorie care a avut drept principale componente toleranța și ajutorul.

Am încerca în finalul acestui studiu pe care, repetăm, l-am numi *preliminar*, să construim câteva concluzii care să conducă la înțelegerea unui fenomen atât de puțin cunoscut în istoria României Mari. Și ne-am permite să începem tocmai cu ideea că, în decursul celor două decenii de evoluție studiată, minoritatea polonă s-a dovedit nu numai cea mai fidelă, dar și o excelentă punte de legătură între două civilizații, între două state cu menirea de a apăra Europa de pericolul totalitarismului comunist.

Apoi, datele sumare pe care le-am avut la dispoziție – și pe care le-am adunat din foarte multe surse răspândite – dovedesc slabul interes al istoriografiei noastre pentru această temă; probabil numărul, localizarea geografică și, nu în ultimul rând, respectarea aproape totală a normelor de conviețuire cu majoritatea (lipsa crizelor de situație) au atras mai puțin atenția. Încercările noastre de a stabili anumite cadre se pot, evident, completa cum, de altfel, nici judecățile pe care le-am emis nu le considerăm absolut statice. Am sugerat, de multe ori, să facem apel la moderație în evaluarea fenomenului nu neapărat din considerentul de a apăra anumite valori ci mai ales datorită faptului că judecățile de valoare ce se doresc axiome nu pot fi elaborate decât după o cunoaștere deosebit de amplă și profundă a fenomenului.

Biserica, școala, organizațiile culturale și toleranța autorităților române au fost, credem, elementele de bază care au păstrat și dezvoltat polonitatea între 1918-1940; că este așa o putem demonstra relativ ușor făcând apel la situația imediat următoare ocupării de către U.R.S.S. a regiunilor românești din Est și Nord.

Relația aparte, politică și militară, dintre România și Polonia a avut, desigur, influențe asupra situației minorității polone; divergențele în această privință nu au lipsit, dar dorința dialogului și capitalul de încredere nu au fost eludate de nici una din părți. Și, credem, nu ar fi o exagerare dacă am emite ipoteza că polonimea bucovineană, îndeosebi, a condus la o mai bună cunoaștere reciprocă și la o apropiere între Varșovia și București, un exemplu aproape singular în spațiul Europei Central Orientale interbelice.

¹⁰⁷ Ion Petrică, *op. cit.*, p. 219.

ANEXĂ

Numărul oficial al polonezilor, pe regiuni, conform recensământului din 29 decembrie 1930

TOTAL : $\frac{48\,310 - \text{după origine etnică}}{38\,265 - \text{după limba maternă}}$

Oltenia : $\frac{174}{88}$. Pe județe: Dolj $\frac{77}{30}$, Gorj $\frac{12}{5}$, Mehedinți $\frac{13}{-}$, Romanați $\frac{18}{9}$, Vâlcea $\frac{54}{44}$.

Muntenia : $\frac{2\,644}{1\,633}$. Pe județe: Argeș $\frac{81}{69}$, Brăila $\frac{162}{84}$, Buzău $\frac{82}{42}$, Dâmbovița $\frac{69}{36}$, Ialomița $\frac{12}{8}$, Ilfov $\frac{1\,684}{1\,017}$, Muscel $\frac{21}{7}$, Olt $\frac{17}{7}$, Prahova $\frac{457}{330}$, Râmnicu Sărat $\frac{23}{13}$, Teleorman $\frac{9}{10}$, Vlașca $\frac{27}{10}$.

Dobrogea : $\frac{240}{119}$. Pe județe: Caliacra $\frac{15}{9}$, Constanța $\frac{166}{94}$, Durostor $\frac{5}{2}$, Tulcea $\frac{54}{14}$.

Moldova : $\frac{3\,202}{1\,984}$. Pe județe: Bacău $\frac{393}{219}$, Baia $\frac{394}{240}$, Botoșani $\frac{391}{238}$, Covurlui $\frac{342}{167}$, Dorohoi $\frac{147}{87}$, Fălciu $\frac{19}{7}$, Iași $\frac{598}{411}$, Neamț $\frac{431}{320}$, Putna $\frac{129}{86}$, Roman $\frac{205}{109}$, Tecuci $\frac{29}{20}$, Tutova $\frac{52}{45}$, Vaslui $\frac{72}{35}$.

Basarabia : $\frac{8\,104}{3\,862}$. Pe județe: Bălți $\frac{3\,165}{1\,159}$, Cahul $\frac{100}{30}$, Cetatea Albă $\frac{252}{92}$, Hotin $\frac{1\,017}{585}$, Ismail $\frac{270}{90}$, Lăpușna $\frac{1\,662}{1\,012}$, Orhei $\frac{305}{151}$, Soroca $\frac{850}{478}$, Tighina $\frac{483}{265}$.

Bucovina : $\frac{30\,580}{28\,411}$. Pe județe: Câmpulung $\frac{1\,730}{1\,647}$, Cernăuți $\frac{15\,243}{13\,959}$, Rădăuți $\frac{2\,311}{2\,204}$, Storojineț $\frac{7\,985}{7\,507}$, Suceava $\frac{3\,311}{3\,091}$.

Transilvania : $\frac{2\,291}{1\,752}$. Pe Județe: Alba $\frac{47}{16}$, Brașov $\frac{101}{62}$, Ciuc $\frac{50}{28}$, Cluj $\frac{98}{49}$, Făgăraș $\frac{6}{4}$, Hunedoara $\frac{1\,091}{943}$, Mureș $\frac{99}{84}$, Năsăud $\frac{86}{21}$, Odorhei $\frac{27}{9}$, Sălaj $\frac{59}{25}$, Sibiu $\frac{150}{93}$, Someș $\frac{26}{13}$, Târnava Mare $\frac{149}{141}$, Târnava Mică $\frac{22}{18}$, Trei Scaune $\frac{50}{30}$, Turda $\frac{230}{216}$.

Banat : $\frac{592}{171}$. Pe județe: Caraș $\frac{308}{80}$, Severin $\frac{150}{21}$, Timiș Torontal $\frac{134}{70}$.

Crișana Maramureș : $\frac{483}{245}$. Pe județe: Arad $\frac{212}{88}$, Bihor $\frac{131}{91}$, Maramureș $\frac{55}{34}$, Satu Mare $\frac{85}{32}$.

PRELIMINARY SURVEY ON THE EVOLUTION OF THE POLISH MINORITY IN GREATER ROMANIA, 1918-1940

Abstract

The present survey is almost exclusively based on documents from the Romanian archives and articles published in the Polish press in Romania; that is why it was termed "preliminary".

The formation, development and organization of the Polish ethnic group in Bukovina are considered to have taken place between 1863 and 1914.

The lacunary information that we have succeeded in gathering from various and widely scattered sources is suggestive of the less than moderate interest displayed by Romanian historiography in this issue.

In the inter-war period, there are several dominant elements characteristic to the evolution of the Polish minority: a) it would be the most faithful to the Romanian State, and an effective binder between the two states in their effort to check the peril of totalitarian communism; b) the institutions safeguarding and fostering the Polish spirit would be the Church, the schools, and the cultural organizations; c) the community would be of a regional interest, exerting influence exclusively in Bukovina, and especially in the area of Czernowitz; d) the attitude towards the Poles in Romania would be illustrative of the strategic alliance between Bucharest and Warsaw.

ȚIGANII DIN ROMÂNIA ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL*

VIOREL ACHIM

De perioada celui de-al doilea război mondial, când România a fost guvernată de mareșalul Ion Antonescu, se leagă și episodul deportării Țiganilor în Transnistria. Această problemă, ca și întreaga politică față de Țigani în România acelor ani, a rămas în afara interesului cercetării. Aceasta în ciuda faptului că evenimentele petrecute în România în anii 1940-1944 s-au bucurat și se bucură de o atenție cu totul specială din partea istoricilor. Ceea ce se cunoaște până acum despre deportarea Țiganilor în Transnistria sunt câteva date extrem de sumare invocate la procesul care a fost intentat în 1946 lui Ion Antonescu și principalilor săi colaboratori¹, mărturiile unor deportați înregistrate în unele scrisori² și povestea, cu elemente veridice, a deportării unei comunități de Țigani nomazi, din romanul *Șatra*, publicat de Zaharia Stancu în 1968. De asemenea, în literatura privitoare la destinul Țiganilor din Europa în timpul războiului, există unele speculații în legătură cu amploarea deportărilor din România și numărul de victime³; cum vom vedea, însă, cercetarea documentară oferă alte cifre.

Apariția bruscă la începutul anilor '40 a unei „probleme” a Țiganilor nu are nimic de-a face cu atitudinea tradițională a autorităților române față de această populație. De la eliberarea lor din robie, înfăptuită la mijlocul secolului al XIX-lea, Țiganii nu au mai constituit nicicând o preocupare specială pentru autorități. După dezrobire, populația de Țigani a urmat în general o evoluție care a mers în direcția integrării și asimilării lor în societatea românească. Chiar dacă erau recenzați ca o etnie aparte, cu o limbă proprie, Țiganii erau tratați mai mult ca o categorie socială periferică. În consecință, în acțiunea politică a guvernelor românești ei nu erau incluși între minoritățile naționale. Legislația în privința

* Acest articol rezumă un capitol dintr-o lucrare consacrată istoriei Țiganilor din România, realizată cu sprijinul **Research Support Scheme** din cadrul **Central European University**.

¹ *Procesul marii trădări naționale: stenograma desbaterilor de la Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, [București], 1946, p. 42, 65-66, 104, 108, 305.

² Vezi I. Cioabă, *Il genocidio in Romania: una testimonianza*, în „Lacio Drom”, 20 (1984), nr. 2-3, p. 54-56; Fr. Remmel, *Die Roma Rumäniens. Volk ohne Hinterland*, Wien, 1993 p. 66-72.

³ De exemplu, D. Kenrick, G. Puxon, *Sinti und Roma – die Vernichtung des Volkes im NS-Staat*, Göttingen, Wien, 1981, p. 95-96, 135.

minorităților nu se referea și la țigani. Naționalismul românesc din perioada interbelică a fost străin de atitudini și manifestări antițigănești. Nici politica de „românizare” și legislația antiminoritară adoptate la începutul anului 1938 de către guvernul Goga-Cuza și apoi în timpul dictaturii regale (1938-1940), nu i-au vizat pe țigani. Introducerea în Constituția din februarie 1938 a distincției juridice și politice între „românii de sânge” și cetățenii români, înăsprirea regimului minorităților etc. îi priveau, de fapt, pe evrei și într-o oarecare măsură și pe alți minoritari⁴. Până la regimul Antonescu țiganii nu au făcut obiectul măsurilor cu clare accente rasiste din anii 1938-1940. În perioada interbelică, în viața politică și în mișcarea de idei din România nu a existat o „problemă țigănească”, așa cum a existat o „problemă evreiască”.

La recensământul general al populației României din 1930 s-au declarat de neam țigan 262 501 persoane, adică 1,5% din populația țării⁵. Dintre acestea, 208 700 se aflau în teritoriile rămase în componența statului român după pierderile teritoriale din 1940 în favoarea Ungariei și Bulgariei⁶. Numărul țiganilor era, totuși, mai mare. Unii specialiști români în biopolitică, adepți ai ideilor lui Robert Ritter – cel care a pregătit sub aspect teoretic genocidul țiganilor în Germania nazistă – și care vorbeau despre țigani ca despre o „plagă”, exagerează numărul țiganilor din România la 400 000 sau chiar 600 000⁷. Statisticienii care la începutul anilor '40, din însărcinări oficiale, se ocupă de demografia populației țigănești, nu acceptă însă aceste cifre. Ei dau în general credit cifrelor oficiale ale recensământului din 1930, chiar dacă recunosc existența unui fenomen de subînregistrare în rândul țiganilor. Astăzi, judecând diacronic evoluția populației țigănești din România, putem aprecia că nicicând în istoria modernă a țării țiganii nu au reprezentat mai puțin sub aspectul ponderii în ansamblul populației decât la începutul anilor '40. În plus, într-o măsură mult mai mare decât în epocile anterioare, în perioada interbelică tendința părea să fie aceea de integrare și asimilare lingvistică și etnică tot mai pronunțată a acestei populații.

Apariția „problemei” țiganilor a ținut în primul rând de modificarea regimului politic din România, petrecută în contextul politic al anului 1940. Regimul politic instaurat odată cu venirea la putere a lui Ion Antonescu și intrarea țării în orbita politică și ideologică a Germaniei hitleriste au transformat măsurile împotriva alogenilor într-o politică de stat. Politica de „românizare”, adică de

⁴ Vezi E. V. Popa, *Minoritățile etnice în statul național român*, București, 1944, p. 76-77; I. Stanciu, *Statutul juridic al populației evreiești din România în perioada 1878 – septembrie 1940*, în „Revista istorică”, III, 1992, nr. 3-4, p. 329 și urm.

⁵ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, II, București, 1938, p. XXXII – LVI

⁶ Rhivele S. tului Bucureș fond Pre edinția Consiliului de Miniștri, dosar 42/1942, f. 3-4.

⁷ I. Făcăoaru *Antropolog'a în stat ca știință și ca obiect de învățământ*, [Cluj], f.a., p. 35; Gh. Făcăoaru, *Câteva date în jurul familiei și statului biopolitic*, București, [1941], p. 17.

promovare a elementelor românești în toate compartimentele vieții economico-sociale și de îngrădire, chiar de excludere, a elementelor alogene, în primul rând a evreilor, este definitorie pentru caracterul regimului Antonescu. Deportarea unor categorii de evrei și de țigani în Transnistria era o prelungire a acestei politici. În același timp, măsurile luate împotriva țiganilor trebuie privite în contextul politicii sociale coercitive a guvernului Antonescu și a legislației dure aplicată în acești ani în privința vagabondajului, cerșetoriei, refuzului de a presta o muncă etc. Prin condiția lor socială periferică și prin problemele sociale pe care le generau, țiganii au fost primii vizați de această politică.

Politica față de țigani a fost în cel mai deplin sens al cuvântului creația lui Ion Antonescu. El este cel care a ridicat probleme luării unor măsuri împotriva țiganilor în ședința Consiliului de Miniștri din 7 februarie 1941, când, în urma unei inspecții în București, în care a constatat infracțiunile grave care se comiteau în timpul camuflajului, a cerut scoaterea țiganilor din oraș⁸. Acesta este începutul politicii față de țigani a regimului Antonescu. Componenta cea mai importantă a politicii lui Antonescu față de țigani a fost deportarea lor în Transnistria. La această decizie s-a ajuns în vara anului 1942. Așa cum a declarat I. Antonescu la procesul din 1946, măsura de deportare în Transnistria a fost hotărâtă de el și motivată prin furturile și crimele pe care țiganii le comiteau în timpul camuflajului și care terorizau populația orașelor⁹. Planul inițial fusese acela de a-i așeza pe țigani în sate compacte în Bărăgan, o zonă care ducea lipsă de brațe de muncă¹⁰. Ulterior s-a luat măsura deportării țiganilor dincolo de granițele țării, în Transnistria. Teritoriul dintre Nistru și Bug, parte a Ucrainei sovietice, a fost ocupat de armatele germană și română în vara anului 1941. În urma unui schimb de scrisori între Adolf Hitler și Ion Antonescu și a acordului germano-român semnat la Tighina la 30 august 1941, acest teritoriu a fost încredințat spre administrare statului român, statutul său definitiv urmând să fie reglementat la încheierea războiului¹¹.

Măsura de deportare urma să fie luată împotriva țiganilor care constituiau o problemă pentru autorități. Pentru aceasta, la sfârșitul lunii mai 1942, jandarmeria și poliția au făcut un recensământ al țiganilor din această categorie. Au fost înregistrați, împreună cu familiile lor, țiganii nomazi și, dintre țiganii stabili, aceia care suferiseră condamnări, recidiviștii și cei fără mijloace de existență sau ocupație precisă din care să poată trăi. Tabelele cu țiganii d'n cele două categorii, întocmite pe comune, orașe și județe, au fost înaintate Inspectoratului General al Jandarmeriei, care urma să execute deportarea lor, în etape.

Deportările au început cu țiganii nomazi. Începând din 1 iunie 1942 ei au fost strânși de către organele de jandarmi în capitalele de județ și apoi duși în

⁸ I. Dan, „Procesul” mareșalului Ion Antonescu, București, 1993, p. 161.

⁹ Procesul mării trădări naționale, p. 66.

¹⁰ I. Dan, loc. cit..

¹¹ O. Verenca, Administrația civilă română în Transnistria, Chișinău, 1993, p. 34-37.

Transnistria. Ordinul de evacuare a tuturor ȕiganilor nomazi, fără excepție, a fost dat de Președinția Consiliului de Miniștri la 25 iunie 1942. Operațiunea s-a încheiat la 15 august 1942. Cei care în momentul evacuării se aflau pe front sau mobilizați în țară, printr-un ordin al Marelui Stat Major au fost scoși din evidențele militare, trimiși acasă și îndrumați pe urma familiilor în Transnistria. Au fost evacuați în Transnistria în total 11 441 ȕigani nomazi. În ce privește ȕiganii stabili recenzați în mai 1942, în număr de 31 438, într-o primă etapă autoritățile au procedat la o triere a lor. Pentru evacuarea cu primul lot au fost aleși ȕiganii apreciați drept periculoși și indezirabili, împreună cu familiile lor, ceilalți urmând să fie evacuați ulterior. Familiile ȕiganilor mobilizați și ȕiganii mobilizați cu familiile lor rămâneau pe loc, chiar dacă figurau în categoria celor considerați periculoși. Evacuarea ȕiganilor stabili s-a făcut între 12 și 20 septembrie 1942. Au fost deportați atunci 13 176 ȕigani stabili. Deportarea celorlalți ȕigani recenzați în mai 1942 nu s-a mai făcut, însă, întrucât la 13 octombrie 1942 Consiliul de Miniștri a adoptat decizia de renunțare la noi deportări, atât în ceea ce-i privește pe evrei, cât și pe ȕigani¹². După această dată a mai fost deportat în Transnistria doar un mic număr de ȕigani, dintre cei care s-au sustras deportărilor din vară. Numărul ȕiganilor deportați în Transnistria în cursul anilor 1942-1944 nu îl știm cu exactitate datorită permanentului flux înspre și dinspre Transnistria care a început încă din toamna anului 1942, cauzat de repatrierile făcute, ca și de deportările unor indivizi izolați. Cu o marjă de probabilitate extrem de mică, putem aprecia la cca. 25 000 numărul total al ȕiganilor din România deportați în Transnistria.

În Transnistria ȕiganii au fost așezați în hotarul sau în vatra unor sate situate pe malul Bugului și ținând de județele Golta, Oceakov, Balta și Berezovka. Unii ȕigani au fost cazați în bordeie săpate în pământ, iar alții în case. De regulă, s-a recurs la evacuarea unei jumătăți de sat, localnicii ucraineni fiind mutați în casele consătenilor lor neevacuați, în casele astfel liberate fiind instalați ȕiganii. Unele sate de pe Bug au fost evacuate în întregime în acest scop, populația ucraineană fiind retrasă în interiorul județului respectiv. Regimul ȕiganilor evacuați a fost reglementat printr-o decizie a Guvernământului Transnistriei din 18 decembrie 1942. Măsurile preconizate ar fi trebuit să le asigure deportaților posibilitatea de a munci și de a și câștiga existența în condițiile unui regim de domiciliu obligatoriu. Ele au rămas însă pe hârtie. Situația ȕiganilor în Transnistria a fost de la început extrem de dură. ȕiganilor nu li s-au asigurat decât într-o foarte mică măsură posibilități de muncă și mijloace de existență. Doar o parte dintre ei au fost utilizați la ferme și la obști (fostele colhozuri). Acestea nu aveau nevoie de ei decât în număr mic și de regulă sezonier, preferând să-i folosească pe localnicii ucraineni. Chiar când u existat posibilități de muncă, ȕiganii au căutat, prin diferite mijloace, să se sustragă ori dădeau un randament foarte scăzut. Documentele spun că ei au preferat să cutureiere satele și să cerșească sau să se

¹² „ȕimpul”, nr. 1954 din 16 octombrie 1942.

dedea la furțișaguri, ceea ce i-a nemulțumit pe localnicii ucraineni și a dat multă bătaie de cap autorităților¹³.

În Transnistria au murit de foame, de frig, boli și mizerie o mare parte din țigani deportați. Cu valoare de estimare, se poate aprecia că jumătate din cei cca. 25 000 de țigani din România care au fost deportați în Transnistria și-au găsit moartea acolo.

Fiind vorba de deportare și cunoscând ce a însemnat politica nazistă față de țigani, rămâne încă de stabilit dacă autoritățile române au urmărit în mod deliberat moartea țiganilor deportați. Nu există încă indicii care să conducă la concluzia că s-a urmărit lichidarea fizică a deportaților. Din datele de arhivă pe care le-am parcurs nu rezultă că autoritățile civile și militare române din Transnistria ar fi organizat execuții în rândul țiganilor. Știm însă că au fost cazuri în care militarii germani din regiune au făcut ei acest lucru. Situația grea în care s-au aflat țiganii în Transnistria, și care a dus la moartea multora dintre ei, s-a datorat faptului că, odată ajunși la Bug, în fapt ei au fost abandonați de autoritățile care au organizat deportarea și lăsați practic în grija autorităților și comunităților locale, care nu aveau nevoie de ei și pentru care prezența țiganilor era o povară. „Colonizarea” țiganilor în Transnistria – care trebuia să însemne nu numai scoaterea în afara țării a elementelor considerate periculoase, ci și utilizarea lor la exploatarea economică a acestui teritoriu – a fost, evident, nu numai o tragedie, dar și un eșec al administrației civile române de aici.

Țigani care au supraviețuit deportării s-au înapoiat în țară în primăvara anului 1944, odată cu retragerea armatei și autorităților române în fața ofensivei sovietice. Odată cu 23 august 1944, când guvernul Antonescu a fost înlăturat, iar legislația considerată fascistă a fost abrogată, s-a pus capăt și politicii anterioare față de țigani. La 13 septembrie 1944, Subsecretariatul de Stat pentru Poliție a dat ordin ca toți țiganii reîntorși din Transnistria să fie „lăsați la ocupațiile lor, luându-se măsuri ca să fie îndrumați la diferite munci”.

Deportarea în Transnistria nu este decât un aspect al politicii guvernului Antonescu față de țigani. Țigani care nu au fost trecuți în categoria celor considerați periculoși și indezirabili – deci imensa lor majoritate – nu au fost afectați de măsuri cu caracter discriminatoriu. Ei nu și-au pierdut drepturile cetățenești, iar averile lor n-au făcut obiectul politicii de „românizare” – cum s-a întâmplat cu populația evreiască. Ca și ceilalți cetățeni, țiganii au fost mobilizați în armată și au luptat pe front. În același timp, au fost luate măsuri pentru îmbunătățirea situației unor categorii de țigani din țară. Este vorba de coloniile de țigani de pe unele mari proprietăți agricole din județele de câmpie din sudul țării, care foloseau de mulți ani munca țiganilor, în condiții de plată derizorii și fără a le asigura nici măcar adăpost. S-a considerat că acești țigani trăiau în mizerie și

¹³ Arhivele Statului București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 130/1942, f. 129-130; dosar 166/1942, f. 171-172; dosar 140/1943, f. 9-11.

autoritățile au dat ordine prin care obligau pe marii proprietari funciari să construiască locuințe stabile pentru acești lucrători.

Se pune întrebarea, în acest context, în ce măsură politica față de țigani a guvernului Antonescu s-a încadrat în ceea ce se numește politica nazistă de holocaust. În Germania nazistă măsurile împotriva țiganilor au mers gradual, de la interzicerea drepturilor civile la deportare, apoi la internarea în lagăre și trecerea la uciderea lor sistematică. A fost o politică elaborată, care avea în spate decenii de *Zigeunerforschung* și *Zigeunerpolitik*¹⁴. În România în această privință situația a evoluat altfel. Măsurile împotriva țiganilor au constat în deportarea unora dintre ei în Transnistria. Au fost supuși la deportare cca. 25 000 de oameni, deci aproximativ 10% din populația țigănească din țară. Cei mai mulți dintre țigani nu au fost afectați de deportare și au rămas cetățeni cu drepturi depline. De asemenea, în România nu au fost înființate ghetto-uri și lagăre de muncă pentru țigani. Amploarea politicii antițigănești în România a fost deci diferită de cea din Germania și țările ocupate de aceasta. Măsura deportării grupurilor etnice indezirabile rămâne însă caracteristică politicii naziste. Așa cum pentru naziști Polonia ocupată a fost o „groapă de gunoi” unde au fost deportați evreii și țiganii din Reich, tot așa Transnistria a fost pentru autoritățile române locul unde au fost evacuați o parte din evreii și o parte din țiganii din țară. Este deci foarte probabil ca deportarea în Transnistria să fi avut ca model practicile de deportare germane.

O altă problemă este dacă măsura de deportare a țiganilor români în Transnistria a fost luată sau nu la recomandarea sau în urma presiunilor venite din partea Germaniei. Suntem înclinați să credem că, în ciuda unor similitudini, politica față de țigani a regimului Antonescu a rămas independentă de ceea ce se petrecea în Germania și în țările ocupate de Reich. Și în cazul politicii față de evrei, unde presiunile germane sunt clare, s-a putut stabili că măsurile luate de guvernul antonescian cel mai adesea nu au fost, totuși, coordonate cu Germania. Influența germană a constat mai degrabă în elementele ideologiei xenofobe și rasiste pe care, cel puțin în plan practic, le putem regăsi în politica regimului din România anilor 1940-1944.

Se poate aprecia că politica guvernului român față de țigani, prin caracterul ei limitat la anumite segmente ale acestei populații, prin mobilurile urmărite și prin măsurile care au fost efectiv luate, s-a deosebit în numeroase privințe de ceea ce s-a întâmplat în Germania și în țările ocupate de aceasta. Credem că, în ciuda unor asemănări, nu se poate pune sub semnul egalității între deportarea în Transnistria și lagărele de exterminare naziste sau execuțiile în masă din Polonia și

¹⁴ Vezi H. Arnold, *Die Zigeuner. Herkunft und Leben der Stämme in deutschen Sprachgebiet*, Olten u. Freiburg im Breisgau, 1965, p. 63-77; R. Gilsenbach, *Die Verfolgung der Sinti – ein Weg, der nach Auschwitz führte*, în *Feinderklärung und Prävention. Kriminalbiologie, Zigeunerforschung und Asozialenpolitik*, Berlin, 1988, p. 11-41; J. S. Hohmann, *Vervolgte ohne Heimat. Geschichte der Zigeuner in Deutschland*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, 1990, p. 107-123.

alte teritorii ocupate, cărora le-a căzut victimă un mare număr de țigani. De altfel, la vremea respectivă, România nu a fost percepută ca o țară unde se luau măsuri radicale împotriva țiganilor. Dovadă sunt și țiganii care în acei ani s-au refugiat din nordul Transilvaniei, atunci sub ocupația Ungariei, în România.

Chiar și cu aceste caracteristici ale politicii distincte față de țigani, și care țineau de situația concretă a țării și a guvernului Antonescu, deportarea țiganilor, ca și a evreilor, în Transnistria a fost însă o măsură de ordin rasial și ea se înscrie în logica politicii de holocaust instituită de Germania nazistă și importată, într-o formă sau alta, în toate țările ocupate sau aliate. Deportarea în Transnistria este, evident, secvența românească a istoriei tragice a țiganilor în timpul celui de-al doilea război mondial¹⁵.

THE GYPSIES IN ROMANIA DURING WORLD WAR II

Abstract

The present paper gives the summary of a chapter from a study devoted to the history of Gypsies in Romania. It approaches the Gypsy „Issue” and the policy adopted by General Ion Antonescu towards the Gypsies. Information is given about the deportation of approximately 25,000 Gypsies from Romania to Transnistria between 1942 and 1944.

¹⁵ Documentele de arhivă care se referă la țigani din România în anii 1940-1944 și pe care se fundamentează acest articol: Arhivele Statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1275/1943; fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 126/1942, 130/1942, 201/1942, 202/1942, 203/1942, 43/1943, 86/1944 etc..

– „NOI” ȘI „PARAZITUL DINAFARĂ” –
CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA DISCURSULUI ANTISEMIT AL
„NOII GENERAȚII” INTERBELICE

ALINA TUDOR

„Ce confortabil este să fii antisemit”.

MIRCEA ELIADE

„Le Juif est un homme que les autres
tiennent pour Juif: voilà la vérité
simple d'où il faut partir”.

JEAN-PAUL SARTRE

Titlul studiului de față este parafraza unui cunoscut articol aparținând lui Constantin Noica¹. El traduce, în liniile sale esențiale, imaginea pe care antisemiții tuturor timpurilor o au asupra evreilor și asupra rolului jucat de aceștia în cadrul comunităților naționale. Totuși, nu mi-am propus, în cele ce urmează să scriu un eseu asupra impactului cu alteritatea. Voi încerca doar să analizez, din perspectiva istoricului, coordonatele esențiale ale discursului antisemit, așa cum se construiește el în publicistica reprezentanților „noii generații” interbelice.

Dar, mai întâi, câteva cuvinte despre ceea ce numesc „noua generație” interbelică. Înțeleg prin „noua generație” interbelică, acel fenomen afirmat în cultura și viața publică românească dintre cele două războaie, care are ca principal mod de manifestare pe tărâmul ideilor convingerea că, după 1918 (an crucial în istoria României), în cultura autohtonă și-a făcut apariția o generație nouă, profund diferită, ca structură și mentalitate, de predecesorii săi și căreia îi revine rolul de a împlini – în plan spiritual, de această dată – destinul civilizației românești. Fenomenul „noii generații” s-a autodefiniț ca atare prin pana unora dintre reprezentanții săi, dintre care Mircea Eliade este cel mai cunoscut². În ce privește

¹ Constantin Noica, *Între parazitul dinafară și parazitul dinăuntru*, în „Vremea”, an XI, nr. 523, 30 ian. 1938.

² V. Mircea Eliade, *Itinerariu spiritual*, în „Profetism românesc”, vol. I, București, Editura Roza Vânturilor, 1990, p. 19-62; Sorin Pavel, Petre Marcu-Balș, „Manifestul Crinul Alb”, în „Gândirea”, an VIII, nr. 8-9, 1928, p. 311-317; Mircea Vulcănescu, „Generație”, în „Criterion”, an I, nr. 3-4, 1934; Vasile Băncilă, *Noua generație. Opinii senine într-o controversă*, în „Gândirea”, an XV, nr. 10, decembrie 1936.

originea conștiinței de sine a generației, mărturisesc că sunt mai puțin înclinată să-i fixeze începuturile la 1927, anul apariției „Itinerariului spiritual”³. Mi se pare mai firesc ca această serie de articole aparținând lui Eliade să fie privită drept forma cristalizată a unor tendințe și manifestări comune tinerilor intelectuali, anterioare anului 1927. Și dacă ar fi să aleg un moment reprezentativ al istoriei „noii generații” interbelice, acesta ar putea fi marcat de manifestațiile studențești de la 1922. Îndrăznesc să cred că aceste tulburări, culminând cu greva generală a studenților din 1923 și care aveau ca principal scop realizarea postulatului *numerus clausus*, și-au pus definitiv amprenta asupra imaginii acestei generații în conștiința publică, dar și asupra propriei convingeri că reprezintă o entitate aparte în cadrul societății românești, al lumii politice și, mai ales, al vieții culturale naționale.

În genere, istoricii fac o separație netă între „noua generație” (studiată ca realitate eminamente culturală) și dreapta naționalistă reprezentată de Legiunea „Arhanghelul Mihail”⁴. Se preferă tratarea lor ca două fenomene distincte, având, e drept, puncte de contact, dar a căror efemeritate este întotdeauna subliniată (de exemplu, cuibul AXA și revista „Axa” sau „convertirea la legionarism” a „elitei generaționiste” în a doua jumătate a deceniului patru). Personal, consider această perspectivă înșelătoare. Dincolo de nuanțele ideologice care îi despart pe discipolii lui Nae Ionescu de C. Z. Codreanu și adepții săi, dincolo de rivalitatea Nae Ionescu – Nichifor Crainic și de polemicile din publicațiile lor, „Cuvântul” și „Gândirea”, consider că, împreună, trebuie încadrați în același curent de idei ce alimentează conștiința generaționistă. Iar printre manifestațiile ce ilustrează cristalizarea acesteia, alături de „Itinerariul spiritual”, mi se pare corect să fie menționată și desprinderea tinerilor naționaliști de LANC și de A. A. Cuza și crearea în același an, 1927, a Legiunii „Arhanghelul Mihail”.

Așadar, în cele ce urmează, voi analiza evoluția discursului antisemit legionar și a celui de inspirație naeionesciană – ambele cu ambiguitățile lor inerente – în cadrul fenomenului unic al „noii generații” interbelice.

O primă idee pe care e bine să o enunțăm de la început – urmând apoi a o demonstra, firește – este aceea că, deși intrată în conștiința publică, la 1922, ca o generație antisemită, „noua generație” interbelică nu poate să fie caracterizată exclusiv de această trăsătură a ideologiei sale și nici nu va face din ea pivotul unic al gândirii sale naționaliste de mai târziu⁵. Dimpotrivă, înregistrând evoluția

³ Ca, de exemplu, Z. Ornea, *Anii '30. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 146.

⁴ Așa se întâmplă nu doar în cazul lui Z. Ornea, *op.cit.*, p. 146-220, dar și al lui Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 152-182 și Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască în România anilor '30*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 89-93 și *passim*.

⁵ Așa cum greșit consideră, de exemplu, Leon Volovici, *op.cit.*, p. 82-83.

normală a noului naționalism⁶, înșiși ideologii tinerei generații vor considera această primă fază a „geamurilor sparte” drept „copilăria” unei mișcări ce urma a se maturiza inevitabil în manifestările sale⁷. E drept că, în context, antisemitismul rămâne o constantă, a cărei evoluții – după o perioadă de relaxare, de interpretări nuanțate, de luări de poziție pro și contra, uneori din partea aceleiași persoane, așadar de evoluție pe muchie de cuțit între puncte de vedere contradictorii – cunoaște o deviere spre poziții radicale, interpretări rasiste și un limbaj cel mai adesea violent, toate acestea sub impactul precipitării către extreme a întregii vieți sociale și politice românești.

I. MOTIVAȚIILE ANTISEMITISMULUI ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Acestea apar, la o primă analiză, ca fiind rezultatul unei crize de creștere, firească pentru condițiile de evoluție ale României Mari după 1918 și care ridicau probleme inevitabile pentru o societate românească profund restructurată. De asemenea, ele rezultă din condițiile speciale în care se hotărâse egalitatea politică a evreilor cu ceilalți cetățeni români: anume, la Versailles, la masa tratativelor, ca o condiție pusă de marile puteri, ce se amestecau, în acest fel în afacerile interne ale României. Astfel, tratatul încheiat în 1919 între România și principalele puteri aliate și asociate stipula: „România recunoaște ca supuși români de plin drept și fără nici o formalitate persoanele de naționalitate austriacă sau ungară, născute pe teritoriile ce i-au fost alipite prin tratatele de pace, naționalitatea română dobândindu-se prin singurul fapt al nașterii pe teritoriul român de către orice persoană care nu se poate prevala de vreo naționalitate”⁸.

Stipulația își va găsi consacarea în modificarea articolului 7 al Constituției din 1923, față de varianta sa din 1866⁹. Acest amestec al puterilor străine – delatfel inutil, deocare guvernul României Mari își anunșase hotărârea de a respecta

⁶ Vezi tot Leon Volovici, *op.cit.*, p. 89-94, pentru definirea acestui termen, în corelație cu „noul antisemitism”.

⁷ Vezi în acest sens, notița lui Al. Chr. Tell, la rubrica ... *Și câteva puncte de vedere*, în „Criterion”, an II, nr. 6-7, ianuarie-februarie 1935.

⁸ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 140, p. 5 053.

⁹ Textul integral al articolului 7, titlul II al Constituției din 1923 este următorul: „Deosebirea de credințe religioase și confesiuni, de origine etnică și de limbă, nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita. Numai naturalizarea aseamănă pe străin cu românul pentru exercitarea drepturilor politice. Naturalizarea se acordă în mod individual de Consiliul de Miniștri, în urma constatării unei comisii, compusă din: primul președinte și președintele Curții de apel din Capitala țării, că solicitantul îndeplinește condițiile legale. O lege specială va determina condițiunile și procedura prin care străinii dobândesc naturalizarea. Naturalizarea nu are efect retroactiv. Soția și copiii minori profită, în condițiunile prevăzute de lege, de naturalizarea soțului sau tatălui” (*apud*, I. Scurtu, ed., *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică R.A., 1995, p. 55).

egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor – a provocat frustrarea resimțită nu doar de mediile naționaliste, ci de întreaga societate românească. Se năștea sentimentul că recunoașterea teritoriului românesc întregit a fost condiționată de acordarea pentru evrei a dreptului de a forma un „stat în stat”. Interpretarea era, desigur exagerată, dar ea a alimentat și a dat credibilitate unei obsesii mai vechi a antisemiților, reactivată, dealtfel, magistral (și cu efecte remarcabile) în Rusia sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX: aceea a complotului iudaic. Nu întâmplător, aceasta va deveni una dintre ideile-forță ale antisemitismului legionar.

Mișcarea studențească de la 1922 are drept cauză, înainte de toate, insuficiența condițiilor materiale acordate celor ce aspirau la un loc în Universitate. Numărul mare al studenților evrei – raportat la proporția populației evreiești în România – creează „debușeul” emoțional al crizei de creștere pe care o traversa învățământul superior românesc. Se recurge la mecanismul, de asemenea consacrat, al „țapului ispășitor” numai în lipsa unei soluții reale și care, în plus, nu era deloc ușor de găsit¹⁰. Folosirea statisticilor „justificative” constituie o permanentă caracteristică a discursului antisemit analizat aici¹¹. Aceasta nu trebuie, însă, să ne înșele asupra motivației reale a postulatului *numerus clausus*, care era una de ordin social. Într-o moțiune a studenților greviști, adoptată la 10 decembrie 1922, cererea, de natură „emoțională”, ca „studenții evrei să disece numai pe cadavrele coreligionarilor lor”, este în mod cert surclasată de cererea ca statul să „încu ajeze elementul național” prin „înființarea și susținerea de către stat de cămine, cantine, laboratoare, biblioteci și locuințe suficiente pentru studii”¹².

În aceeași mani ră pare a fi fost înțeleasă atitudinea studenților de către o parte a membrilor forurilor decizionale. Astfel, într-o interpelare adresată guvernului la 31 ianuarie 1923, deputatul Paul Bujor arăta: „În prima linie, soluția cea mai cuminte și cea mai eficace pentru potolirea acestor agitații e ca toate instituțiile universitare, adică laboratoarele, clinicile, bibliotecile, seminariile și căminele să fie dotate cât mai grabnic cu fondurile necesare pentru a satisface cerințele marelui număr de studenți care bat la poarta acestei instituții, mai ales de la război încoace, când acest număr a crescut enorm de mult față de mijloacele pe care aceste instituții le aveau înainte de război și care azi sunt cu totul insuficiente”¹³.

¹⁰ Pentru detalii privind rolul social al acestui mecanism, a se consulta lucrarea sociologului Yves Chevalier, *L'Antisémitisme. Le Juif comme bouc émissaire*, Paris, Les Éditions du Cerf, 1988 *passim*.

¹¹ Semnificativă pentru ilustrarea acestei afirmații este lucrarea lui C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu editura Totul pentru Țară 1936, pp. 85-90 (capitolul special intitulat chiar „Numărul Jidanilor”) *passim*.

¹² *Moțiunea studențimii creștine*, în „Universul” an XL, nr. 284, 13 decembrie 1922.

¹³ ASB, fond PCM, dosar nr. 8/1923, f. 99-100.

Din păcate, atitudinea guvernului a fost determinată, mai degrabă, de teama față de aspectul politic al revendicărilor studențești, ceea ce a provocat o reacție exagerată și de natură a complica situația: evacuarea studenților din cămine și închiderea cantinelor¹⁴. Această lipsă de înțelegere, rezultat al lipsei unui dialog real între reprezentanții puterii politice și aceia ai tinerei generații este motivația de bază a conflictului care îmbracă forme din ce în ce mai iraționale ajungând până la identificarea autorității statale cu francmasoneria mondială și, deci, cu inamicii ireconciliabili ai naționalismului autohton. De aceea, în România interbelică, raportul propagandist antisemit (*meneur*, după formula lui Yves Chevalier¹⁵) – autoritate politică nu funcționează ca atare. Dimpotrivă, este rupt la nivelul acțiunii și este făcut imposibil prin direcția discursului antisemit, în care „autoritatea politică” și „primejdia evreiască” devin noțiuni quasi-echivalente. Aceasta este, putem spune, principala trăsătură ce deosebește antisemitismul românesc de antisemitismul practicat de-a lungul secolului XIX în Rusia țaristă, instrumentat și alimentat periodic de la nivelul puterii centrale. De asemenea, „chestiunea evreiască” în România interbelică se deosebește în egală măsură de dezbaterile pro și contra din Franța „afacerii Dreyfus”, datorită pasivității acelei părți a intelectualității românești care nu subscria la părerile de dreapta. În „dialogul” asupra evreilor români se fac auzite aproape exclusiv numai opiniile antisemiților, care nasc uneori reacții în tabăra opusă, dar niciodată o polemică sistematică. Dealtfel, e impropriu să vorbim despre „tabere”, deoarece nu se ajunge la polarizarea reală a opiniilor în jurul acestui subiect. Fără a eticheta întreaga opinie publică românească drept antisemită, trebuie să subscriem la opinia lui Leon Volovici că „o afacere Dreyfus în România anilor '30, nu e de imaginat”¹⁶.

O altă motivație a antisemitismului interbelic în România de natură subiectivă de această dată, își are explicația în nevoia de elaborare a unei identități noi, pe care o resimte naționalismul românesc după 1918. Puseul naționalist în România interbelică nu este, ca în cazul vecinei sale vestice, Ungaria, rezultatul unei micșorări a teritoriului național și al unui sentiment de frustrare națională. Dimpotrivă, poziția avantajoasă a statului român după încheierea păcii, împlinirea dezideratelor naționale au dat naștere unei stări de spirit exaltate, îmbinată cu un optimism adesea excesiv și cu dorința de schimbări radicale. Această „megalomanie națională” – dealtfel curând obstrucționată de realitate – a fost aceea care nu

¹⁴ Ibidem, f. 116.

¹⁵ Y. Chevalier, *op.cit.*, p. 380, unde ni se oferă și o definiție a termenului „meneur”: „aceia care, din convingere sau din oportunism, se fac purtători de cuvânt ai sub-sistemului de reprezentări, traducând conținuturile memoriei colective pentru a le adapta situațiilor concrete cu care se confruntă grupul; paralel cu propunerea interpretărilor, ei invită la acțiune”. (Traducerea textelor, aici și în continuare îmi aparține).

¹⁶ Leon Volovici, *op.cit.*, p. 208.

s-a putut împăca cu obligația de a acorda drepturi politice evreilor, așa cum o formulau marile puteri aliate. Și tot ea – transformată, de această dată, în complex de inferioritate, prin măsurile lipsite de tact ale autorităților – este aceea care elaborează ideea națiunii ca organism viu, entitate biologică subminată de „paraziții din afară”, evrei și nu numai¹⁷.

II. DISCURSUL ANTISEMIT: TIPOLOGIE ȘI ASPECTE SPECIFICE

Discursul antisemit al „noii generații” interbelice se construiește, în mod paradoxal, în jurul propriei negații. „Noi nu suntem antisemiți”, acesta este leit-motivul tuturor luărilor de poziție ale liderilor generației, reluat aproape la fiecare apariție în public.

„Noi nu suntem antisemiți, dar...”; din acest punct abia începe argumentația antisemită, care poate lua înfățișare teologică rasistă, de polemica economică sau de discurs politic.

Încă de la 1922, „noua generație” își refuza reputația de generație antisemită. Iată cum sună preambulul moțiunii din 1922: „1. Studențimea universtară *ține să se știe că mișcarea studențească nu are caracter antisemit* (s.n.), că nu servește interesele nimănui și că superioara țintă a acțiunii nu este decât rezolvarea unor probleme de ordin superior cultural național”¹⁸.

Același discurs, cu aceleași argumente (articulate în jurul unei așa-zise probleme naționale, în cadrul căreia „problema evreiască” nu forma decât una din fețele medaliei) este reluat de C. Z. Codreanu, în 1931, într-una din cuvântările sale în Adunarea Deputaților. Redăm citatul întreg nu numai pentru a releva dialectica unui astfel de demers oratoric, ci și limbajul utilizat: „Dlor deputați, generația aceasta a noastră trece ca o generație antisemită. *Aș dori să știți că nu am venit să strig: jos jidanii, după cum cred că nu a făcut nimeni* (s.n.). Am observat, însă, un singur lucru, că de câte ori s-a pus aici problema naționalismului românesc, d-voastră ați privit-o și ați primit-o cu ilaritate și ați transformat-o, dintr-o problemă care este de un tragic fără pereche, într-o chestiune comică”¹⁹.

Rămâne să analizăm mai jos o eventuală analiză a limbajului. Deocamdată vom încerca să lămurim chestiunea acestui aparent refuz al propriei identități

¹⁷ Pentru același punct de vedere pledează și Norman Manea, „Culpa fericită: Mircea Eliade, fascismul și soarta nefericită a României”, în 22, nr. 7/1992, p. 13 (traducerea românească aparține lui David Perimon). Iată formularea sa: „... nu a fost frustrația înfrângerii ca pentru germani, nici inerția descurajată ca pentru italieni, ceea ce a schimbat un vechi naționalism românesc într-o mișcare violentă și fanatică. Extremismul românesc a fost rezultatul unui succes teritorial”. Evident, nu putem invoca acest „succes teritorial” drept cauză unică și exclusivă a extremismului românesc. Este doar una din multe motivații, care trebuie reținută ca atare.

¹⁸ *Moțiunea studențimii creștine*, în loc. cit.

¹⁹ C. Z. Codreanu, *Cântecul șefului de cuib*, Colecția „Omul nou”, 1990, p. 96.

ideologice. Trebuie să spunem de la început că nu avem de-a face cu o posibilă teamă de stigmat. În societatea românească interbelică, se regăsesc destul de timpuriu condițiile pe care O. Fenichel le considera indispensabile pentru transformarea antisemitismului într-o „mișcare de masă” (în cazul de față, cred că mai corect ar fi să vorbim despre un *curent de idei* cu aderență în mase): o stare de nemulțumire persistentă a opiniei publice vizavi de situația existentă și o viață tradițională evreiască, în mijlocul culturii-gazdă, fără ca între ele să existe prea multe legături (și cu atât mai puțin o întrepătrundere reală)²⁰. Astfel, discursul antisemit putea câștiga cu ușurință un grad înalt de credibilitate, prin reorientarea stării de nemulțumire a maselor către explicația la care acestea erau, în bună măsură, dinainte predispuse: aceea a „evreului demonic”, complotist la disoluția civilizației ce-l găzduiește. Aceasta făcea ca, între faptul de a fi antisemit și acela de a te prezenta drept salvatorul propriei nații, conștiința publică să nu perceapă vreo contradicție.

La nivel politic, problema ridicată de acțiunea, și mai puțin de discursul antisemit, era aceea că se încălcau drepturile cetățeanului, act anticostituțional care puna în primejdie funcționarea democrației parlamentare. Dar antisemitismul legionar nu era îndreptat împotriva evreilor ca indivizi, ci era un „antisemitism colectiv”, îndreptat împotriva evreilor ca entitate națională și – lucru important de reținut – ca entitate socială, teoria „națiunii-clasă” aplicată evreilor fiind una dintre cele mai eficiente teme ale propagandei antisemite. Acest clivaj la nivelul discursului politic este un obstacol în plus în calea dialogului dintre reprezentanții tinerilor naționaliști și reprezentanții statului democratic. Nu trebuie omis, de asemenea, faptul că a se afla în contradicție cu reprezentanții parlamentarismului burghez era mai degrabă un titlu de glorie, decât un motiv de îngrijorare pentru cei ce promovau respingerea acestui model de organizare politică, în numele solidarității și prosperității naționale. Culpabilizarea statului liberal ca instrument al „francmasoneriei mondiale”, altfel spus al „conspirației evreiești”, face caducă ideea că liderii naționaliști ar fi fost sensibili la conotația negativă pe care reprezentanții acestui stat ar fi putut-o da termenului de „antisemit”. Această acuzație se putea dejuca foarte ușor, ba chiar putea fi întoarsă în favoarea celor astfel „stigmatizați”.

Așadar, nu în exterior trebuie căutată motivația grijii de a nu trece drept antisemit, sau, cel puțin, nu în primul rând în exterior. Există o contradicție, e adevărat, care ar fi putut slăbi credibilitatea ideologiei naționaliste ca atare, dar e vorba, mai degrabă, de o contradicție internă, rezidând în însăși această ideologie. Ea are două aspecte, unul organic, altul fortuit.

Aspectul organic constă în respirația creștină a naționalismului „noi generații” interbelice. Între dorința de a reînvia spiritul creștin-ortodox, de a da

²⁰ O. Fenichel, *Elements of a Psychoanalytic Theorie of Antisemitism*, în E. Simmel, eds., „Antisemitism, a Social Disease”, New York, International Universities Press, 1946, p. 23.

românităţii o împlinire – şi chiar o explicaţie – religioasă şi faptul de a fi antisemit se poate descoperi destul de uşor o incompatibilitate. Pentru creştin, iubirea aproapelui este o datorie, iar ura un păcat. Mai mult decât atât, creştinul nu poate refuza nimănui mântuirea, căci el are obligaţia de a-i călăuzi pe păcătoşi pe căile iertării şi iubirii. De asemenea, creştinismul este legământul lui Iisus cu umanitatea, nu doar cu o naţie anumită. Această variantă „naţională” a „pactului cu divinitatea” este tocmai ceea ce, în calitatea lor de creştini, antisemiţii reproşau spiritului iudaic.

Toate aceste chestiuni fac ambiguitatea discursului antisemit în varianta sa teologică. Întotdeauna discursul teologic pe această temă va cunoaşte dualitatea pro/antisemit fără a putea tranşa problema.

Mircea Eliade este cel ce surprinde această incompatibilitate între discursul creştin şi cel antisemit pe care o relevă ca atare: „Ce înseamnă a fi Evreu? A păstra vechiul legământ, *a stăruie în Avraam*. Spune undeva Biserica ortodoxă că cei ce stăruie în Avraam vor fi damnaţi? Spune undeva Biserica noastră că Evreii, *întrucât sunt Evrei*, nu-şi pot depăşi mântuirea? Nu”²¹.

Şi tot Eliade relevă primejdia antisemitismului ca handicap intelectual, tentaţie a facilului şi rigiditate mentală, pe care o închide în formula: „Ce confortabil este să fii antisemit!”²²

Un al doilea aspect al noii ideologii naţionaliste²³, de care propagandiştii şi doctrinariii trebuiau să ţină seama în elaborarea discursului antisemit, este legat de împrejurările despărţirii tinerilor naţionalişti de LANC – în speţă de A. C. Cuza – şi fondatorii Legiunii „Arhanghelul Mihail”. În polemica de idei a legionarilor cu „cuzismul” se formulează destul de repede teoria „insuficienţei antisemitismului”, ca explicaţie unică şi exclusivă a problemelor naţionale, a nevoii unei analize mai profunde şi mai radicale a „răului naţional”, care este, totodată, un „rău social” şi, mai ales, un „rău politic”. Acesta este cel de-al doilea motiv al reţinerii tinerei generaţii de a se recunoaşte deschis ca antisemită. Alţii (cuziştii) o făcuseră înaintea ei, cu o consecvenţă împinsă până la obsesie, dar care s-a văzut dublată, în ultimă instanţă, de o ineficienţă pe măsură. A se pretinde antisemiţi şi atât însemna, în acest context, a continua greşelile „vechilor naţionalişti” şi a-şi submina propria justificare faţă de actul rupturii de LANC: dacă nu nemulţumirea faţă de ideologia cuzistă generase această ruptură, atunci se dădea, chiar şi în mod indirect, dreptate celor ce susţineau că ea se făcuse din motive personale (în speţă, nemulţumirea liderilor tineri ai LANC vizavi de poziţia lor în partid şi inflexibilitatea lui A. C. Cuza în această problemă). Tonul polemicilor cu A. C. Cuza diferă, nu numai de la autor la autor, ci şi de la articol la articol. Fondul ideatic

²¹ Mircea Eliade, *Creştinitatea faţă de iudaism*, în „Vremea”, an VII, nr. 349, 5 aug. 1934

²² Mircea Eliade, *Judaism şi antisemitism*, în „Vremea”, an VIII, nr. 342, 22 iulie 1934.

²³ Considerăm, alături de Francisco Veiga şi Leon Volovici, că, odată cu ideologia „noii generaţii” interbelice, putem vorbi şi de o nouă ideologie naţionalistă.

rămâne însă constant. Trei lucruri i se reproșează în mod special doctrinei cuziste: a) axarea sa unilaterală pe stigmatizarea evreilor; b) „materialismul” excesiv (neglijarea soluțiilor „spirituale” în favoarea soluțiilor și explicațiilor de natură economică); c) „pactul cu parlamentarismul” și incapacitatea de a percepe o nouă ordine socială și morală, care să reducă la tăcere democrația burgheză și s-o înlocuiască.

Este interesant că, în luările de poziție ale lui C. Z. Codreanu personal, „insuficiența antisemitismului” nu apare ca având vreun rol în despărțirea tinerilor naționaliști de LANC²⁴. Ideea este adusă în discuție, de o manieră prudentă, de Ion I. Moța, care își lansează filipicele anti-cuziste pe două direcții²⁵: acuzațiile de „trădare”, de lipsă de loialitate față de adversar și de persecutare a tinerilor naționaliști sunt adresate „cuziștilor” ca masă anonimă, în vreme ce persoana lui A. C. Cuza este tratată aparent cu tot respectul, i se recunosc meritele în fundamentarea doctrinei naționaliste românești, pentru ca abia apoi să se arate obiecțiile legionarilor față de doctrina cuzistă²⁶.

În general, divergențele în chestiunea evreilor nu privesc nici definirea rolului lor negativ în cadrul comunității naționale românești, nu pun în discuție nici viziunea cuzistă asupra „primejdiei iudaice”, ori asupra „complotului evreiesc” și nici „soluțiile” preconizate pentru problema evreiască. Ceea ce este adus în plus de Legiune este integrarea acestei așa-zise probleme în cadrul unei mai largi „probleme naționale”, care circumscrie, atât criza de identitate a naționaliștilor români după 1918, cât și „refuzul modernității”, așa cum îl formulează intelectualitatea românească interbelică, refuzul, adică, al modelelor occidentale așa cum le importase pașoptismul, al atitudinii cosmopolite în cultură, al democrației de tip parlamentar ca mod de organizare a statului²⁷.

Iată formularea lui Moța, care, departe de a fi cea mai directă, este totuși suficient de sugestivă: „Am recunoscut totdeauna și o facem și acum, înalta

²⁴ C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, p. 282-291. În *Cărticica șefului de cuib*, p. 118, „cuziștii” sunt stigmatizați pe un ton violent, acuzați de trădare și tratați ca inamici ireconciliabili ai Legiunii: „Nu veți uita niciodată că acești oameni denumiți «cuziști» și-au bătut joc zece ani, neconținut, de toate suferințele noastre. Pe spatele nostru – copiii de altădată ai tuturor închisorilor și ai tuturor ceasurilor grele – s-au ridicat, pentru ca de a doua zi să ne scuie în obrazul de atâtea ori lovit de dușmani”.

²⁵ Vezi în special, Ion I. Moța, *Legiunea și LANC*, publicat inițial în „Axa” din 1 oct, 1933, apoi reluat în volumul „Cranii de lemn”, Sibiu, Editura Totul pentru Țară, 1936, p. 146-164.

²⁶ Pentru viziunea cuzistă asupra problemei evreiești, de referință sunt scrierile lui A. C. Cuza și Nicolae Paulescu. Vezi, de pildă, N. Paulescu, *Cauzele manifestațiilor studențești*, în „Apărarea Națională”, an I, nr. 20, 15 ian. 1923. (De remarcat importanța deosebită pe care autorul o acordă teoriei „complotului iudaic” și violența extremă a limbajului).

²⁷ Această problematică comportă, evident, o multitudine de nuanțe și paradoxuri, pe care nu le putem discuta aici. Pentru „refuzul modernității”, vezi Claude Karnoouh, *L'invention du Peuple. Chroniques de Roumanie*, Paris, Edit. Arcantère, 1990, *passim*; pentru „refuzul pașoptismului”, vezi Z. Ornea, *op.cit.*, p. 27-36 și *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980, p. 315-335.

competență științifică a dlui A. C. Cuza în ceea ce privește știința economico-politică, acceptându-i concluziile științifice privitoare la *problema jidănească, această parte esențială a problemei românești* (s.n.). Dar, în ceea ce privește realizarea politică a acestor imperative naționale, noi am adus un aport original, un ritm nou de luptă. Am adus o concepție nouă asupra metodei acestei lupte și asupra reorganizării Statului Național, nu numai prin rezolvarea problemei jidănești, dar și prin crearea unui spirit nou, metodă și spirit care au fost concepute și sunt astăzi realizate de către Corneliu Zelea Codreanu, avându-și germeul și începutul încolțirii lor în mișcarea naționalistă studențească de la 1922-1924”²⁸.

Aceeași condescendență față de persoana profesorului Cuza, dar și o poziție mult mai tranșantă în chestiunea insuficienței antisemitismului, o are Mihail Polihroniade. Acesta considera că ar fi o „copilărie” a crede că „cu strigătul «Jos Jida-nii!» vei rezolva multiplele probleme ale statului român”. Soluția acestei probleme nu poate veni „decât de la o doctrină organică și coerent naționalistă, care să plaseze și să rezolve problema semită în cadrul unei întregi politici de stat (s.n.)”²⁹.

Problema care se pune pentru cercetătorul acestei polemici este de a ști în ce măsură „insuficiența” antisemitismului doctrinar este resimțită ca atare de noii naționaliști și în ce măsură acest aspect este relevant doar pentru a da greutate argumentației legionare în raport cu aceea cuzistă. Altfel spus, în ce măsură discursul antisemit este consecința convingerilor celor ce-l elaborează și cât din el ține de simpla demagogie politică.

Judecând după temperamentul și comportamentul politic al tinerilor naționaliști, fiecare dintre ipoteze este la fel de plauzibilă. Probabil că motivele se amestecau în proporții aproximativ egale, cu o ușoară înclinare a balanței, nu atât în favoarea a ceea ce numim îndeobște demagogie, cât a unui anumit cabotinism practicat pe scară largă la nivelul propagandei legionare. Dealtfel, afirmând această „insuficiență a antisemitismului”, tinerii naționaliști erau perfect consecvenți cu ansamblul doctrinei lor. Aceasta tindea, cum am arătat, spre culpabilizarea unui întreg model de civilizație, în raport cu care rolul crescând al evreilor în societate era doar efectul, și nu cauza³⁰.

²⁸ Ion I. Moța, *Legiunea și LANC*, în *op.cit.*, p. 147.

²⁹ Mihail Polihroniade, *Dreapta românească*, în „Axa”, an I, nr. 2, 10 nov. 1932. Polihroniade dă următoarea afirmație a cuzismului: „Cuzismul înseamnă o atitudine defensivă, de apărare, de negație, spre deosebire de atitudinea naționalistă, de elan, de ofensivă, de creație”. (*Naționalism și cuzism*, în *loc.cit.*, an II, nr. 5, 22 ian. 1933).

³⁰ Iată ce scria Noica: „Ce descoperă cuzismul? Descoperă în sânul societății românești un parazit. (evreul – n.n.) (...) Ce descoperă legionarismul? Descoperă după câte îl putem noi înțelege, așa de unde stăm, un parazit înăunrul ființei românești. Va fi lovind legionarismul și în ticălosul acela din afară. Dar așa ceva e un rest cuzist în doctrina sa: remarcabil în schimb, e faptul că știe să descopere pe ticălosul dinăuntru și că luptă împotriva-i. (*art.cit.*, în „Vremea”, an XI, nr. 523, 30 ian. 1938).

În ultimă instanță, această încercare de a prezenta propria doctrină naționalistă ca pe o doctrină originală, cu o contribuție specifică la gândirea politică românească, ține de un efort firesc de legitimare. Pe aceeași linie trebuie să amintim și recursul repetat la tradiția autohtonă a antisemitismului românesc, recurs ce constituie, de asemenea, o constantă a discursului antisemit³¹.

Trebuie subliniat că această trăsătură nu privește doar, în mod strict, discursul antisemit în sine, ci se extinde la întregul discurs naționalist al tinerei generații. Ea este prezentă încă de la 1922 în declarațiile publice ale conducătorilor mișcării studențești. În timp, discuția în jurul „autohtonismului” mișcării naționaliste va deveni din ce în ce mai amplă, pe măsură ce naționaliștii vor fi în situația să se apere de acuzațiile că ar imita fascismul ori național-socialismul și că nu fac decât un transplant forțat și nepotrivit al acestor ideologii în România. În aceste condiții, raportarea la istoria națională și la personalitățile reprezentative ale culturii românești părea a fi contra-argumentul cel mai convingător.

Numele cele mai des citate sunt cele ale lui Eminescu, Hasdeu (citât, de preferință, în varianta sa „autohtonizată”, Hâjdău, vădit sub influența lui Nicolae Iorga), Vasile Alecsandri, Vasile Conta³². Motivația acestei invocări a tradiției este prezentată, în general, în aceeași manieră: nu numai că tânăra generație naționalistă este legitimă în intențiile sale, dar ea are, în același timp, un rol reparator, acela de a reînoda tradiția ruptă de „politicienii burghezi”: „Afirmațiile (antisemite – N.N.) pe care le-am făcut noi, scrie Ion I. Moța, nu sunt invenția momentului, ci concluzii vechi la care au ajuns lungile cercetări științifice”³³. Iar C. Z. Codreanu justifică astfel introducerea în cuprinsul lucrării „Pentru legionari” a unor lungi citate antisemite din pomenitele personalități culturale: „Generația noastră, sărind peste cincizeci de ani de abdicare practică de politicieni în fața primejdiei jidănești, se regăsește pe aceeași linie de credință, de simțire și de caracter, cu cei de la 1879 și în momentul acestei sfinte întâlniri, se închină cu recunoștință și evlavie în fața marilor lor umbre”³⁴.

Orgoliul „autohtonismului” ideilor antisemite (și naționaliste, în genere) va rămâne o permanență a discursului legionar, a cărei importanță nu face decât să crească în momentul proclamării statului național-legionar și pe parcursul scurtei existențe a acestuia. Însuși mareșalul Antonescu va acționa în acest spirit, refuzând

³¹ Observația este făcută de Leon Volovici, *op.cit.*, p. 195-196 și este tratată ca un fapt de Fr. Veiga, *op.cit.*, p. 164 și *passim* cu referire, la acesta din urmă, mai ales la cazul moștenirii eminesciene.

³² C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, optează pentru următoarele nume (citez în ordinea stabilită de el): V. Conta, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, M. Eminescu, I. H. Rădulescu, B. P. Hasdeu (citit Hâjdău), C. Negri, A. D. Xenopol, Ion I. Moța, *op.cit.*, p. 92, pomeneste, înaintea lui Conta Eminescu, Hasdeu (citât Hâjdău), pe S. Bărnuțiu și îi plasează în aceeași linie pe doctrinariii cuști N. Paulescu, A. C. Cuza și I. Găvănescul.

³³ Ion I. Moța, *op.cit.*, p. 92.

³⁴ C. Z. Codreanu, *op.cit.*, p. 132-133.

controlul și asistența germană în aplicarea măsurilor antisemite în România. Leon Poliakov consideră drept o posibilă explicație a numărului mai mare de supraviețuitori printre evreii români și a soartei lor mai blânde, tocmai această încredere în forțele proprii a Mareșalului și a autorităților românești, care făceau, în virtutea propriei experiențe legate de „chestiunea evreiască”, „un punct de onoare din a se ocupa singuri de evreii lor”. Același cercetător observa că România era singura dintre statele balcanice care „își cultiva o tradiție antisemită autohtonă”³⁵.

Formele discursului antisemit românesc nu se îndepărtează prea mult de cele consacrate ale antisemitismului din toate timpurile și din orice spațiu geografic. Și în România, ca și în alte părți ale Europei, acest discurs se construiește plecând de la reprezentările generale asupra societății și mecanismului relațiilor sociale și, nu în ultimul rând, de la raportarea la un sistem de valori general acceptate într-un spațiu cultural și în interiorul unei comunități umane date. Spre pildă, dacă în spațiul germanic, discursul antisemit, așa cum se construiește el în epoca modernă, era rezultatul unei crize de identitate a societății germane, în spațiul Rusiei țariste antisemitismul se construiește pe fondul unei crize de legitimare a statului autocratic (de aici, imaginea „evreului anarhist”, a „evreului revoluționar” și explicația „complotului iudaic” pentru dezintegrarea structurilor societății rusești)³⁶.

Ceea ce îmi pare a fi caracteristic antisemitismului românesc în perioada interbelică este predilecția pentru trei tipuri de discurs, mai mult sau mai puțin bine asimilate, dintre care unul este de certă inspirație autohtonă, *discursul istoric-naționalist*, un altul se regăsește bine adaptat la situația existentă în România, *discursul teologic*, iar la treilea constituie unul din puținele elemente de import ale antisemitismului românesc, *discursul rasist*.

II. 1. **Discursul istoric naționalist** are, în mod evident, legătură cu nevoia de legitimare și cu orgoliul tradiției antisemite autohtone, așa cum le discutăm mai sus. Totodată, nu putem neglija realele virtuți explicative ale unui astfel de discurs, ce părea a plasa „problema evreiască” pe terenul solid al unei analize imparțiale. Nu lipsesc, dintr-un astfel de discurs, încercările de psihologie colectivă, folosite cel mai adesea ca explicație pentru reacția de respingere a evreilor de către

³⁵ L. Poliakov, *Histoire de l'antisemitisme*, vol. II, ed. Calmann-Lévy, 1991, p. 506-507. Trebuie luate în calcul, evident, și alte motivații, precum inconsecvența autorităților în aplicarea legislației antisemite, posibilitățile de eludare create de însăși formularea acestor legi, corupția funcționarilor români care aplicau legile antisemite (vezi Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, București, Roza Vânturilor, 1994, *passim*), precum și obsesia pentru „legalitate” a mareșalului Antonescu, care făcea apeluri repetate la respectarea proprietății private și a drepturilor individuale (v. *Pe marginea prăpastiei* vol. I-II, București, ed. Scripta, 1991, *passim*, și Marcel Ciucă, editor, *Procesul Mareșalului Antonescu*, București, Edit. Saeculum și Europa Nova, 1995).

³⁶ Vezi pentru diferitele tipuri de antisemitism: B. Lazare, *L'Antisémitisme*, ed. II, Paris, Calmann-Lévy, 1934; L. Poliakov, *op.cit.*

elementul etnic românesc. Și nu lipsesc, firește, considerațiile asupra psihologiei evreului ca unic responsabil pentru antisemitismul populațiilor în mijlocul cărora trăiește³⁷. Evidențierea rădăcinilor istorice ale antisemitismului românesc era și o modalitate de a demonstra că evreii reprezentau o problemă reală și complexă a societății românești, a cărei discutare și soluționare nu puteau fi eludate, și nici măcar amânate: „Antisemitismul are cauze mult mai profunde și datează de când au intrat evreii în România. Este un fenomen istoric împotriva căruia degeaba se irită unii, că el tot rămâne”³⁸.

Analiza obiectivă a fenomenelor generatoare, cauzele economice, sociale, emoționale ale fenomenului în sine se află mai puțin în atenția antisemiților ce recurg la discursul istoric. Preocuparea lor principală este aceea de a demonstra că evreii sunt obiectul unor animozități întemeiate și că antisemitismul nu este efectul xenofobiei românești, ci, dimpotrivă, xenofobia românească este efectul rolului negativ jucat de evrei în structurile vitale ale statului românesc. În cadrul acestui demers, nici evreul ca evreu și nici comunitatea românească în sine nu au un rol direct. Aceste două elemente, presupuse ca fiind cheia întregului discurs, sunt înlocuite prin reprezentări simbolice ale lor, construite în jurul unor trăsături schematice, care nu au aproape nimic de-a face cu imaginea reală a celor în cauză. Avem de-a face, ca regulă, cu un model maniheist, în care evreul devine echivalentul simbolic al răului, iar „poporul român” (aceasta este sintagma cel mai des uzitată) se situează de partea pozitivă, a binelui. Astfel, în cazul evreului, se subliniază inadecvarea modului de viață, a religiei și ocupațiilor acestuia la modul de viață, religia și ocupațiile românilor, insistându-se pe felul de a fi al acestuia din urmă: bunătatea, spiritul tolerant, firea deschisă, onestitatea și simplitatea. Aici intervine portretul evreului ca „personaj negativ”: șiret, necinstit, gata să-i corupă și pe alții, fire tenebroasă, ale cărei ascunzișuri sunt favorizate de particularitățile religiei iudaice³⁹.

³⁷ Interesant de observat că acest tip de justificare a antisemitismului nu este doar opera antisemiților. B. Lazare este doar unul dintre evreii care îl adoptă ca explicație rezonabilă: „Dacă această ostilitate, această repugnanță chiar nu s-ar fi manifestat față de evrei decât într-un anumit timp și într-o anumită țară, ar fi fost ușor de detectat cauzele restrânse ale acestor stări de spirit; dar această rasă a fost, dimpotrivă, ținta urii tuturor popoarelor în mijlocul cărora s-a stabilit. Trebuie deci, deoarece dușmanii evreilor aparțineau raselor celor mai diverse, trăiau în medii foarte îndepărtate unele de altele, erau conduși de legi foarte diferite, guvernați de principii opuse, nu aveau nici aceleași moravuri, nici aceleași cutume, erau an mai de spirite neasemănătoare, care nu le permiteau să judece la fel lucrurile, trebuie deci că pricinile generale ale antisemitismului au rezidat întotdeauna în evrei înșiși, și nu în cei care i-au combătut” (*op.cit.* p. 42).

³⁸ C. A. Donescu, *Pacatul evreilor*, în „V. mea”, an VIII nr. 384, 14 apr. 1935.

³⁹ Vezi, ca un caz tipic petru acest gen de consruere manihistă, arti olul lui N'colae Roșu, *Anta onu mul ired t bil*, în Cuvantul sder c', an IV nr. 5, 25 dec. 1927. Pe aceeași linie e înscris C. A. Donescu, *art.c't*: „Români au vazut permanent pe evrei ca un element periculos în mijlocul lor în stare să le pervertească sufletul. Dacă mai adăugăm și îndeletnicirea de predilecție a evreilor, camăta, înțelegem de ce barierele sufletelor românești nu le-au fost deschise prea larg”.

Toleranța, considerată un dat fundamental al psihologiei românilor, nu intră în contradicție cu antisemitismul autohton, ea fiind invocată, la nivelul discursului de tip istoric, tocmai ca probă a „seriozității” problemei evreiești: „Un lucru interesant de semnalat și care învederează fără putință de negare toleranța fără de margini a poporului nostru este împrejurarea că cele câteva mișcări de masă cari se întâlnesc în istoria neamului românesc de dincoace și de dincolo de Carpați, nu se produc decât în ultimul moment posibil, după ce un fond nesfârșit de îngăduință și de răbdare a fost epuizat”⁴⁰. În logica imediată a acestei argumentații, dacă românii iau atitudine împotriva evreilor, înseamnă că „problema evreiască” a atins maxima gravitate și că a se apăra a devenit o chestiune vitală pentru comunitatea autohtonă. Iată cum propagandistul antisemit⁴¹ reușește să-și fundamenteze propria legitimitate demonstrând, nu doar realitatea pericolului național, ci și importanța vitală de a se apăra împotriva lui. În plus, același propagandist apare în postură de salvator al națiunii, a cărui charismă se sprijină pe buna cunoaștere a psihologiei naționale și pe faptul că el, personajul charismatic, reprezintă chintesența calităților poporului său, pe care le conservă în stare pură.

II. 2. Discursul teologic ridică aproximativ aceleași probleme legate de împrejurările elaborării sale, de persoanele implicate în această elaborare și de motivațiile lor. Înainte de a trece la considerațiile legate de acest tip de discurs consider utile câteva precizări asupra utilizării sintamei propriu-zise. În *Anii '30. Extrema dreaptă românească*, Z. Ornea introduce în circulație termenul de „antisemitism fundamentalist”⁴², manifestând tendința de a echivala acest tip de discurs „fundamentalist” cu discursul teologic. Aceasta reiese limpede și din

⁴⁰ Citat din N. C. Anghel, „*Suntem xenofobi?*”, în „Vremea”, an VIII, nr. 382, 31 martie 1935. Același autor tratează problema incompatibilității români-evrei printr-un set de negații justificatoare: „Nu ura oarbă și neîmpăcată este elementul determinant al atitudinii românești față de evrei. Istoria neamului nostru stă mărturie nezdruincată a firii blajine și a cumsecădeniei care a caracterizat întotdeauna poporul românesc. De asemenea, poziția noastră față de evrei nu este dictată de considerente de intoleranță religioasă. Popor profund credincios, românul a respectat în mod constant credințele religioase ale altor seminții cari, în cursul veacurilor, au căutat adăpost pe pământul ce i-a fost hărăzit de Dumnezeu. (N. C. Anghel, *Evreii în România*, în „Vremea”, an X, nr. 512, 7 nov. 1937.)

⁴¹ Folosesc aici, ca și pe tot parcursul studiului de față, termenul de „propagandist” în lipsa unui echivalent exact al termenului francezesc „meneur”. Înțelesul pe care îl dau însă termenului românesc este conform definiției date pentru „meneur” de Yves Chevalier (v. nota 12).

⁴² Z. Ornea, *op.cit.*, p. 401. Autorul considera că: „A funcționat la noi, în anii '30, și un antisemitism fundamentalist pentru că își sprijinea demonstrațiile pe argumente teologale”. Opinie completată la p. 407: „Aș adăuga ca această abordare fundamentalist-teologală a antisemitismului se demonstrează și mai agresivă chiar decât o abordare politică și socială. Și oricum, furniza justificări, de ordin doctrinar teologic, să spunem metafizic antisemitismul politico-social, al tuturor grupărilor de extremă dreaptă. Care, firește, au exultat, găsindu-și un aliat care le documenta metafizic programele”.

încadrarea lui Nae Ionescu, alături de Nichifor Crainic, ca unul din principalii exponenți ai antisemitismului „fundamentalist”. În ce mă privește, am unele rezerve în a aproba această echivalență. Discursul teologic – a cărui ambivalență am arătat-o deja – nu este cu necesitate un discurs antisemit. El este un discurs asupra relației creștin-evreu (respectiv, creștinătate-iudaism) și asupra posibilității (sau imposibilității) evreului de a se mântui în sens creștin. Concluziile sale nu sunt neapărat ostile evreului (așa cum a reieșit din atitudinea lui Mircea Eliade, relevantă de noi mai sus). Iar punctul său de plecare nu se află exclusiv în culpabilizarea – considerată de la sine înțeleasă – a evreului ca ființă demonică ce încarnează puterea Răului. Dacă totuși această condiție – culpa de sine înțeleasă a seminției lui Israel, luată ca punct de plecare în orice discuție – este îndeplinită, dublată fiind de o viziune strict maniheistă și de învinovățirea religiei mozaice drept sursă fundamentală a „răului evreiesc”, atunci putem considera că ne aflăm în prezența unui discurs „fundamentalist”. Așadar, nu este suficient să punem semnul egalității între discursul teologic și acela „fundamentalist”, mai corect fiind să-l considerăm pe acesta din urmă ca o subspecie a discursului teologic.

Pe de altă parte, putem opera și în cazul antisemitismului românesc interbelic cu distincția, general acceptată de specialiști, între *antijudaism* și *antisemitism*, rezervând termenul de „antijudaism” formelor de respingere a culturii și religiei, a spiritului și civilizației evreiești cu argumente teologice, filosofice („metafizice”, după expresia lui Z. Ornea), istorice (specifice cazului românesc), sau psihologice (discursul asupra inadecvării celor două psihologii, creștină și iudaică). Urmând aceeași linie, putem subscrie la opinia lui Yves Chevalier că „antisemitismul, orice ar spune antisemiții, nu e o ostilitate față de religia evreiască, ci o ostilitate împotriva unui grup social care, desigur, și-a păstrat mult atașamentul față de religia sa, dar care se definește – sau, mai degrabă, e definit – prin alte caracteristici, care nu sunt toate obiective”⁴³. Dar ar fi o greșeală din partea noastră să încercăm a opera ferm această distincție în cazul „antisemitismului noii generații” interbelice. Avem de-a face, în acest caz, cu un amestec de formule laice și religioase, cu interferențe insurmontabile în planul ideatic și al discursului, ce nu permit o asemenea separație și n-ar face decât să conducă analiza pe căi greșite. De aceea, așa cum s-a văzut și până acum, fiecare referire la unul dintre aspectele doctrinei sau discursului antisemit se va raporta nu doar la ansamblul acestora, ci chiar la ansamblul ideologiei naționaliste, așa cum o elaborează „noua generație”.

Revenind la sinuzoitățile discursului antisemit de tip teologic, cazul lui Nae Ionescu – consemnat de Z. Ornea în tabăra antisemiților „fundamentalisti” – este ilustrativ pentru erorile ce pot surveni datorită neperceperii diferitelor nuanțe. Mult discutata sa Prefață la romanul lui Mihail Sebastian, *De două mii de ani...*, se

⁴³ Yves Chevalier, *op.cit.*, p. 17.

încadrează într-o întreagă concepție asupra organicității națiunii și a destinului național, accentele teologice rezultând din specificul trăsăturilor naționale evreiești. Discursul teologic nu reprezintă decât o parte a demersului întreprins de Nae Ionescu. În încercarea de a circumscrie drama iudaică, autorul se plasează, deopotrivă, în plan filosofic, istoric, social, tratând totul cu o „obiectivitate” (pe alocuri reală) dictată de natura abordării pe care și-o propune. Formula sa celebră: „Iuda suferă pentru că e Iuda”⁴⁴ poate fi interpretată pe toate aceste planuri cu egală îndreptățire.

Cheia întregii interpretări constă în concepția asupra „națiunii” pe care Nae Ionescu o circumscrie, nu doar aici, ci și în alte texte ale sale⁴⁵. De aceea, consider utilă o paranteză pentru a explica această concepție, de care, de altfel, se leagă direct considerațiile asupra națiunii și religiei iudaice cuprinse în amintita prefață.

Pentru Nae Ionescu, „naționalitatea este o stare organică”⁴⁶ ce ține de natura însăși a indivizilor și de care aceștia nu se pot dezice decât „încetând de a mai fi ei înșiși”. Din apartenența la o națiune anumită „decurg cu necesitate absolută anumite atitudini și gesturi”⁴⁷, prin împlinirea cărora individul ia parte la istoria națională și mărturisește o religie care, de asemenea, este națională. Ceea ce trebuie să înțelegem mai ales este că, potrivit lui Nae Ionescu, individul nu se poate dezice de încadrarea sa într-o națiune sau participă la existența acestei națiuni printr-un gest exterior, o mărturisire de credință. El se naște și trăiește în cadrul națiunii respective, independent de voința sa, iar participarea la existența națională face parte din „starea sa naturală”⁴⁸. Așadar, individul (în cazul nostru, evreul) este legat indisolubil de națiunea căreia îi aparține, de destinul acesteia, de spiritul ei propriu. Orice încercare de a se dezice de acest destin echivalează cu o renunțare la propria individualitate. Religia face parte integrantă din spiritul națiunii, așadar fiecare individ care trăiește istoria unei națiuni participă în mod necesar la trăirea religioasă specifică națiunii respective⁴⁹.

⁴⁴ Vezi prefața lui Nae Ionescu la M. Sebastian, *De două mii de ani...*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 7-25.

⁴⁵ Nae Ionescu, *Roza Vânturilor*, București, ed. Roza Vânturilor, 1990, p. 194-214. (Seria de cinci articole publicate în „Cuvântul”, între 30 oct. – 4 nov. 1930) Prefața la romanul lui Sebastian datează din 1934, deci după arestarea lui Nae Ionescu în legătură cu asasinarea lui I. G. Duca, inculparea și apoi achitarea sa (decembrie 1933 – aprilie 1934).

⁴⁶ Nae Ionescu, *Prefața*, în *op.cit.*, p. 12.

⁴⁷ *Idem*, „A fi bun român”, în *op.cit.*, p. 197.

⁴⁸ *Idem*, „Prefața”, în M. Sebastian, *op.cit.*, p. 10-11.

⁴⁹ De îndată ce confesiunea, realitate istorică, face parte integrantă din cealaltă realitate istorică națiunea urmează ca în definiția națiunii «român» și în constituția realității «roman» intra ca notă, respectiv componentă esențială, ortodoxia. A fi român nu «bun român», ci român pur și simplu înseamnă a fi ortodox. În același fel în care, de pildă, animalul «cal» este și «patruped». (Nu și catolicismul, în *op.cit.*, p. 201.) Acest citat se poate extrapola foarte ușor la situația evreului și a religiei iudaice, ca și, de altfel, la situația oricărui individ și a oricărei religii naționale.

Afirmarea suferinței inc. ente legată de condiția de evreu derivă în mod logic din concepția naționalistă asupra „națiunii”. Specificul „dramei iudaice” constă în faptul că rădăcinile ei se află într-o chestiune religioasă, nerecunoașterea lui Hristos-Mesia: „Iuda suferă. De ce? (...) Pentru că din primul moment în care a refuzat să-l recunoască pe Hristos-Mesia, ancorându-se și mai departe, pe drept sau pe nedrept, în calitatea lui de popor ales, el e dator față de el însuși să-și împlinească funcțiunea care îi revine, aceea de dizolvant al valorilor creștine.

Iuda suferă pentru că l-a născut pe Hristos, l-a văzut și nu a crezut. Și asta încă nu ar fi fost prea grav. Dar au crezut alții noi”⁵⁰.

De observat că Nae Ionescu nu ia atitudine în chestiunea nerecunoașterii lui Hristos de către evrei, evitând orice condamnare intrasigentă (lucru pe care nu ezită să-l facă antisemiții „fundamentalisti”). El refuză în mod deliberat această simplificare extremă a discuției, fără a nega totuși că „funcțiunea” poporului evreu era aceea de „dizolvant al valorilor creștine”. Prin această din urmă aserțiune, filosoful subscrie la una din imaginile favorite ale antisemiților: aceea a națiunii daninate, ce reprezintă un permanent pericol pentru creștinătate. Și, de asemenea, subscrie la imaginea unei lumi în care se confruntă două forțe opuse, incompatibile: Spiritualitatea iudaică și cea creștină⁵¹.

În 1926, Nae Ionescu publicase în „Cuvântul” un articol ce limita explicațiile dramei iudaice la un conflict al lui Israel cu el însuși⁵²: „Deosebirea fundamentală a evreilor față de restul lumii stă în faptul că la ei *națiune* și *religie* se acoperă; ca sferă, dar nu ca conținut. Numai poporul lor este de religia lor, altul nu. Ei sunt fără îndoială o națiune, adică o comunitate naturală; dar nu s-au mulțumit niciodată numai cu legătura asta naturală; legitimitatea lor ca națiune distinctă a fost de origine religioasă; de aceea evreii sunt «poporul ales». (...)

Ei bine, în *unitatea asta politico-religioasă*, evreii nu și-au găsit niciodată echilibrul stabil. Acesta este faptul brut și brutal, dacă voiți, care constituie criza iudaismului și care îl va împiedica veșnic să «fructifice» și să «împlinească» creștinismul”.

Găsim și în acest text convingerea că există cu adevărat o dramă a evreilor ca națiune și că rădăcinile acestei drame se află în strânsă legătură cu religia iudaică. Ceea ce diferă în prefața din 1934, față de articolul din 1926, este perspectiva din care e tratată existența acestei drame: dacă în 1926, se încerca explicarea suferinței

⁵⁰ Nae Ionescu, *Prefața*, în *op.cit.*, p. 22.

⁵¹ Pentru Nae Ionescu, „...iudaism și creștinism sunt mai mult decât religii, ele sunt *principii formative ale vieții* (s.n.); există o așezare iudaică și o așezare creștină a lumii, indiferent dacă în conștiința oamenilor și a instituțiilor apare explicit Hristos și Iehova sau nu. Așa fiind, există valori creștine și valori iudaice în oricare ordine a vieții; fie că ne gândim la organizarea politică a unei nații, fie că ne preocupăm de crearea și circulația bunurilor materiale, fie că nu e vorba decât de înțelegerea sensului general al existenței. Pe orice teren ne-am afla, deci, există o catagorie „incompatibilitate de umoare” între creștini și evrei” („*Prefața*”, p. 21-22).

⁵² Nae Ionescu, *Alte perspective*, în „Cuvântul”, an III, nr. 514, 24 iulie 1926.

evreilor prin raportarea la ei înșiși, în 1934, explicația este „exteriorizată” prin corelarea cu existența și aspirațiile lumii creștine, în contradicție cu acelea ale universului iudaic. Refuzul unei soluții pentru problema evreiască este prezent în ambele texte cu explicații apropiate. În 1926, Nae Ionescu motivează această atitudine prin faptul că, tranșând conflictul confesiune-națiune în favoarea unuia dintre acești doi termeni, evrei și-ar nega propria substanță națională (ar înceta, adică, de a mai fi evrei, potrivit teoriei națiunii ca „realitate organică”): „Iată deci dilema gravă în care se află iudaismul: sau își păstrează specificitatea, adică dublul caracter natural-național și religios, și atunci criza de oscilație între cei doi poli este permanentă; sau, pentru înlăturarea acestei crize, renunță la unul din elemente – și atunci își sacrifică viața însăși”.

Afirmarea aceleiași poziții primește, în 1934, o motivație analoagă, anume imposibilitatea asimilării evreilor în cadrul națiunilor creștine (potrivit aceleiași teorii a „națiunii organice”, această asimilare n-ar putea fi reală decât odată cu negarea propriei substanțe spirituale de către cel ce se dorește asimilat)⁵³.

Ceea ce nu i se poate reproșa în nici un caz lui Nae Ionescu nu este viziunea maniheistă, simplificatoare asupra mult discutatei „probleme evreiești și nici adoptarea fără rezerve a locurilor comune din arsenalul discursului antisemit. Aflat în fața unei probleme a cărei existență o ia în considerare a priori – suferința evreilor – el îi găsește o explicație consecventă în raport cu întreaga sa concepție filosofică.

Discuțiile ample generate de apariția prefaței respective la romanul lui Mihail Sebastian (evreu el însuși, dar și colaborator la „Cuvântul”) se datorează, pe de-o parte, influenței speciale pe care autorul ei o avea printre tinerii naționaliști, pe de altă parte, interesului deosebit suscitată de tema astfel pusă în discuție. În general, cei care iau atitudine pot fi desemnați ca aparținând de două „tabere”: moderați și „fundamentațiști” (pentru a păstra termenul folosit de Z. Ornea). Semnificativă pentru opiniile aflate în conflict este polemica Mircea Eliade – George Racoveanu. Acesta din urmă situându-se pe o poziție radicală, îi considera pe evrei damnați potrivit canoanelor Bisericii și, ca atare, în imposibilitatea de a se mântui⁵⁴. În formula lui, necredincioșii evrei „vor agonisi partea Iudeii și a dracilor”. Acest limbaj și această poziție fanatic creștină sunt caracteristice poziției „fundamentaliste” și traduc, în general un mod rudimentar de a pune și înțelege problema evreiască. Ceea ce trebuie remarcat este că, atât

⁵³ În favoarea aceleiași explicații pledează și Mircea Vulcănescu, în *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, București, Humanitas, 1990, p. 130-131, plecând de la convingerile antiasimiliste exprimate de Nae Ionescu în diferite ocazii.

⁵⁴ Vezi articolele lui G. Racoveanu, în „Credința”, an II, nr. 195, 215, 216, 217, 221/iulie-august 1934. Eliade își exprimă opiniile în cele două articole deja citate, publicate în „Vremea”, nr. 347 și 349, 1934 și în articolul *O ultimă lămurire*, apărut în aceeași publicație, nr. 352, 26 aug. 1934.

„moderații”, cât și „fundamentaștii” caută – și găsesc – puncte de sprijin pentru argumentația lor în textul – unul și același – al prefeței lui Nae Ionescu. Mai mult, fiecare dintre ei crede a fi înțeles cel mai bine gândurile magistrului și se consideră obligat „să-i ia apărarea” în fața celorlalți.

Tabăra „moderaților” considera, în genere, că textul în discuție nici măcar nu putea fi taxat drept antisemit, ca atare, interpretările date de extremiști (respectiv acuzele aduse lui Nae Ionescu de presa democratică și în publicațiile comunității evreiești) nu aveau un suport real. Potrivit lui Mircea Eliade, „a fi antisemit nu înseamnă a crede că evreii suferă și vor suferi pentru că au tăgăduit pe Mesia – aceasta este numai o problemă teologică, eronat rezolvată – ci a fi antisemit înseamnă a lua o atitudine decisivă contra evreilor, a-i socoti inferiori, primejdioși etc. Din prefața dlui profesor Nae Ionescu nu descifrăm această atitudine intransigentă față de evreime”⁵⁵.

Obiecțiile lui Eliade față de interpretarea dată de Nae Ionescu se referă strict la ceea ce el numește „problematica mântuirii”. Aceasta în virtutea faptului – relevat de noi mai sus – că un gânditor nu poate refuza nimănui mântuirea și, deci, nu poate afirma „universalitatea destinului de suferință a lui Israel” decât căzând în „păcatul deznădejdi”.

În ce privește poziția „fundamentalistă” și problemele specifice ridicate de discursul de acest tip, am arătat deja că se caracterizează prin mâniarea unui număr redus de idei și concepte cu ajutorul cărora se formulează acuzația de „complot” și judecăți maniheiste, într-un limbaj, cel mai adesea, extrem de violent. Emblema acestui limbaj este folosirea termenului „jidani”, cu sens peiorativ, practică întâlnită în special în scrierile liderilor legionari (Moța, N. Roșu, Codreanu, Tr. Herseni; nu însă și M. Polihroniade sau P. P. Panaitescu, care, în articolul său din 1940, „Problema evreiască în statul legionar”, evita cu scrupulozitate, orice nuanță peiorativă, în condițiile în care limbajul excesiv era mai uzitat ca niciodată) și în publicațiile extremiste („Buna Vestire”, „Porunca Vremii”, sau, cel mai tipic exemplu, „Apărarea Națională”, organul oficial al L.A.N.C.). Aceasta este, la urma urmei, o chestiune de educație intelectuală și etică a persoanelor implicate în discutarea problemei evreiești. Cel mai adesea, atitudinea intrasigentă și limbajul violent compensează sărăcia ideilor și incapacitatea de a sesiza fondul real al chestiunii, de care suferă autorii respectivi⁵⁶.

Cuvântul-cheie pentru înțelegerea poziției „fundamentaștilor” față de religia iudaică este „demonic”. Iudaismul, asimilat întunericului, forțelor Răului, păcatului mortal se opune, din această postură a sa de religie a Diavolului, unui

⁵⁵ Mircea Eliade, *Iudaism și antisemitism*, în *loc.cit.*, p. 5.

⁵⁶ C. Z. Coderanu are și o explicație, considerată de el „științifică”, pentru folosirea acestui apelativ: „Eu nu întrebuițez cuvântul de jidani pentru ca să insult pe cineva. Eu le spun jidani pentru că așa cred eu că se numesc ei și dealtfel – mi se pare curios – este singura nație care fuge de numele ei propriu, de numele pe care îl are” (*Cărticica...*, p. 97)

creștinism înțeles ca „triumf al luminii”, iubirii și adevărului, un imperiu al Bine-lui, care este însă extrem de fragil și permanent amenințat de opusul său. „Idealul religios al jidanilor este venirea lui «Mesia» făgăduit de profeți, care însemnează tocmai stăpânirea parazitară a lumii de către jidani – adevăratului înțeles și al «Sionismului» modern – impunând jidanilor ca datorie religioasă prădarea, robirea și uciderea «goimilor»”⁵⁷. Opoziția ireductibilă dintre cele două lumi, sesizată, de altfel și de Nae Ionescu, e prezentată aici ca o chestiune de viață și de moarte, orice apel la toleranță și orice soluție moderată fiind excluse din start ca dovezi de slăbiciune. În această teoretizare a „luptei pentru supraviețuire” a „lumii creștine” față de „parazitul” evreu avem principalul punct de întâlnire a discursului teologic cu acela rasist, una dintre caracteristicile de bază pentru discursul antisemit al naționaliștilor interbelici⁵⁸.

“WE” AND THE “PARASITICAL OUTSIDER” – SOME CONSIDERATIONS ON THE ANTI-SEMITIC DISCOURSE OF THE INTERWAR “NEW GENERATION”

Abstract

The inter-war “New Generation” – the most important phenomenon in Romanian culture after 1918 – promoted a right-wing, traditionalist and nationalist discourse. The attitude of this inter-war “New Generation” towards Jews would actually resume the nationalist one adopted by intellectuals before World War I, having as an element of novelty the integration of the “Jewish Issue” into a broader “National Issue”. The vices of Romanian inter-war democracy – politicianism, demagoguery, corruption – were its main targets.

The present study makes an analysis of the anti-Semitic discourse of the inter-war “New Generation”, with its three main trends: the historical-nationalist, the theological, and the racist discourses. Symbols, stereotypes and propagandistic techniques are highlighted in each of these three categories.

⁵⁷ A. C. Cuza, *Doctrina naționalist creștină*, în „Apărarea națională”, an VI, nr. 16, 15 apr. 1928. Vezi pentru același tip de discurs și aceeași argumentație, Ion I. Moța, *Dis'ip'ina jidănească în o cit*, p. 22-23 și N. Roșu, *art.cit.* Pentru interpr. tari apropiate, dar și similare și cu un limbaj s. mitor mai rezonabil: N. Davidescu, *Inf'l rația iudaică prin religie*, în „Vremea”, an IX, nr. 451, 23 aug. 1936 și Horia Stamatu, *Franc-Masoneria*, în „Vremea”, an X, Paști, 1937.

⁵⁸ Un altul îl reprezintă „complotul iudaic”, pe care Yves Chevalier, *op cit.*, p. 278, îl considera, în virtutea importanței ce i-o acordă antisemiții, drept „numitor comun principal”.

STUDII DOCUMENTARE

COMUNITATEA ALBANEZĂ DIN ROMÂNIA

CRISTIA MAKSUTOVÍCI

Fără îndoială, între strămoșii românilor (geto-dacii, ramura de nord a tracilor) și cei ai albanezilor (ilirii) au existat multiple legături în perioada antichității, de la conviețuirea pe anumite teritorii la sud de Dunăre, la schimburi materiale și chiar spirituale, dacă ne gândim numai la creștinismul de origină apostolică al ambelor popoare (Apostolul Pavel a fost propovăduitor la iliri, iar Andrei la geto-daci). Pentru această perioadă ne vom referi doar la unul dintre contactele directe atestate documentar, acela al aducerii de iliri piruști, de către Împăratul Traian, pentru a munci la minele de aur din Dacia romanizată.

După înfrângerea Daciei în războiul daco-roman din anii 105-106 și ocuparea ei, Împăratul Traian ia măsuri speciale de integrare a teritoriilor dace, printre care și de ordin economic: „Prefăceri mai însemnate se petrec în domeniul mineritului. Bogățiile subsolului Daciei și mai ales aurul și argintul, îndeosebi din teritoriul Transilvaniei, au constituit o puternică atracție pentru romani și reprezintă unul din motivele cuceririi Daciei. De aceea noii stăpâni au fost preocupați de exploatarea lor cât mai rentabilă, fapt pentru care minele de metale prețioase au fost declarate proprietatea statului. *Specialiști în minerit au fost aduși mai cu seamă din Illiria, unde această îndeletnicire era dezvoltată* (sublinierea noastră, C.M.). Între mineri și proprietarul minelor se încheiau un fel de „contracte” scrise pe *tăblițe cerate*, un număr important descoperindu-se în Munții Apuseni¹.

Dar mai întâi să vedem cine erau „ilirii piruști”, și legăturile lor cu geto-dacii. Prin intermediul coloniilor grecești de la Marea Adriatică și Marea Neagră, întemeiate în secolele VII-V în e.n., pătrunseseră în Dacia (Romania) și Thracia (Bulgaria)² produse ale civilizației ilire și mai ales renumitele monezi „drachmele illyrienne”.

Orașele de la Marea Adriatică Dyrrachium și Apollonia, locuite de greci și iliri, deveniseră centre de cultură de un înalt rafinament, favorizând răspândirea civilizației grecești dar și ilire, în toate zonele, inclusiv cele locuite de geto-daci.

După moartea regelui ilir Agron (250-231 î.e.n.) ce dispunea de o puternică flotă iliră în mările Adriatică și Ionică, soția sa regina Teuta, tutore a fiului său minor Pines, va continua politica soțului său de a fi o puternică putere maritimă, fapt ce a dus la întreprinderea unei campanii a Romei în Illiria, „sub pretextul apărării comerțului și navigației în Adriatica...”³. Ostilitățile încep în anul 229 și vor dura până în 168, când, regiunile ilire de sud vor cădea sub dominație romană. Politica Romei va provoca o serie de insurecții ilire, dintre care, cea mai importantă a fost cea izbucnită în anul 6 e.n. care se va întinde în toate regiunile, de la Dunăre până la Mati, în nordul Albaniei de azi.

¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 55 și 58.

² Stefanac Pollo, Arben Puto, *Histoire de l'Albanie des origines à nos jours*, prefată de Mauricio Baomont, Lyon, Editions Horvath, 1974, p. 13.

³ *Ibidem*, p. 23.

Insurgenții au reușit să elibereze o mare parte din Iliria, romanii riscând să treacă prin momente de criză. În aceste împrejurări Roma va trimite cele mai bune legiuni și cei mai capabili generali, între care și Tiberiu, viitorul împărat, pentru înfrângerea rășcoalei. Ultimii care au depus armele au fost *Piruștii*, despre care, scriitorul roman al timpului Velleius Paterculus, spunea că erau: „... qvasi invincibili, datorită configurației țării lor muntoase, cu numeroase defilee, a naturii lor sălbatice și a abilității lor în luptă”⁴.

Dintre acești viteji, care erau și buni lucrători în exploatarea minereurilor, o sută de ani mai târziu, Traian va recruta specialiști pentru minele din Dacia. „Renumele ce-l aveau minerii piruști a făcut ca o bună parte a lor să fie strămutați de către Împăratul Traian în Transilvania, pentru a exploata aici minele de aur”⁵. Desigur că nu este vorba de o „strămutare” a ilirilor piruști în Dacia, ci de aducerea unora dintre lucrătorii mineri, care, într-adevăr se vor stabili definitiv în zona munților apuseni din Transilvania, unde și azi, în anumite manifestări de folclor mai pot fi urmărite unele analogii (mai ales în ținută și port, dar chiar și cântece) cu cele ale albanezilor din zonele muntoase ale Albaniei. Desigur că descifrarea „tablelor cerate”, descoperite în regiunile miniere ale Transilvaniei, ne va aduce noi date privitoare la venirea acestor strămoși ai albanezilor pe pământurile românești.

Probabil că și în secolele următoare vor mai fi venit, individual sau în grupuri mici, iliri și mai ales urmași ai acestora, albanezii, împinși de diferite motive să-și părăsească țara. Se știe însă, cu certitudine, că marele proces al diasporei albaneze va începe în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în ultimele lui decenii, după înfrângerea rezistenței albaneze și a statului independent albanez din vremea lui Gheorghe Castriotul Skanderbeg.

Din punct de vedere al începuturilor Comunității Albaneze din România, considerăm că trebuie să luăm ca punct de plecare mențiunea documentară din anul 1595, despre venirea în țările române a primelor grupuri de albanezi ce și-au găsit refugiu și s-au stabilit la nord de Dunăre pentru perioade mai îndelungate sau în mod definitiv.

Într-un document elaborat la Alba Iulia în martie 1595, care este un raport al agentului Giovanni de Marini Poli către consilierul imperial Pezzen se relatează: ... „Albanezii din Cervena Vodă și alte state învecinate de albanezi, trimițând la acel voievod al Țării Românești, ca să-i ceară voie să se mute cu familiile și averile lor în Țara Românească și să-și părăsească locuințele lor din țara turcilor, acel voievod de îndată le-a făgăduit aceasta și curând după aceea au venit și au trecut Dunărea în jur de (15 000) de suflete, cu femei și copii, cu toată averea lor și cu vitele, ca să locuiască într-acea Țară Românească...”⁶.

Dar înainte de a trece la expunerea unor date din istoria acestei comunități, să vedem cine sunt albanezii. Ei sunt urmașii direcți ai ilirilor așa cum am văzut, unul dintre cele mai vechi popoare ale Europei, care alături de greci și traci, stăpâneau în antichitate întinse teritorii din Peninsula Balcanică, vestul peninsulei, de-a lungul coastelor mării Adriatice și Ionice, dar și în interiorul acesteia, pe o considerabilă adâncime. Albanезii se mândresc cu existența pe teritoriul Albaniei a numeroase și importante vestigii și monumente de istorie, artă și arhitectură de proveniență iliră, greacă, romană, bizantină, otomană, cu așezări ce au vechime de sute și mii de ani, ca de exemplu orașul Berat ce a aniversat în anul 1990, 2 400 de ani de atestare documentară.

Din nefericire, datorită deselor invazii străine, albanezii au fost nevoiți să facă față unui vast și îndelungat proces de emigrare, de-a lungul multor secole, ceea ce a dus la faptul că astăzi ei sunt mai

⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁵ *Historia e Shqiperise* (Istoria Albaniei), vol I, Tirana, 1959, p. 123.

⁶ „... Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani, D.G.A.S. București, 1986, p. 159-160, doc. 25.

numeroși în diaspora decât în propriile fruntarii naționale. Un singur exemplu ni se pare edificator. În Albania trăiesc circa 3 milioane de albanezi în timp ce numai pe teritoriul fostei Iugoslavii se află un număr aproape asemănător, cu precădere în sudul Serbiei și vestul Macedoniei. Apoi trebuie să-i enumerăm pe cei din nordul Greciei, sudul Italiei, din Turcia, Franța, Germania, Suedia, Elveția, Africa de Sud, America și multe alte state.

În secolul al XV-lea, în vremea lui Gheorghe Castriotul Skanderberg, albanezii opun o dârză rezistență împotriva armatelor otomane, reușind pentru o scurtă perioadă să-și aibă statul lor independent cu capitala în cetatea fortificată Kruja, Skanderberg, ca și Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare, punând stavilă înaintării turcilor în centrul și apusul Europei, devenind „apărător al creștinătății”.

După moartea lui Skanderberg (1468), a înfrângerii de către turci a ultimelor rezistențe albaneze, Imperiul Otoman își întărește dominația asupra Albaniei. În aceste împrejurări critice la sfârșitul secolului al XV-lea va începe marea emigrare, în special a albanezilor din nord, din jurul orașului Shkodra, către sudul Italiei, prin traversarea Adriatiei, între altele și pentru a salva documente și obiecte de preț, bunuri de patrimoniu cultural-național, chiar averi personale pentru a nu cădea în mâna ocupanților turci. În acest prim mare val al emigrării s-au numărat în primul rând albanezii din straturile bogate ale societății, conducători politici și militari, negustori, intelectuali, preoți, în special prelați ai Bisericii romano-catolice. Odată cu ei probabil au luat drumul exilului și unii țărani și militari, mai ales cei ce făcuseră parte din armata lui Skanderberg și a urmașilor acestuia, așa cum și din pătura conducătoare unii au rămas să colaboreze cu administrația otomană, chiar beneficiind de sprijinul acesteia în menținerea orânduielilor feudale. Dar, pe parcursul întregului Ev Mediu, majoritatea emigranților albanezi au luat drumul străinătății datorită agresiunii și persecuțiilor administrației otomane, a exploatarei marilor latifundiați, a sărăcirii lor până la limita maximă, când nu mai puteau plăti birurile și impozitele și a asigurarea existența materială familiei.

În Țările Române albanezii se stabilesc în mai multe rânduri, pe tot parcursul Evului Mediu, între acesta și unele personalități ilustre, ca de exemplu Vasile Lupu Albanezul, domn al Moldovei, cei din familia Ghica din rândul căreia vor ascede 10 voievozi la domnia țărilor române, Moldova și Muntenia, precum și numeroși negustori, arnăuți în gărzile domnești etc. Dar, începând cu secolul al XIX-lea documentele ne relevă o intensă activitate a lor și pentru mișcarea de renaștere națională albaneză. Unul dintre albanezii din Brăila, Naum Penajot Veqilhargi, va fi promotorul acesteia și autorul primului abecedă în limba albaneză publicat în anul 1844 în țara noastră, iar prințesa română de origine albaneză Elena Ghica (Dora d'Istria) prin scrierile sale va populariza în opinia publică a timpului năzuințele de libertate și independența statală ale albanezilor.

Dar, despre organizarea Comunității albaneze în societăți de sine stătătoare, putem vorbi după anul 1878, când ca urmare a faptului că la Congresul de pace de la Berlin nu a fost discutată și problema Albaniei, se va înființa Liga de la Prizren (Kosova), prima organizație politică ce reprezenta întregul popor albanez, ce va impulsiona și lupta albanezilor din diaspora pentru recunoașterea autonomiei Albaniei, pentru școala și cultura în limba națională. În anul 1880 va fi întemeiată la București o societate a scrierii în limba albaneză, dar evenimentul cel mai important va fi realizat în anul 1884 prin înființarea la București a societății culturale albaneze „Drita” (Lumina), cu filiale în orașele Brăila, Constanța, Călărași, Focșani și altele, marcând astfel un proces de maturizare și conștientizare și a Comunității, un salt calitativ în desfășurarea unor manifestări culturale de amploare. Astfel, în studiul unui cercetător român, se afirma: „Este interesant de observat că mediul albanez din România are o tradiție unificatoare, care dă membrilor săi conștiința apartenenței la acest grup. Încă din secolele XVII și al XVIII-lea, albanezii stabiliți în România veneau din sudul Albaniei, din Epir, iar în secolul al XVIII-lea și la XIX-lea ei erau comercianți, meșteșugari, soldați în gardă, pe teritoriul României formându-se astfel o burghezie albaneză incipientă. Se crează astfel tradiția

legăturii dintre sudul Albaneiei și România. Este un mediu în primul rând de negustori și meșteșugari, receptiv însă la mobilizarea venită din partea intelectualității în formare”⁷.

Referitor la începuturile societăților culturale albaneze din România, istoriografia albaneză consemnează și ea că „... încă din 1880, fusese creată la București *Ramura societății literelor albaneze*..., iar către sfârșitul anului 1884 s-a convocat la București o adunare la care au participat aproape 300 de albanezi. Adunarea a întemeiat o societate culturală independentă căreia i s-a dat nume „Drita”. Președintele societății a fost ales Anastas Avram Lakçe din Korcea, un bătrân bogat și iubitor de cultură, pe care patrioții albanezi din București abia îl scosese de sub influența grecomană”⁸. În istoria literaturii albaneze se dă și o explicație a întăririi Comunității albaneze din România după anul 1880, prin aceea că „în anii 1880-1881 prin înăsprirea situației din Albania, datorită faptului că Liga de la Prizren intrase în lupta cu Turcia, activitatea patrioților albanezi de la Constantinopol, devenise foarte grea: Vreto a plecat atunci în Alexandria din Mizir și la București, unde a întemeiat doua ramuri ale ei”⁹.

D spre activitatea Societății „Drita”, condusă de N. N. Nacio, revelator este un raport al consulului, general al Austro-Ungariei la București, Suzzara, adresat la 22 iunie 1893 contelui Gustav Ka noky, ministrul de externe, din care reproducem câteva fragmente. Referitor la N. N. Nacio, se arată că: „... face dovada unui spirit activ și a unei tenacități de-a dreptul surprinzătoare în urmărirea țelului său, și anume: *să facă propagandă în favoarea ideii naționale albaneze* (sublinierea noastră, C.M.). În acest scop a întemeiat o gazetă proprie, intitulată „Skipetar”, care a apărut la început aproape cu regularitate, în limbile albaneză și română..., agentul austro-ungar de la București, cunoscând bine și manifestările Societății „Drita”, care a deschis o școală albaneză la București (în strada Luminii nr. 1) și că scopul acestei instituții”... îl constituie educarea tineretului care urmează să se manifeste în Albania ca apostoli ai idealului național și să creeze o contrapondere față de curentele ortodoxe”¹⁰.

Dar el nu se dezmințe, a fi un bun diplomat, sesizând superiorilor săi și aspectele politice, în concluzie atrăgând atenția că: „Date fiind marile suspiciuni ale autorităților turcești, agitatorii naționali n-au putut face deocamdată mare lucru în Albania; de aceea nu este exclus ca, dacă se va ajunge odată la o propagandă eficace, aceasta *să-și aleagă drept teren de activitate România*, unde s-au stabilit vreo 30 000 de albanezi și *unde vederile liberale ale țării sunt favorabile unor astfel de mișcări patriotice*”¹¹ (sublinierea noastră C.M.).

Până spre sfârșitul secolului se mai înființează Societatea culturală „Dituria” (Știința) care, împreună cu „Drita”, vor edita numeroase cărți și lucrări didactice, de literatură, istorie ce vor fi difuzate școlilor naționale din Albania dar și din întreaga diasporă albaneză. Din inițiativa lui N. Nacio, sub patronajul societății „Drita”, în 1898 se înființează la București o școală albano-română al cărei rol era de a pregăti cadre didactice pentru școlile din Albania. În anul 1906, la București sunt semnalate trei societăți culturale albaneze: „Dituria” (Cultura), „Drita” (Lumina) și „Shpresa” (Speranța) care ulterior s-au contopit sub numele de „Bashkimi” (Unirea). La Constanța se va deschide o școală de limba albaneză sub Direcția Dr. Ibrahim Themo, care va avea și cursuri serale pentru muncitori ce veneau din teritoriile albaneze și năzuiau la o calificare mai înaltă. Societatea

⁷ Cătălina Vătășescu, *Activitatea intelectuală și culturală a albanezilor din România (1844-1912)*, în *Intelctuali din Balcani în România (sec. XVII-XIX)*, București, Edit. Academiei, 1984, p. 174.

⁸ *Historia e Shqiperise*, (Istoria Albaniei), volumul II, Tirana, 1965, p. 210.

⁹ *Historia e letersise shqiperise* (Istoria literaturii albaneze) vol. II, Tirana, 1959, p. 267.

¹⁰ *Poporul român și lupta de eliberare*, p. 530.

¹¹ *Ibidem*.

„Bashkimi” va susține o activitate laborioasă la București și la Constanța, atrăgând în jurul ei pe cei mai activi intelectuali, dar și numeroși comercianți și meșteșugari.

Fără îndoială că obiceiurile culturale erau dublate de cele politice ale emancipării de sub dominația otomană, al luptei pentru cucerirea independenței de stat a Albaniei. De altfel, trebuie să subliniem contribuția cu totul remarcabilă a albanezilor din România în susținerea luptei de independență în toate etapele, cu deosebire a momentului proclamării ei la 28 Noiembrie 1912.

La începutul lunii noiembrie 1912 patriotul Ismail Kemalî însoțit de Luigji Guraquqi sosesc în portul Constanța, unde sunt întâmpinați de un grup de albanezi localnici în frunte cu Dr. Ibrahim Themo, conducându-i apoi la București, unde se va convoca o adunare a albanezilor pentru a lua în discuție problemele legate de proclamarea actului independenței. Procesul-verbal al acestei istorice adunări va fi întocmit de scriitorul Asdreni (Aleks Stavri Drenova) cel care va scrie și versurile Imnului Național albanez, pe muzica lui Ciprian Porumbescu de la cântecul *Pe-al nostru steag e scris unire*¹². După consfătuirea de la București, Ismail Kemalî, însoțit de data aceasta și de membri ai comisiei noastre, va pleca prin pasul Predeal la Viena, de acolo la Treiste și vor coborî pe apele Adriaticei în portul albanez Vlora, unde, în cadrul adunării Naționale va proclama Independența de stat a Albaniei, la 28 Noiembrie 1912, și se va forma primul guvern național albanez, Patriotul Pandeli Vangheli, negustor din București Calea Victoriei 112, viitor prim-ministru al Albaniei, va aduna toate actele și legile privitoare la organizarea și administrarea aparatului de stat al României și le va trimite guvernului de la Vlora pentru a le avea ca model de inspirație în redactarea legilor noului stat independent al Albaniei. Anii grei ai primului război mondial vor transforma teritoriul acestui stat în teatru de război sub ocupația diferitelor trupe străine. Astfel că, la sfârșitul războiului, la Conferința de Pace de la Paris, delegația albaneză a trebuit să ducă o luptă susținută pentru a salva independența cucerită cu atâtea sacrificii, să impună în fața Marilor Puteri drepturile naturale și istorice ale unui stat mic, aflat într-o situație critică datorită intrigilor statelor vecine ce râvneau la teritoriile albaneze. Și în această situație Comunitatea Albaneză din București s-a dovedit la înălțimea tradițiilor sale patriotice de a veni în sprijinul Albaniei. Scriitorul Victor Eftimiu, într-un patetic convocator „Iubite patriot”, chema pe albanezii din România la susținerea morală și materială a delegației de la Paris. Ziaristul Nik Pémma și Dumitru Berati s-au adresat lui Nicolae Iorga cu rugămintea de a veni și dânsul, prin prestigiul și vocația sa de istoric, în sprijinul Albaniei. Astfel marele savant român a elaborat într-un timp record lucrarea *Brève Histoire de L'Albanie et du peuple albanais: București, 1919*, ce conținea argumente de primă mână privitoare la trecutul și drepturile naționale ale poporului albanez¹³. Un memoriu cu sute de semnături ale albanezilor din România a fost trimis cu o delegație la Conferința de Pace de la Paris. Ziarele Comunității albaneze, îndeosebi „Shqiperia e Re”, editat în 1919 în Constanța, apoi la București până în anul 1935, vor publica articole despre lupta necurnată a albanezilor de a avea propriul lor stat și de a se bucura de suveranitatea națională

O problemă controversată și niciodată clarificată până la capăt a fost mai întotdeauna cea legată de numărul albanezilor existenți în România la o anumită dată. Este adevărat că numărul albanezilor a variat de la o perioadă la alta în funcție de fluxul sau refluxul emigrării, dar tot atât de adevărat este și faptul că nici societățile culturale albaneze și nici chiar autoritățile romane n-au avut evidențe certe pentru că, în funcție de interese politice sau personale, de anumite conjuncturi interne sau externe conaționalii noștri se declarau când albanezi, când români sau italieni, uneori, în cazuri mai rare, chiar turci sau unguri, în raport cu relațiile de familie sau regiunea în care locuiau. Totuși, în

¹² Pentru amănunte, vezi Gelcu Maksutovici, *Două imnuri care ne unesc* în revista „Albanezul”, anul XXI, nr. 6 (11), București iunie 1994, p. 3.

¹³ Gelcu Maksutovici, *Nicolae Iorga – susținător al cauzei albanezilor*, în „Revista istorică”, 1991, nr. 1-2, p. 47-56.

Anuarul statistic al României pentru anul 1930 se găsesc unele date, în care 4 247 declarau că au ca limbă maternă limba albaneză, iar 4 670 își recunoșteau etnia albaneză¹⁴.

Desigur că aceste date erau minime, privitoare numai la familiile în care se vorbea limba albaneză. Alți albanezi, deși trăiau de mulți ani în România continuau a fi pașaportari, mai ales cei veniți din Macedonia, neintrând în datele statistice oficiale. Alții, veniți la studii, la rude, prieteni, erau uneori fără acte și nu se înregistrau nicăieri. În preajma celui de-al doilea război mondial, înainte de dureroasele secesiuni teritoriale, se estima că în România Mare trăiau aproximativ 40 000 de albanezi sau de origine albaneză.

În perioada interbelică a existat o revigorare a Comunității albaneze, în parte datorată și mulțimii de tineri albanezi veniți la studii în România, dar și a condițiilor materiale tot mai bune la care ajunseseră unii dintre membrii acesteia. Oameni de cultură ca scriitorii Asdreni și Victor Eftimiu, ziaristi înzestrați ca Focioni Miciacio și Nik. Pemma, pictori ca Vanghius Mio și Despina Gjinokastră, cântăreții Mihăilescu-Toscani sau Kristaqi Antoniu, arhitecți ca Spiru Nicolau, medici, avocați, ingineri, actori, profesori, studenți întrețineau o atmosferă culturală relevantă. Între albanezii din diferite regiuni ale Albaniei sau Macedoniei aveau loc întâlniri periodice pe întreaga țară. De exemplu, în jurul lui Regëp Selimovici Novosela de la Ploiești se strângeau albanezii din Macedonia, în special cei musulmani. La Biserica albaneză „Dintr-o zi” din București albanezii din regiunile de sud ale Albaniei. La Constanța erau cei din Kosova, Macedonia și Albania de nord, având drept conducător pe medicul oftalmolog Ibrahim Themo, recunoscut de altfel în întreaga populație musulmană a Dobrogei, inclusiv de turci și tătari. Se editau ziare și reviste, ca de exemplu „Shqipëria e Re”, „Kosova”, „Shkëndia” ș.a.

În anii celui de-al doilea război mondial, când Albania s-a aflat sub dominația Italiei fasciste, și în România au fost unele scindări. Unii au colaborat cu Italia, dar majoritatea s-au organizat într-un Comitet Antifascist Albanez, transformat după război în Uniunea Populară a Albanezilor din România, apoi în Comitetul Democrat Albanez, denumiri uneori impuse, până în anul 1953 când a fost desființată ultima organizație albaneză, cu lichidarea întregului patrimoniu cultural: bibliotecă, arhive, costume populare ale formațiilor artistice, instrumente muzicale etc. astfel că, în anii totalitarismului socialist, cu greu și condiții extrem de dificile, s-a mai putut organiza la 28 Noiembrie, câte o reuniune a albanezilor din București, în săli obținute numai prin bunăvoința tacită a unor instituții culturale, ca de exemplu Universitatea Populară București.

După victoria revoluției anticomuniste din decembrie 1989, albanezii, ca și celelalte etnii, își vor reînființa propria lor organizație, constituită la 24 mai 1990, sub numele de Uniunea Culturală a Albanezilor din România, cu sediul central în București.

După aproape patru decenii de la desființarea abuzivă, în anul 1953, a ultimei organizații a albanezilor din România, în urma căderii regimului totalitarist comunist în decembrie 1989 și a creării condițiilor dezvoltării democratice a țării, albanezii și-au creat din nou organizația lor, *Uniunea Culturală a Albanezilor din România*, ca singură organizație a acestei etnii, indiferent de religie – ortodoxă, islamică, romano-catolică –, de originea locurilor de unde provin ei sau strămoșii lor – Albania, Macedonia, Kosova –, de opțiunile politice trecute sau prezente, scopul principal al acesteia fiind „promovarea intereselor culturale ale etniei albaneze din țara noastră, aprofundarea cunoașterii culturii, limbii și istoriei poporului albanez”¹⁵.

Uniunii Culturale a Albanezilor din România (U.C.A.R.) i-a fost acordat statutul de personalitate juridică prin hotărârea Judecătoriei sectorului 1 București, pronunțată în ședință publică la

¹⁴ Sabin Mănuilă, *Anuarul Statistic al României*, București, 1939, p. 65 și 59.

¹⁵ Arhiva Uniunii Culturale a Albanezilor din România, dosar 1, 1990, Sentința Civilă nr. 1 855 a Judecătoriei Sectorului 1, București, din 6 iulie 1990, p. 1.

data de 6 iulie 1990, cu sentința civilă nr. 1 855, în condițiile impuse de decretul-lege 8 din 31 decembrie 1989 al Consiliului Frontului Salvării Naționale, decretul 31/1954, legea 21/1924, cu precizarea că Uniunea s-a constituit la data de 24 mai 1990, cu sediul în București, Calea 13 Septembrie 109, bl. 105, et. 2, ap. 6, sector 5¹⁶.

Printre membrii fondatori s-au aflat: Matei Daniel, profesorul Dumitru Polena, Abdula Mustafa (decedați în anii 1993-1994), profesorul universitar Nicolae Djamo, istoricul Gelcu Maksutovici, Lule Simion, Fatima Alievici (provenind dintr-o familie de albanezi stabilită în Slatina de peste 200 de ani), Daut Ismail din Cluj-Napoca și alții, unii dintre aceștia făcând parte din conducerea U.C.A.R.

Cu toate greutățile începutului, în special cele materiale și de organizare, au fost reluate legăturile cu albanezii din alte orașe ale țării (Constanța, Craiova, Giurgiu, Ploiești, Cluj-Napoca, Sibiu, Slatina, Câmpina), dar și cu cei din diaspora (Italia, Suedia, Elveția). Către sfârșitul anului 1990 profesorul universitar Ymer Yaka și ziaristul Avni Spahiu din Kosova, un grup de tineri din Macedonia conduși de Berat Kadri, primele grupuri de refugiați din Albania, în tranzit prin România, ce doreau să ajungă în Occident în urma seismelor politice premergătoare căderii comunismului și în Albania au poposit la sediul U.C.A.R. La cea de-a 78-a aniversare a Independenței Albaniei, profesorii Nicolae Ciachir, Nicolae Djamo și Gelcu Maksutovici au vorbit în noiembrie 1990, la Sala Dalles a Universității Populare București despre tradițiile prieteniei româno-albaneze și contribuția albanezilor din România la actul proclamării Independenței de stat a Albaniei de la 28 noiembrie 1912. Prin diferite articole în presă, la radio, apariții la Televiziune, membri ai conducerii U.C.A.R. s-au străduit să aducă la cunoștința publicului românesc constituirea organizației etnice albaneze și a scopurilor ei. De la început s-a făcut precizarea că albanezii din România, ca și strămoșii lor, sunt loiali patriei de adopție, recunoscători poporului român pentru ospitalitatea și sprijinul acordate în toate timpurile.

Într-o comunicare intitulată „*Tradiții și actualitate în activitatea albanezilor din România*” susținută în Aula Academiei Române în ziua de 26 februarie 1991, în prezența unui numeros auditoriu, între care și reprezentanții Ambasadei Albaniei la București, ambasadorul Piro Vito și consilierul de presă Marko Bello, istoricul Gelcu Maksutovici afirma că „dacă pentru părinții noștri România era a doua lor patrie, așa cum o mărturiseau cu dragoste, cu mândrie, dar mai ales cu recunoștință, pentru noi, cei de azi, care în marea noastră majoritate suntem născuți aici, *România este prima și singura noastră PATRIE...*”¹⁷.

La invitația U.C.A.R., la începutul lunii noiembrie 1991 a sosit la București cercetătorul Zja Shkodra de la Institutul de Istorie din Tirana, care a vorbit la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române despre *Diaspora albaneză din România*, subliniind rolul acesteia în influențarea multor evenimente din istoria modernă și contemporană a Albaniei. În aceeași lună, la 28 noiembrie, prof. dr. Gelcu Maksutovici a ținut la Muzeul Național de Istorie a României conferința *Independența Albaniei în documente și imagini*, urmată de film și proiecții de diapozitive, cu unele date inedite referitoare și la raporturile româno-albaneze.

Începând cu anul 1992, deși greutățile au persistat, mai ales cele legate de lipsa unui sediu propriu, se remarcă o îmbunătățire a activității Uniunii Culturale a Albanezilor din România, datorate unor remanieri ale conducerii, care au dus la întărirea secției de tineret și la organizarea unor manifestări cu conținut științific în care au fost relevate tradiții ale colaborării româno-albaneze de-a lungul veacurilor până în contemporaneitate, la care au fost antrenați și specialiști din afara etniei.

¹⁶ Arhiva Judecătorei Sectorului 1, București, dosar nr. 1873/P.J./1990.

¹⁷ Gelcu Maksutovici, *Istoria Comunității Albaneze în România*, București, Edit. Kriterion, 1992, p. 96.

La 20 februarie 1992, Centrul European de studii în Probleme Etnice, în Aula Academiei Române, organizează un patronajul academicienilor Mihai Drăgănescu și Nicolae Cajal, președinte și vicepreședinte un simpozion științific cu participare națională, unde, în plenul sesiunii, Gelcu Maksutovici a prezentat comunicare *Diaspora albaneză din România*, în care a subliniat specificul Comunității Albaneze din România față de alte diaspore, climatul românesc în care s-a dezvoltat și perspective de îmbunătățire a raporturilor româno-albaneze în condițiile noi ale dezvoltării democrației în ambele țări.

În același timp s-a remarcat o mai bună colaborare și cunoaștere între etniile din țara noastră. Cu prilejul dispariției medicului Naim Themo din Constanța, fiul marelui patriot albanez dr. Ibrahim, la cimitirul musulman din Medgidia, în ziua de 17 martie 1992, alături de români și albanezi au participat și mulți turci și tătari, într-o comuniune spirituală impresionantă. Reprezentanții U.C.A.R., Fatime Alievici, Gelcu Maksutovici, Geavid Memish, consilierul Ambasadei Albaniei la București, Ilir Shiaku, au fost înconjurați cu prietenie și afecțiune sinceră. Același fenomen avea să se facă simțit odată cu deschiderea la Muzeul Național de Istorie a României a ciclului de conferințe despre minoritățile naționale, organizat de Ministerul Culturii, din luna mai 1994, unde tema despre etnia albaneză a fost primită cu deosebit interes.

În data de 15 mai, în colaborare cu A.D.I.R.I. la Casa Nicolae Titulescu, s-au desfășurat lucrările simpozionului „80 de ani de la proclamarea Independenței de Stat a Albaniei. Relații româno-albaneze”, conduse de Dr. Nicolae Fotino din partea gazdelor, la care au prezentat comunicări prof. Nicolae Ciachir – președintele Asociației de Balcanistică și Slavistică –, Conf. univ. dr. Adina Berciu, prof. dr. Gelcu Maksutovici, publicistul Gheorghe Hașeganu, iar prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu a prezentat imagini și documente inedite despre istoricul Institutului albano-român ce trebuia să fie deschis la Saranda în Albania înainte de începerea celui de-al doilea război mondial.

În cadrul acelorași manifestări dedicate aniversării a 80 de ani de independență a statului albanez, la 12 noiembrie 1992, în sala din Biserica Amzei 5-7 a Universității Populare București, secția de tineret a U.C.A.R. a organizat o serată cultural-științifică, unde, despre însemnătatea evenimentului, au vorbit Cristia Maksutovici – profesor la Universitatea Atheneum din București, Gemile Nagi Alievici – studentă la Facultatea de Medicină din Constanța, Denisa Sefer – studentă la Academia de Științe Economice din București. În holul sălii, graficianul Doina Chelariu, sub titlul „Impresii din Albania” a expus o parte din lucrările sale. Din partea Ambasadei Republicii Albania la București au participat noul ambasador Fran Çukaj, și consilierul Marko Bello. Sala a fost arhiplină de membri ai Comunității Albaneze, studenți albanezi aflați la studii în România, reprezentanți ai unor organizații ale minorităților naționale, ziaști, echipa de televiziune a emisiunii „Conviețuiri”, etc.

O altă acțiune cu aceeași tematică a fost organizată la Muzeul Național de Istorie a României în ziua de 26 noiembrie, urmată de vizionarea unui film despre turismul în Albania, și de proiecții de dispozitive despre monumente și locuri istorice comentate de Gelcu Maksutovici. În seara zilei de 29 noiembrie, în saloanele Ambasadei Albaniei s-a vernisat expoziția de pictură și grafică a Doinei Chelariu, prezentată de cercetătoarea Jeni Antonescu de la Muzeul Național de Artă.

Pentru Comunitatea Albaneză din România anul 1993 poate fi considerat ca unul dintre cei mai importanți, cel puțin din punct de vedere: al organizării calitative printr-o nouă remaniere a conducerii U.C.A.R. prin debarasarea de unele persoane ce ar fi dorit să dea o tentă politicianistă organizației, prin cooptarea de membri tineri cu o viziune modernă; apariția unei reviste proprii, „Albancul”, după o întrerupere de 55 de ani de când etnia nu mai avea o publicație a sa; relansarea contactelor cu diaspora albaneză dintr-o serie de țări și cu societăți similare din Italia, Turcia, Macedonia și a activizării schimburilor culturale cu Albania. Credem că la impulsivitatea etniei albaneze ca de altfel și a altora, a contribuit înființarea, pe lângă guvernul României, a Consiliului

pentru Minoritățile Naționale, un fel de „mini-parlament” al reprezentanților organizațiilor etnice unde pe bază de egalitate, fiecare și-a putut aduce aportul la soluționarea problemelor specifice minorităților. S-a creat astfel posibilitatea de a veni în contact direct cu celelalte minorități naționale, cu o serie de personalități din organizații internaționale ce se ocupă de drepturile omului și ale minorităților, într-un schimb util de păreri și experiență.

Printre primele manifestări ale acestui an se numără lansarea cărții „Istoria Comunității Albaneze din România”, la librăria „Mihail Sadoveanu” din București, în ziua de 10 februarie în fața unui numeros public. Despre însemnătatea acestei apariții au vorbit profesorii Nicolae Ciachir de la Universitatea București și Thasin Gemil de la Universitatea „Ovidiu” din Constanța, deputat în Parlamentul României, Fran Çukaj – Ambasadorul Republicii Albania la București, precum și Vladimir Simon din partea Ministerului Culturii și Szabo Gyula – directorul editurii Kriterion, unde a apărut cartea. Manifestarea a fost oglindită în presă, radio și televiziune. În luna mai, în cadrul simpozionului „Mozaic etnic”, organizat cu prilejul aniversării a 625 de ani de atestare documentară a orașului Brăila, profesorul Gelcu Maksutovici a ținut comunicarea „România și Renașterea Albaneză”, iar profesorul Marius Dobrescu: „Naum Veqilhargi și Brăila. Cristia Maksutovici a prezentat la Casa Oamenilor de Știință din București referatul „Minoritățile naționale din Balcani” în cadrul unei sesiuni științifice organizate de Centrul de Studii Etnice al Academiei Române.

În mai 1993, conducerea Uniunii Culturale a Albanezilor din România a împuternicit pe doamnele Lule Simion și Florica Naum și pe domnul Gelcu Maksutovici să reprezinte etnia albaneză în Consiliul pentru Minoritățile Naționale de pe lângă Guvernul României, în cadrul căruia se discută cele mai importante probleme ale minorităților, iar în iunie, când s-au constituit comisiile de lucru ale acestui Consiliu, dl. Gelcu Maksutovici a fost ales președinte al Comisiei de Cultură, Culte și Mass-Media, realele și la alegerile din anul 1994 și 1997.

În decursul istoriei, albanezii din România, ca și românii din Albania s-au dovedit a fi factori de legătură între cele două țări, contribuind prin existența și activitatea lor la întărirea raporturilor de prietenie româno-albaneze. Mai mult, în toate regiunile în care au locuit împreună, albanezii și românii s-au aflat în bune relații de conviețuire, conlucrare și chiar de rudenie prin dese încuscriri. De aici și necesitatea reluării legăturilor cu românii din Albania și cu membri ai Asociației de prietenie Albania-România, în vederea organizării unor acțiuni comune și a schimburilor de del gații. În acest sens amintim primirea la conducerea U.C.A.R. în ziua de 15 iulie, a unei delegații din Albania, formată din profesoara Rolanda Dhimitri – prorector al Universității din Tirana, președinte al Asociației de prietenie Albania-România, academicianul Myslim Islami – director general al Muzeului Național de Istorie a Albaniei, domnul Ekerem Petoshati – secretar general al Asociației de prietenie Albania-România și regizorul Vladimir Kasaj de la Televiziunea Albaneză întâlniri care apoi aveau să se repete și să fie fructuoase pentru raporturile dintre organizațiile noastre. Dar cea mai notabilă realizare a anului 1993 a fost editarea, începând cu luna august, a publicației „Albanezul” la București, ca organ de presă al Uniunii Culturale a Albanezilor din România, înlesnind legăturile nu numai cu cetățeni români de origine albaneză din țara noastră, dar și cu organizații similare ale albanezilor din diaspora.

În august, la invitația U.C.A.R., a sosit în România un grup de circa 40 de albanezi, foști studenți între anii 1948-1953 la institute de învățământ din țara noastră, conduși de ing. Namik Kacidhja – președintele al Asociației de prietenie Albania-România, filiala Tirana, care avea să scrie: „Pentru noi, foștii albanezi care am învățat în România considerăm că această țară este o a doua patrie. Aici ne-am pregătit atât din punct de vedere profesional, cât și din punct de vedere intelectual”¹⁸. Un alt grup de muzeografi, format din Tatiana Alimera, Mimoza Kavoj, Dănila

¹⁸ Namik Kacidhja, *O prietenie tradițională* în revista „Albanezul”, nr 1 august 1993 p. 3.

Gaspari și Tenta Stepa de la Muzeul Național de Istorie din Tirana, a fost primit la conducerea U.C.A.R. și îndrumat să viziteze instituții de cultură din București. Prof. Koli Xoxe de la același muzeu, însoțit de doctorandul Ardian Kyçyku, a avut mai multe convorbiri de specialitate cu prof. Gelcu Maksutovici vizitând împreună Muzeul Național de Istorie a României.

La începutul lunii septembrie 1993, la Palatul Culturii din Ploiești, a avut loc deschiderea expoziției retrospective a pictorului albanez Vangjush Mio, în prezența autorităților locale în frunte cu prefectul județului Prahova, Nicolae Bălănoiu. Din partea Ambasadei Albaniei a participat dr. Emil Çimbi, iar de la U.C.A.R. Florica Naum și ing. Constantin Christescu. Aceeași expoziție a fost deschisă, o lună mai târziu, și la București, în saloanele Muzeului Colecțiilor de artă, în prezența ministrului Culturii din Albania, regizorul Dhimitër Anagnosti, a soției acestuia, actrița Roza Anagosti, a ministrului adjunct al Culturii din România, Mihai Ungheanu, a ambasadorului albanez Fran Çukaj și Gheorghe Micu, ambasadorul României la Tirana. După vernisaj, ministrul Dhimitër Anagnosti s-a întâlnit cu membri ai diasporei albaneze din București, în numele căreia au luat cuvântul profesorii Nicolae Djamo și Gelcu Maksutovici. Ministrul Culturii din Albania avea să sublinieze: „Scopul acestei vizite a fost dublu. În primul rând, vizita a avut un caracter protocolar: am întors vizita efectuată de fostul ministru român al Culturii, dl. Ludovic Spiess, în Albania, în cursul lunii mai 1992. În al doilea rând, am fost prezent la ceremonia semnării unui program de colaborare la nivel de directori, program care prevede realizarea unui număr considerabil de acțiuni comune în domeniul învățământului, științei, culturii și artei. Voi sublinia importanța pe care o reprezintă pentru popoarele român și albanez stabilirea și intensificarea relațiilor reciproce pe tărâm cultural, în spiritul tradițiilor străvechi existente în acest domeniu”¹⁹.

La primul Congres al spiritualității românești, ținut la Băile Herculane (8 – 10 octombrie) au fost prezentate trei comunicări privitoare la raporturile româno-albaneze: Gelcu Maksutovici – „Conlucrarea dintre aromâni și albanezi în societățile culturale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX”, Rodica Berciu – „Folclor româno-albanez – interferențe” și Kopi Kyçyku – „Aromânii din Albania – element de stabilitate, de progres și punte de legătură între această țară și România”.

În toamna aceluiași an, la Universitatea de Stat din Târgoviște, Facultatea de Istorie-Geografie, din inițiativa istoricului Nicolae Ciachir, a fost inaugurat un curs de Istoria Albaniei, a cărei lecție de deschidere a fost ținută de prof. Gelcu Maksutovici în fața studenților și a unor cadre didactice. A asistat și dl. Fran Çukaj – Ambasadorul Albaniei la București. După prelegere, au fost purtate convorbiri cu Marin Antonescu – prefectul județului Dâmbovița și I.P.S. dr. Vasile Costin – Arhiepiscop al Târgoviștei și Muscelului, privitoare la relațiile româno-albaneze, la înfrățirea orașului Târgoviște cu Kruja, ambele foste capitale în timpul Evului Mediu ale Țării Românești și Albaniei.

În mod tradițional, la sfârșitul lunii noiembrie, în sala Universității Populare București din strada Biserica Amzei 5-7, a avut loc adunarea albanezilor pentru aniversarea Zilei Naționale a Albaniei. Prof. Gelcu Maksutovici a vorbit despre contribuția albanezilor din România la actul Independenței Albaniei de la 28 noiembrie 1912, iar comerciantul Geavid Memish din Slatina – jud. Olt – despre existența unei vechi familii de albanezi stabilită la Slatina cu peste 200 de ani în urmă, la care a făcut unele completări și actorul Nicu Constantin. A urmat un mini-concert susținut de tineri muzicieni albanezi, organizat de d-na Lule Simion, iar la Ambasada Republicii Albania, vernisajul expoziției de pictură a Henriettei Ana Zissu, organizată de Arben Grada din colegiul de redacție al revistei „Albanezul”. Un alt grup de reprezentanți ai foștilor studenți albanezi ce au absolvit în

¹⁹ *România are o înclinație spre Occident*, interviu realizat de Arben Grada cu Dhimitër Anagnosti, publicat în: ziarul „Cotidianul”, 19 oct. 1993, p. 4.

România a avut convorbiri cu conducerea Uniunii Albanезilor în urma unei vizite efectuate la București și Sinaia și a unor contacte cu foștii colegi români, la care a participat și ing. Mihai Bileca – președintele Societății Macedo-Române.

Manifestările din anul 1994 s-au desfășurat sub genericul sărbătoririi a 150 de ani de la editarea în România a Abecedarului limbii albaneze, întocmit de patriotul Naum Panaiot Vegihargi, locuitor al Brăilei, publicat în 1844, care a constituit punctul de plecare al mișcării de renaștere națională albaneză.

Astfel, la 3 martie, U.C.A.R., în colaborare cu A.D.I.R.I. (Asociația de Drept Internațional și Relații Internaționale) în localul acesteia, Casa Titulescu din B-dul Kisseleff, au organizat o vibrantă acțiune științifică dedicată aniversării unității statelor feudale albaneze sub conducerea eroului național Gheorghe Castriotul Skanderberg în Adunarea de la Lezha din 1444. Tema simpozionului a fost „550 de ani de la unirea albanezilor sub Skanderberg. Raporturile româno-albaneze”, la care au susținut comunicări academicianul Virgil Cândea, profesorii doctori Nicolae Ciachir, Kopi Kycyku, Gelcu Maksutovici, cercetătorul Pandi Bello. Au mai avut intervenții Prof. Fran Çukaj și Ion Moga – director A.D.I.R.I.

Membrii U.C.A.R. au participat la diferite manifestări cultural-științifice organizate de Centrul de Studii Etnice și Comunicare Socială al Academiei Române, Consiliul pentru Minoritățile Naționale, organizații ale minorităților naționale din țara noastră, la întâlniri cu Înaltul Comisar pentru Minoritățile Naționale ale C.S.C.E. sau alte personalități de la Consiliul Europei și de la asociații internaționale pentru drepturile omului și ale minorităților.

În zilele de 8-9 mai, la Simpozionul Internațional „România, latinitate, permanență, independență” de la Craiova, dr. Gelcu Maksutovici a prezentat comunicarea „Impactul politicii externe românești asupra Albaniei în anii 1920-1939”, iar la cursurile postuniversitare pentru pregătirea experților în problemele minorităților naționale a ținut mai multe prelegeri referitoare la istoria sud-estului european, între care și „Prezența albanezilor pe teritoriul României”.

Pentru Comunitatea Albaneză din România, de o deosebită importanță au fost vizitele unor demnitari albanezi și întâlnirile cu aceștia, evenimente inedite în istoria acesteia. Cu prilejul desfășurării la București a Forumului Crans-Montana (21-24 aprilie 1994) la care, din Albania, au participat Bashkim Kopliku – viceprim-ministru al Guvernului albanez, Alfred Sereqi – ministru de externe și Salim Belortaja – ministru, care s-au întâlnit, în mai multe rânduri, cu membri ai conducerii U.C.A.R. Dar cea mai spectaculoasă întâlnire a fost aceea din ziua de 10 mai 1994 de la sediul Ambasadei Albaniei cu prof. dr. Sali Berisha – Președintele Republicii Albania, adevărat „moment istoric” în viața Comunității Albaneeze, fiind prima dată când un șef al statului albanez vine în România și stă de vorbă cu diaspora din această țară. Într-un interviu acordat în exclusivitate revistei „Albanezul”, prof. dr. Sali Berisha spunea: „Am deosebită plăcere să salut reparația revistei „Shqiptari” și să-i urez succese deosebite. Cunoaștem faptul că de-a lungul anilor diaspora albaneză din România a știut să editeze o serie de organe de presă, între care și revista voastră, intitulată „Albanezul”, diaspora în care au militat figuri remarcabile ale națiunii albaneze precum Naum Veqilhargi, Asdreni etc. Aceștia au evocat în orice moment zbuciumata istorie a poporului nostru și au știut să ajute și să influențeze prin intermediul credibilității câștigate în rândul opiniei publice, atât albaneze, cât și române, asupra cauzei mărețe a națiunii albaneze – obținerea independenței sale. Nu pot să nu menționez în acest context un exemplu din rândul diasporei de pretutindeni, pe care-l constituie celebra scriitoare Elena Ghica ...”²⁰.

În tratatul româno-albanez de înțelegere, colaborare și bună vecinătate între România și Albania, semnat în ziua de miercuri, 11 mai 1994 de către președintele Ion Iliescu și Sali Berisha

²⁰ Interviul al Președintelui Republicii Albania, dr. Sali Berisha, luat de Arben Grada, în revista „Albanezul”, an II, nr. 6(11), iunie 1994, p. 3.

referitor la minoritățile naționale se consemna: „Tratatul arată că România și Albania vor asigura protecția și realizarea drepturilor persoanelor de origine română din Albania și ale persoanelor de origine albaneză din România, în conformitate cu documentele C.S.C.E. și cu normele general-recunoscute ale dreptului internațional. De asemenea, fiecare parte va încuraja menținerea și dezvoltarea culturii și obiceiurilor care în mod tradițional au apropiat cele două popoare de-a lungul istoriei. Potrivit prevederilor acestui important document, România și Albania vor extinde colaborarea reciproc avantajoasă în domeniile industriei, agriculturii, științei și tehnicii, în scopul folosirii mai eficiente a resurselor lor materiale și umane. Tratatul este încheiat pe termen de 20 de ani, cu posibilitatea de a se prelungi automat pe noi perioade de 20 de ani...”²¹.

O lună mai târziu, la 23 iunie, albanezii din București primeau din nou cu o altă înaltă personalitate albaneză, pe dl. Pjeter Arbnori – Președintele Parlamentului Republicii Albania care a donat Bibliotecii U.C.A.R. câteva din cărțile sale tipărite în ultimii ani după ieșirea sa din închisorile comuniste.

În aceeași lună, în ziua de marți 19 iunie, la noul sediu al U.C.A.R. din strada Matei Millo 7, a avut loc o masă rotundă cu tema „Influența ideilor Revoluției Franceze din 1789 asupra Revoluției Albaneze din anul 1924”, la care au luat cuvântul ambasadorul Fran Çukaj, prof. dr. Nicolae Ciachir, Ion Calafeteanu – director în M.A.E., conf. N. Raus, prof. Kopi Kyçyku și Gelcu Maksutovici. Sub egida U.C.A.R. și a Direcției Minorităților din Ministerul Culturii, în Sala Dalles a Universității Populare București, în ziua de 15 august a avut loc vernisajul Expoziției de Pictură și grafică a Doinei Chelariu, în cadrul ciclului de manifestări „150 de ani de la apariția primului abecedar al limbii albaneze”.

La cel de-al doilea Congres al spiritualității românești (Băile Herculane 14-16 octombrie) au fost prezentate mai multe comunicări legate de raporturile româno-albaneze, astfel: „Religiile din Albania și legăturile între albanezi și români de-a lungul veacurilor (Kopi Kyçyku), „Albanezii din România și românii din Albania, punți de legătură româno-albaneze” (Gelcu Maksutovici), „Personalități ale culturii aromâne din Albania” (Niko Nikolla) și „Puncte de contact în folclorul aromânilor și albanezilor” (Ardian Kyçyku).

Anul 1994 se caracterizează printr-o organizare mai temeinică, chiar o întinerire a Comunității prin venirea unor noi emigranți albanezi în România, dar mai ales printr-o susținută activitate de revigorare a manifestărilor tradiționale privind obiceiurile specifice acestei etnii. În același timp au început să se organizeze și etnicii albanezi din alte orașe ale țării. Astfel, în ziua de 19 noiembrie, la Constanța, în saloanele Partidului Național Liberal din strada Vasile Pârvan nr. 3, s-a constituit Filiala Constanța a Uniunii Culturale a Albanezilor din România, oraș cu vechi și bogate tradiții unde a funcționat Societatea „Bashkimi” (Unirea), Tipografia „Albania” și unde s-au editat numeroase cărți și publicații albaneze.

Dar evenimentul cel mai important, cu semnificații deosebite, l-a constituit convocarea și desfășurarea la București în zilele de 26-27 noiembrie, a Conferinței pe țară a U.C.A.R., la care, în afara delegaților etniei, au participat numeroși invitați români și străini pentru a cunoaște cât mai corect scopul și activitatea organizației etniei albaneze. În mai toate mesajele și cuvântările au fost subliniate cu tărie bunele și îndelungatele raporturi româno-albaneze, faptul că atât albanezii din România, cât și românii din Albania au fost punți de legătură, liantul acestora. De altfel, în anii din urmă se remarcă o revigorare a cercetării științifice în acest domeniu atât la istoricii albanezi²², cât și

²¹ Vezi revista „Albanezul”, an II, nr. 6(11), iunie 1994, p. 5.

²² Kopi Kycyku, *Vështrim historik në marrëdhëniet Shqiptaro-rumune* (Schiță istorică asupra relațiilor albano-române), Tiranë, 1993.

la cei români²³. De exemplu, unul dintre invitații din Albania, avocatul Idajet Beqiri, la conferința amintită, sublinia: „Noi suntem recunoscători poporului român și guvernului său pentru orice lucru bun pe care-l face în interesul Comunității Albanezilor din România și în general pentru poporul albanez, și cu această ocazie apelez la voi ca albanez, ca un frate de-al vostru, ca și în viitor fiecare albanez din România să se considere ca ambasador al poporului albanez, pentru a înmulți în fiecare zi podurile legăturilor prietenești, ale ajutorului, colaborării și respectului reciproc între cele două popoare ale noastre, român și albanez”²⁴.

În anul 1995 albanezii din România au aniversat 400 de ani de atestare documentară a prezenței lor ca o comunitate încheată, din momentul în care voievodul Mihai Viteazul, în 1595, îngăduie unui număr de 15 000 de albanezi să se stabilească la nord de Dunăre, prilej de a evoca noi documente privitoare la contribuția albanezilor la civilizația românească, loialitatea față de România și poporul român, rolul lor în raporturile româno-albaneze. În zilele de 13 și 14 mai în Aula Muzeului Național de Istorie a României s-au desfășurat lucrările pe această temă ale unei sesiuni științifice internaționale, majoritatea comunicărilor fiind publicate în Anuarul Albanezul-400, apărut ca supliment al revistei Albanezul.

În alegerile parlamentare din noiembrie 1996 Uniunea Culturală a Albanezilor din România a obținut un număr de 8 724 de voturi, devenind organizație parlamentară, situându-se pe locul 7 din cele 15 organizații ale minorităților naționale ce formează Grupul parlamentar ale acestora în Camera Deputaților.

²³ Cristia Maksutovici, Gelcu Maksutovici, *Relații româno-albaneze la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în „Revista română de studii internaționale” nr. 3-4, 1992, p. 237-251.

²⁴ Idajet Beqiri, *Cuvântare la Conferința pe țară a U.C.A.R.*, în: „Albanezul”, nr. 12, decembrie 1994, p. 8.

UN DOCUMENT NECUNOSCUȚ DESPRE ARMENI ȘI ARGUMENTELE LUI ISTORICE

SERGIU SELIAN

Într-un Buletin din noiembrie 1857 al ședințelor Adunării ad-hoc a Moldovei, a fost publicat un *Memoar despre temeiurile care necontestat îndrituiesc pe Nația Armeană a avea toate drepturile civile și politice și de a cumpăra moșii de veci în Prințipatul Moldovei*. Acest act, pe care-l reproducem mai jos, aduce argumente istorice privind vechimea și sărguința comunității armenie din Moldova fidelitatea și statornicia acesteia în cadrul populației din principat. Într-adevăr, stabiliți încă din sec. X-XI pe meleaguri moldovene (inclusiv basarabene), în urma unui val de migrație determinat de căderea capitalei Ani a regatului armean și de invaziile păgâne în Armenia, acești nou-veniți din teritoriile Asiei Mici – negustori, meșteșugari, agricultori, crescători de vite, în genere oameni avuți – au devenit curând locuitori dintre cei mai activi ai târgurilor și satelor românești. Vechi cerștini pentru care credința este o mântuire etnică, armenii și-au ridicat biserici, iar, printr-un hrisov data 30 iulie 1401, domnitorul Alexandru cel Bun avea să le îngăduie înființarea unei episcopii cu sediul la Suceava după care atât el, cât și – ulterior – Ștefan cel Mare, au chemat din Polonia și Crimeea sute de familii de negustori armeni care să contribuie la prosperitatea localităților moldovenești, scutindu-i de taxe vamale și de biruri. Astfel, acești armeni se află printre întemeietorii orașelor din principat, cum sunt Botoșani și Iași, unde anii de Tarnosire a bisericilor armenesti (1350 și respectiv 1395) indică date anterioare celor consemnate în documentele românești.

Memoar-ul din 1857 are ca temei aceasta contribuție eficientă a comunității armenie la progresul economic al Moldovei, iar *Suplement-ul* și *Anexa* probează cu documente și scrisori din epocă prezența benefică a elementului armean în istoria română. *Epistola* Patriarhului de Constantinopol, Mihail, adresată Patriarhilor armenilor, Grigorie și atașată de asemenea *Memoar-ului*, susține identitatea de religie între armeni și romani, în sprijinul obținerii drepturilor civile și politice, întrucă o confuzie intenționată indusă de Biserica Bizanțului îi ținea încă pe armeni de eretici. Asupra a acestor chestiuni, ca și asupra altor detalii istorice necesare de a fi explicitate atât în textul *Memoar-ului*, cât și în trimiterile din *Supliment* la documentația pe care – în măsura accesului la surse – am încercat să o reconstituim pot fi găsite referiri în corpul de note alăturat grupajului.

MEMOAR

despre temeiurile care necontestat îndrituiesc pe Nația Armeană a avea toate drepturile civile și politice și de a cumpăra moșii de veci în Prințipatul Moldovei

a) Vechimea colonizației armenie în acest Principat este dovedită cu cele mai antice Acturi care arată locuința Armenilor pe pământul Moldaviei mai înainte de Domnia lui *Bogdan Dragoș VV*. din anii 1352, vezi suplimentul N. 1.

„Revista istorică”, tom VIII, nr. 1 – 2, p. 95 – 107, 1997

b) În toate epohile de rescularie în deosăbitele Staturi această nație purure au ținut tactul unei liniștite purtări, suferind în răbdare ori ce apăsări a timpurilor, vezi suplimentul N. 2.

c) Ocupația Armenilor în acest Principat, este dovedit folositoare Statului, prin înflorirea negoșului și a agriculturii, și prin osăbite contribuții la toate nevoile țării, dovadă vechile Hrisoave cu care au fost chemați sub făgăduința unor privilegiiuri mai favorabile decât a însuși Moldovenilor, vezi suplimentul N. 3.

d) Activ să dovedește că Armenii până la anul 1785, au fost împărțâșiți din toate dripturile țivile și politice întocmai ca Moldovenii, de vreme că și chiar Tronurile țarei au fost ocupate de această nație, și în care prilejuri au și lăsat mai multe monumente de bine-faceri, vezi suplimentul N. 4.

e) După nenorocirile anului 1785, nația Armeană fiind desbrăcată de dripturile patriotice a pământenilor, totuși n-au conținut a dovedi Statului o desăvârșită credință, ce mai ales sporind industria lor practică, au îmbogățit comerțul, și au rădicat la perfecțiune agricultura pământului, asemenea au înființat mai multe institute șolastice pentru țivilizație ca așa să poată fi pregătiți la ori ce întreburi în folosul patriei, vezi suplimentul N. 5.

f) După atâta răbda e și după st ecurarea atâtor ani de suferinți, nația Armeană, crede astăzi că firește după regula natu ei și moralicești după o dreaptă cugetare s au familiarizat cu totul cu drepturile politice a Moldovenilor, încât chiar interesul Statului cere o unită îndrituie a Armenilor întru toate privilegiile, ca așa să poată întări influența morală prin răsplătirea unei nații ce purure au luat parte la toate greutățile asemenea să-și întărească interesul material prin învoire Armenilor de a cumpara fondosuri, în moșii de veci, ca așa să fie legați pe vecinicie în sprijinul patriei, tot asemenea Moldova va câștiga un agiutoriu politic prin chemarea Armenilor la slujbile patriei, căci prin înmulțirea populației sub o singură legătură de credință către Guvern, să sporește numărul oamenilor de trebuință, vezi suplimentul N. 6.

g) Pe lângă toate dripturile active care cer rădicarea acestei nații apoi ce mai vie nedejde st răzamată în agiutoriu puterilor alie te care cunoscând credința Armenilor ce viețuiesc în deo ebi e Staturi și considerând că pretutini Armenii sânt nedeosăbiți n'ci în acele de propri tari negreșit ca nu vor îngădui o asemenea os`nda numai pentru nația Armeană a viețuitoare în Moldova care numai după nenorocirile unui timp au rămas dizbrăcată de dripturile vechimei, vezi suplimentul N. 7.

h) La conferințele din Constantinopoli, după buna vroință a tuturor puterilor aliate, s-au mărginit învoirea și chiar a străinilor, de a-și avea proprietăți în acest principat, după cum lămurit arată Protocolul încheiat; prin urmate, dacă străinii ce n-au făcut nici o parte la neaparatetele nevoi a țarei, au rămas a se bucura de un asemenea drit, cu cât mai vârtos această nație care purure au fost jertfă pentru înflorirea celor privitoare la adevăratul folos a Moldaviei, vezi suplimentul N. 8.

i) Că moșii de veci au avut armenii, dovedesc Actele și Hrisoavele, care le păstrează și astăzi, pe care unele s-au răpit de la ei la vreme de războaie, iar parte s au supus silei a le vinde, care aceasta au urmat la anul 1785, după care apoi s-au rădicat aceste dripturi, vezi suplimentul N. 9.

k) Religia lor este recunoscută de biserica Ortodoxă, și să închină numai Dogmilor răsăritene, vezi suplimentul N. 10.

SUPLEMENT

complimentar Memoarului carele realizează temeiurile
ce sprijinesc driturile Nației Armene în Prințipatul Moldaviei

1. Vechimea Colonizației

- a. Maltens Erdkunde din 849 fila 46¹.
- b. Statistica Prințului Neculai Suțo, din 849 fila 50-51².
- c. Neugebauer, tomul I, din 854, fila 82-83³.

¹ Trimiterea care se face la o *Geografie* a lui Conrad Malthe-Bruun a fost identificată într-o altă ediție a lucrării *Précis de la Géographie Universelle ou Description de toute les partie du monde* (Bruxelles, 1829) În volumul II, Cartea 49 – Turcia asiatică, Partea II cuprinzând Armenia, Mesopotamia și Irak-Arabia, la pagina 47 autorul descrie noțiunea armeană: „O statură elegantă și o fizionomie spirituală disting această națiune, care, întotdeauna victimă a războaielor în care marile puteri își disputau Armenia, a fost obligată să părăsească în parte pământul strămoșilor săi. Consacrați comerțului și industriei, armenii au prosperat pretutindeni, din Ungaria până în China; ei penetrează regiuni inaccesibile europenilor; ei traversează plaoul Tartariei și cel udat de Niger”.

² „Din secolul XI armenii, abandonându-și așezările invadate de perși, s-au refugiat în Polonia și în Moldova. Emigrări ulterioare au avut loc în 1342 și în 1606, când numărul lor a crescut. Comerțul din Levant a făcut să vină alții, de la Constantinopol. Limba folosită între armenii care locuiesc în Moldova de jos este turca, în timp ce aceia care s-au stabilit în Moldova de sus nu vorbesc decât limba lor maternă, ceea ce dovedește originea lor dublă. Armenii practică ritul gregorian. Ei au opt biserici în Moldova, dintre care cele mai vechi sunt cea din Botoșani, construită în 1350 și cea din Iași, care datează din 1395. Ei sunt angajați în general în traficul de mărfuri din Levant și în comerțul cu vite”. (Paragraful „Les Armeniens” din capitolul I „Aperçu général sur la population” al cărții a doua „De la population” a lucrării *Notions statistiques sur la Moldavie par le prince Nicolas Soutzo Gra id Logothete et Che a ier de plusieurs ord es*, Iași 1849, pp. 52-53.)

³ „Armenii au venit în Moldova și în Țara Românească în trei etape diferite. Prima oară în anul 1046 când împăratul grec Monchus a pătruns în Armenia, mai târziu în anul 1064, când perșii au cucerit apărtaș Armenia, apoi în vremurile în care rumanii și uzii pătrundeau în Moldova și în Țara Românească, când Togruț Beg cucerise Irakul și Ispahanul în Khorasan iar în Bagdad fusese constituit imperiul segiucizilor Datorită acestor transformări violente în estul Asiei mulți armeni s-au îndreptat spre Europa și mai ales spre Moldova, Țara Românească și Polonia. Migrația principală a avut loc, însă, în anul 1342 după ce Orhon, în calitatea sa de Padișah l-a învins pe Siss, reprezentantul Porții Otomane la Brusa, iar perșii au recucerit capitala Anu. Armenii, caracterizați prin hărnicie și spirit pașnic, s-au înmăliș mai ales în Moldova la mijlocul secolului XVI urmărirea religioasă părând a deveni endemică; Germania era dominată de războiul religios împotriva unirii kaldine la Geneva fusese ars pe rug Servet, la Trient toți cei care făceau opinie separată erau excluși din Consiliul Bătrânilor înțelepți a Bisericii doar în Polonia lucrurile erau atât de avansate, încât armeni au găsit acolo refugiu alături de socinieni, fugind din Moldova, unde fuseseră urmăriți de domnitorul Ștefan. Dar iezuiții au adus în curând și în Polonia spiritul în oeranței care și el a contribuit în mare măsură la prăbușirea Poloniei. În ciuda acestui fapt, în Moldova au rămas mulți armeni, astfel încât comunitatea lor numără astăzi peste 800 de familii în Valahia, însă nu sunt decât aproape 400 armeni au rămas credincioși vechilor lor tradiții, având 7 biserici în acest principat; cea mai veche dintre acestea a fost construită în 1350 la Botoșani, existând și o alta mai nouă în aceeași localitate. Biserica armenească din Iași a fost construită

(Continuare la nota 3)

în anul 1395, cea construită ulterior căzând pradă unui mare incendiu în anul 1721. Biserici armenesti au mai fost construite la Galați, Focșani, Roman, Ocna. Bisericile armenesti din Moldova țin de patriarhul din Constantinopol, el însuși fiind supus Catolicosului, șeful întregii Biserici Armene, care are rolul conducător în sinodul de la Ecimiadzin, la poalele Araratului. De acolo vin în mod normal și membrii clerului cu funcții deosebite, care îi verifică pe preoții începători, dându-le binecuvântarea canonică. armenii din Moldova s-au impus întotdeauna prin dragostea lor pentru ordine, prin hărnicia lor, în majoritatea cazurilor fiind comercianți sau arendași ai unor moșii întinse. Îndeobște, ei nu făceau parte din „Asociația supușilor”, fiind considerați străini protejați de consulatele străine. Începând cu anul 1840, și-au orânduit viața în cadrul comunității lor, punând capăt astfel stării de supunere în care se aflaseră ca urmare a domniei principilor fanarioți și devenind, deci, o comunitate respectabilă. Constituția armenilor din Moldova, document adoptat de majoritatea armenilor, a fost aprobată atât de patriarhul din Constantinopol, cât și de autoritățile din Moldova, ea având ca scop: 1) Păstrarea capitalului Bisericii Armene din acest principat, capital provenit în majoritatea cazurilor de la vechile ctitorii; 2) Creșterea capitalului care să nu fie folosit doar la ținerea bisericilor, ci și de către școli; 3) Acest capital să fie folosit pentru clericii armeni trimiși în Moldova; 4) Acest capital să fie de folos săracilor și orfanilor. Administrarea acestei comunități este încredințată unei eferii pentru care în cadrul ședințelor extraordinare, sânt aleși 5 președinți și 10 consilieri, fără remunerație. Ei au obligația de a aplană neînțelegerile care apar între membrii respectivei comunități religioase. Succesul acestui sistem de organizare a fost deplin, biserica din Iași dispunând de-acum de încasări anuale de 800 ducăți, cea din Botoșani – de 300, iar cea din Roman – de 200 ducăți. Au fost inaugurate mai multe școli, în care învață 294 copii. Ei au un director armean, aflându-se însă sub supravegherea administrației învățământului public din Moldova. În școala din Iași învață 72 elevi care în ultimul an studiază în afară de matematică, și limbile franceză și latină; în ultima vreme, în această școală au fost formați chiar și profesori; cine dorește să-și continue pregătirea în cadrul Colegiului Moldovenesc poate face acest lucru. În acest sens, nici armenii și nici alte partide religioase creștine nu se pot plânge de intoleranță. La vremea respectivă au venit în Bucovina mulți credincioși din rândul armenilor. Un număr mare și mai mare a fost înregistrat, însă, în Transilvania. Acolo, ei au intrat în rândurile uniunii catolice, locuind în două orașe, Samos-Ujvar și Elisabethstadt. Aceștia și-au uitat aproape în totalitate limba maternă, doar puțin dintre ei știind să scrie armeneste. Mulți dintre cei care trăiesc în Bucovina sânt înstăriți, deținând pământuri și fiind recunoscuți ca baroni. Actualul Catolicos din Ecimiadzin al armenilor credincioși de care țin armenii din Moldova și Valahia, a fost episcop la Tiflis în vremea în care Paskevici înainta în Persia; el a atras în jurul său pe toți cei care erau apti de a fi înrolați și care erau cuprinși fie în armata turcă, fie în cea persană, făcând astfel servicii deosebite armatei ruse; mai târziu, devenind dușman al lui Paskevici, el a fost mutat ca arhiepiscop al mării comunități armene din Keiv, devenind capul bisericesc al armenilor care trăiau în Rusia. Ulterior, el a fost ales Catolicos al tuturor armenilor, devenind „persona grata” în aceste evenimente. Deși armenii care trăiau în Moldova și Valahia nu erau iubiți, probabil din invidie, având de obicei succes în ceea ce făceau, guvernul a realizat, însă, încă de la început faptul că unui popor atât de întreprinzător trebuie să i se acorde o atenție deosebită. Prin urmare, la 9 martie 1784, principele Werander a redactat o scrisoră, o scrisoare deschisă prin care armenii erau luați sub protecția sa în cazul asupririi lor de către boieri, semnificativ fiind faptul că primul paragraf începe astfel: După cum s-a aflat, unii proprietari de pământuri au încheiat „contracte fantomă” pentru a putea mări arenda bunurilor date în arenda armenilor, știut fiind și faptul ca au folosit și alte mijloace frauduloase de contrângere a armenilor, astfel încât aceștia să fie obligați să plătească proprietarilor prețurile solicitate. Un astfel de lucru contravine ordinii și legislației. Prin urmare, toți cei care se vor purta ca David vor fi dați în judecată”.

d. Geografia D. Gusti, fila 85-86⁴

e. Porumbul din Masis N. 5, din anul curent, fil 97-102. Tipărit în Paris⁵.

⁴ „Afară de pământeni Moldoromâni se flă: Geci cari au venit în țară mai c sa în t mpurile Domnitorilor Greci orânduși de Nalta Poartă. Armeni care s-au statornicit pe la Kram, și la Dunărea ș Polonia la 1046 când Monomahos încalcă armenia, Perșii la 1064 cuprinzand pe Ani capitala Armeniei, câteva familii emigrară în Moldova și Polonia; tot din această cap'tală se făcu o a doua emigrație la 1342 mai în lăuntru Moldovei, Galiției și Podoliei. Pe la 1552 în timpurile lui Ștefan IX Domnul Moldovei vrând a se înpedeca cultul religios a acestei națiuni care era foarte l'p'ta, mai multe familii trecură în Polonia; această desertare se îndeplini la 1606 când Șahul Șah-Aspas biruind Armenia trimise din Persia în țara lor pe Armenii aflătorii acolo, cari nevoind a se stăpâni de mohametismul persian, se traseră în Moldova, unde aflară pe compatrioții lor și cu unii dintre ei eșind trecura în Polonia. Documente despre descălecarea armenilor în Moldova sânt și bisericile lor, între care una de la Botoșani are data din 1350 și alta din Iași 1395, aceste daturi deși nu răspund cu cea întâi a descălecării lor din 1046, totuși este de înțeles că într'un pământ strein și de unde adese ori eș'a nu au putut a-și ridica biserici decât după trecere de ani. Cultul lor numără 9 b'serici, 2 în capitala Iașii, 2 la Botoșani 1 la Roman, 1 la Ocna, 1 la Bacău, 1 la Focșani 1 la Galați”. (Subcapitolul „Locuitori” din capitolul „Moldova” al lucrării *Geografie pentru școala primară din Moldova* de D. Gusti, ediția 1-a – Iași 1854)

⁵ Articolul *Notice sur les Arméniens de la Moldavie*, semnat Salomon Trankoul, *Eleve de l'Ecole arménienne nationale de Paris*, în revista bilingvă (armeană și franceză) „Maseat Aghavni – La Colombe du Massis” („Porumbelul Araratului”) nr. 5/1857 (Paris), pp. 97-103: „Armenii din Moldova sunt, după cum se știe, cei dintâi emigranți din Ani, prin urmare un popor demn de atenție a noastră; de asemenea, este trist că ei nu sunt cunoscuți cum trebuie de către toți compatrioții lor și că focul patriotismului, care-i anima pe vechii locuitori din Ani, nu este atât de ardent la urmașii lor, încât să atragă atenția tuturor. Deși vreme de secole departe de patrie, ardorele patriotismului trebuie să rălucească întotdeauna în ei, mai ales că ei se afla într-o țară semi-europeană și creștină. Dar and ne gădim că o semănătură fără stăpân a fost constrânsă să se supună unei națiuni d. prețuri oare cum rau moldovenii p'na d urând, e lesne de înțeles care poate fi situația acestei semănături. Este ade arat ca d timp în t'mp arm niii au avut și unele libertăți în Moldo totu' at ei c'nd, crezându-se în siguranță încpeau sa ui e p'în nenorocirile pe care le uferiseră și se lasau i voia runcii ca sa aibă cele de t'ebuință traiului, imediat națiunea a easta pe ca e o redeau protectoare lor abă a a upra lor noi persecuții și le impunea noi privațiuni mai cu seamă atunci cand un mit opoli de origine g eacă și fanatic urca pe tronul episcopal sau era ales un nou domnitor. Au existat chiar și armeni zgoniți din țară pentru că au refuzat să-și renege credința armeană. În ciuda tuturor acestor nenorociri, armenii din Moldova nu și-au abandonat deloc naționalitatea, pe când cei din Polonia, care au fost de asemenea cei dintâi emigranți din Ani și ca e în timp, au fost numeroși și s au bucurat de toate libertățile și drepturile civile, unde sânt astăzi? ei nici măcar nu mai au nume armenesc, cât despre tradiții armenesci, naționalitate armeană, ce să mai vorbim. Armenii din Moldova, dimpotrivă, de când au început treptat să cucerească puțină libertate, patriotismul lor a început și el să crească și să le aprindă zelul, îndeosebi văzând că cea mai mare parte a națiunii, însuflețită de aceeași ardere a patriotismului, arată o dorință puternică de a se instrui și civiliza. În toate orașele principale din Moldova, s-au înființat societăți care se ocupau de problemele naționale și au fost întemeiate școli în care ele și cei mai buni erau trimiși în țări civilizate, pentru ca la înpoiere să fie uili fa ilii lor și ițiu iilo Aproximativ toți părinții vor ca fiii lor să învețe toate și înțele, dacă se ate Ei își spun reu: „D că noi n-am avut prilejul sa c'ătam aceste cun și înțe atunci c l pu n f' noș ri sa învețe” Ei nu preocupăse nimic pentru buna lor educație și pen ru instruirea lor. Ei i re ctă m lt pe prof ori și pe savanți și ascultă fiecare vorbă a aces ora ca pe un oracol. Numarul arme i o d n

(Continuare la nota 3)

Moldova este socotit la șapte mii, iar aceștia pot fi considerați sursa principală a bogăției țării și cei mai importanți negustori. Unii arendează proprietăți pe cinci, șase ori zece și chiar mai mulți ani; alții nu fac decât să crească și să vândă animale, excelând în această meserie. De câteva ori pe an, ei pornesc să vândă turme mari de felurite cornute și de cai în principalele târguri din Moldova, Austria și Transilvania. Sperăm că, datorită noii organizări a principatelor dunărene, armenii vor obține și ei drepturi speciale și libertatea de a cumpăra ferme și proprietăți, ceea ce îi va face, fără îndoială, mai bogați, mai prosperi. Ca mărturie a probabilității fidelității și drepturilor armenilor din Moldova, putem cita următorul fragment din „Steaua Dunării”: „Armenii sânt locuitori autohtoni ai principatelor în care s-au stabilit cu mai bine de cinci secole în urmă. Ei au împărțit soarta românilor. Istoria nu ne spune niciodată că armenii ar fi slujit sub alte drapele decât cele ale compatrioților. Să nu uităm că, în vechea Suceavă, armenii au contribuit până astăzi la păstrarea rânduielilor românești. Virtuțile lor sociale sunt cunoscute de toți. Activitatea lor economică, departe de a fi cauza sărăcirii celorlalte clase, a fost și încă este o sursă de bogății pentru toate țările. Ar fi, deci, nedrept ca, într-o reorganizare viitoare armenii să nu aibă dreptul de a cumpăra terenuri decât ÎNTR-O SINGURĂ PARTE a României. Am spus că într-o singură parte a României, fiindcă în Valahia această discriminare n-a existat; în acea parte a Basarabiei pe care o vom primi înapoi, multe sate aparțin armenilor. Vom putea, așadar, să-i obligăm să-și paasească pose iunile cinstite cumparate? Iar dacă o vom face, măsura asta ar fi justă și conformă spiritului secolului nostru? Trebuie, deci, ca noi să fim corecți față de alții, dacă vrem ca și ceilalți să fie corecți față de noi. Este interzis catolicilor, protestanților și, firește armenilor, chiar de-ar fi băștinași, să cumpere proprietăți. Or, cum se face că rusul, grecul, sârbul și membrii acestor mari națiuni, dintre care unii și-au vărsat sângele, iar alții, poate curând, și-l vor vărsa pentru apărarea patriei noastre, au dreptul să cumpere proprietăți, și cum se face că francezul, englezul, italianul, fratele nostru, germanul, într-o țară consolidată prin forța lor, nu pot cumpăra nici un pic de teren? Sentimentele poporului nostru sunt suficient de mari ca să nu refuzăm acest drept; părerea noastră în această chestiune nu este de ieri, ci se bazează pe reflecții mature și serioase. Iată ce-și dorea, acum o t ani, revoluția națională: DREPTURI POLITICE PENTRU ORICE COMPATRIOT DE ORICE RELIGIE CREȘTINA. Iar acest principiu e fondat pe următoarele considerente: *Asăzi, în Moldova, ortodocșii cred că numai ei ar avea drepturi politice, dreptul de a posedea proprietăți etc.* Dar istoria și actele publice ne mărturisesc că odinioară și catolicii aveau aceste drepturi, iar astăzi de asemenea există moldoveni catolici care au parvenit la funcții politice și alții care mai posedă proprietăți datorate vechilor lor libertăți. Mulți latifundiași au în posesia lor câtune locuite de catolici. Trebuie, așadar, să se dea drepturi politice în funcție de cerințele epocii, tuturor românilor catolici, protestanți, armeni etc.”. Ca o mărturie privind epoca în care armenii s-au stabilit în Moldova și viața pe care au dus-o, cităm un extras dintr-o geografie: „Armenii s-au așezat în ținuturile Crimeii, Dunării și Poloniei în 1046, când împăratul Monomahos a invadat Armenia. În 1064 perșii atacând Ani, capi ala Armeniei, câteva familii au emigrat în Moldova și în Polonia. Din aceeași capitală a pornit, în 1342, o a doua emigrare, care a penetrat mai adânc Moldova, Galiția și Podolia. În 1552, Ștefan IX, domnitorul Moldovei, vrând să împiedice cultul religios al acestei națiuni care se extinsese foarte mult, mai multe familii au trecut în Polonia. Acest eveniment a avut loc în 1606, când Șah-Abbas a cucerit Armenia și a expedit în Persia un mare număr de armeni, aceștia, nevrând să îmbrățișe e mahomedanismul, s-au refugiat în Moldova de unde, împ eună cu unii dintre compa ricții lor, au trecut în Polonia. O a tă dov dă a stabilirii armenilor în Mold va sunt bisericilor lor, dintre car un la B toșani, poarta dată de 1350, iar alta, la Iași, cea de 1395. Deși aceste date nu corespund anului 1046, data primei așezări, to uși trebuie să se știe că pe un pământ străin, de unde adesea plecau, ei nu-și puteau cladi bis ric’

2. Supunerea desăvârșită către Guvern.

Neugebauer, tomul I, fila 83⁶.

decât după mulți ani. Cultul lor numără nouă biserici: două în capitala Iași, celelalte în Botoșani, Roman, Ocna, Bacău, Focșani și Galați”. Iată numărul armenilor care se află în principalele orașe din Moldova și câteva informații despre starea lor socială: IAȘI – În această capitală a Moldovei există 120 familii armenesti; aproape toate își trimit copiii la școală, care este o clădire destul de arătoasă și mare; uneori, acolo sunt peste 90 de elevi, toți armeni; din timp în timp, 4 sau 5 elevi moldoveni învață limba lor și alte materii. În primii ani ai directoratului regretatului Serdar Serafin Babighian, școala făcea progrese remarcabile. Acolo au absolvit persoane bine instruite, care se bucură azi de mare faimă, rodul muncii lor. Unul dintre elevii cei mai străluciți este D-l Cristof Caracaș, astăzi profesor onorabil al acestei școli, grație generozității căruia școala merge pe calea progresului. În tot cursul vieții d-lui Serafin, respectul și influența armenilor față de guvernul moldovean au crescut. Prin contribuția lui și a altor patrioți activi, guvernul a luat sub protecția sa școala armenescă din Iași și a trimis în fiecare an un delegat care să asiste la examenul desfășurat cu solemnitate. Acum, în Iași, nu există decât o biserică armenescă cu hramul Sf. Fecioare; ea este construită din piatră și încununată cu o cupolă; este o clădire datând de patru sute șaizeci și doi de ani. Comparativ cu numărul mic al populației, această biserică are podoabe bogate și destule vase sfinte; ea are, pe de altă parte, patruzeci sau cincizeci de prăvălii date cu chirie, al căror venit este perceput de epitropi specili, fiind destinat satisfacerii nevoilor bisericii și școlii. Toți elevii studiază gratuit; biserica furnizează îmbrăcăminte pentru elevii săraci și ajutoare altor nevoiași. Nu există cerșetori sau calici. Același lucru e valabil și pentru ceilalți locuitori armeni din Moldova, și chiar și cel mai sărac își are pâinea și hainele de toate zilele. Odinioară, în Iași exista o altă biserică de asemenea construită din piatră, cu hramul Sf. Grigore Luminătorul; dar un mare incendiu izbucnind într-o zi în împrejurimi, construcțiile de lemn dinăuntrul și dinafara acestei biserici au fost mistuite; abia au putut fi salvate câteva obiecte; iar cele patru ziduri, tavanul și ușa au rămas întregi și până în prezent acolo se sărbătorește din timp în timp ziua Sfântului Grigore. După Iași, BOTOȘANI este orașul cel mai important și cel mai comercial din Moldova. El poate fi considerat un oraș mai curând armenesc decât moldovenesc, căci marea majoritate a locuitorilor sunt armeni. Există peste două mii cinci sute de locuitori armeni, care dețin întreg negoțul de prim rang. Ei au două biserici destul de frumoase. una cu hramul Sf. Fecioare și cealaltă cu hramul Sf. Treimi. Prima este o construcție veche de cinci sute șapte ani, a doua, care are o clopotniță, este mai nouă. Cele două biserici au multe icoane și vase sacre, chiar vase aduse din Ani și manuscrise. Școala e destul de mare și frumoasă. În apropierea școlii, se află sala de consiliu, în care epitropii se adună din vreme în vreme ca să dezbată probleme importante. Școala numără peste două sute cincizeci de elevi care fac progrese rapide grație profesorului Harutiun Hagopian, care, pentru patriotismul și erudiția sa, este foarte iubit de compatrioții săi. La fel cum, celebru pentru patriotismul și erudiția lui s-a făcut remarcat, cu câțiva ani în urmă, regretatul profesor Gabriel Kevorkian, care era de asemenea iubit și avea o mare influență asupra compatrioților săi și asupra străinilor; el a luat multe măsuri favorabile pentru școală. ROMAN – Numărul armenilor din Roman este evaluat la circa o sută patruzeci de familii. Ei au o biserică veche de două sute cincizeci de ani, clădită cu hramul Sf. Fecioare. Ei au de asemenea o școală și o sală de consiliu. Printre comorile vechi ale bisericii, poate fi menționat, ca renumit un Evangheliar manuscris de șase sute de ani. Pentru moment, nu avem informații speciale asupra armenilor locuitori în celelalte orașe din Moldova, dar sperăm ca, în timp, să putem publica în mod detaliat întreaga lor istorie.

SALOMON TRANCUL

Elev al Școlii armenesti naționale din Paris

⁶ Vezi nota 3.

3. Ocupația lor principală

- a. *Comerțul*, Neugebauer, tomul II, fila 6-11-231 și 246⁷.
- b. *Agricultura*, Neugebauer, tomul II, fila 242⁸.
- c. În general *comerț, agricultură și prăsire de vite*, Hrisoavele ce se vor arăta mai jos.
- d. Contribuire la nevoile țării; Hrisovul lui Heul⁹ și Acta lui Grigorovici în Visterie.

4. Dripturile lor țivile și politice

Letopisețele publicate în Iași în anul 1852, arată că și tronurile Țării au fost ocupate de câtră unii din această nație⁹.

5. De la încetarea driturilor de a cumpăra moșii, continuația lor în următoarele:

- a. *Supunerea*, Neugebauer, tomul I, fila 83¹⁰.
- b. *Industria*, Academia comerțianților din 1797, tomul I, fila 976.
- c. *Comerțul și Agricultura*, Hrisoavele Domnești¹¹.
- d. *Plecarea la învățătură*, Scoalele de aice din țară¹², din Moscva, din Paris, Padua, Calcuta, Bombai și Neugebauer, tomul II, fila 223, 224 și 368¹³.

⁷ Din *Beschreibung der Moldau und Walachei (Descrierea Moldovei și a Valahiei)* de J. F. Neugebauer (Breslau, 1854 – volumul II): „Majoritatea armenilor sunt oameni frumoși (de obicei au, însă mâinile și picioarele prea mari), sunt foarte inteligenți și se ocupă, îndeobște, de comerț”. (Pag. 6) „Comerțul se află, în aceste țări, în majoritatea cazurilor în mâinile grecilor, armenilor, evreilor și altor prieteni”. (Pag. 11) „Comerțul cu mărfuri turcești se află, de obicei, în mâinile armenilor”. (Pag. 231) „Botoșani, oraș situat între capitala Iași și hotarul galițian de lângă Cernăuți, având 20 000 locuitori, majoritatea fiind evrei, armeni și greci, care fac, îndeobște, comerț cu Germania”. (Pag. 246)

⁸ Idem: „Proprietarii își administrează doar în puține cazuri domeniile mari, care sunt și cele mai bune; în majoritatea cazurilor, ei le dau în arendă armenilor și grecilor, arendașii, numiți *posesori*, fiind cauza multor procese la care adesea apar reclamații cu referire la judecătore”. (Pag. 242)

⁹ Domnitorul Ion Vodă cel Cumplit a fost armean după mama sa, care provenea din familia armeană Serpega. Frații săi vitregi, Gabaret Ioan Potcoavă și Alexandru Serpega, care au domnit succesiv pe foarte scurte perioade, la sfârșitul anului 1577 și respectiv la începutul anului 1578, au fost armeni după ambii părinți. Petru Cazacul, fiul lui Alexandru, a domnit câteva luni în 1592.

¹⁰ Vezi nota 3.

¹¹ Din hrisoavele enumerate în *Anexă*, îl cităm pe ultimul: „Grigoriu Suțul voecod, domnul Moldovei dă cartea sa de hotărâre în pricina dintre sârdarul Iordachi Isar și răzășii Gh. Armeanul, Ion Ghimpul, ce sunt vechili, și altor răzăși din moșia Oncești, din ținutul Neamț, și care au cerut răscumpărarea a 22 pământuri din acea moșie. Se încuviințează răscumpărarea de câtră răzăși, după cum se propune și prin anafora”. (Document DCCCXCV/49 Arhivele Statului)

¹² În Moldova, cele mai vechi școli armenesti au ființat la Iași (1803), Suceava (1823), Roman (1841), Botoșani (1843), Focșani (1847). Printr-un hrisov din 1841 al domnitorului Mihail Sturdza, căruia Gheorghe Asachi – el însuși de origine armeană – i-a pledat necesitatea ca armenii să aibă școli publice, aceste școli au fost puse sub patronajul Eforiei învățăturilor Publice, au primit un regulament de funcționare și au fost tratate la egalitate cu școlile românești, îngăduindu-li-se să predea limba, religia și istoria armeană.

¹³ Din *Beschreibung der Moldau und Walachei (Descrierea Moldovei și a Valahiei)* de J. F. Neugebauer (Breslau, 1854 – volumul II): „Armenii au înființat cu mijloace proprii o școală în Iași, unde învață 80 de elevi. Aceasta este cea mai bună școală, având și o clasă specială superioară, care poate fi considerată o școală superioară pentru armeni. În această clasă nu sunt, în momentul de față, decât 10 elevi, însă numărul lor se va mări cu siguranță în curând, școala fiind condusă de un președinte capabil, domnul Serafin. Alte școli armenesti sunt la Roma, Botoșani, Focșani, Galați și

e. *Contributori la școli*. Colecția Documentelor armene publicate în Iași la 853, fila 51, 54¹⁴, precum și Porumbul din Masis din anul 1855 N. 6 fila 121, 124 tipărit în Paris¹⁵.

Ocna, ele fiind la fel de bine dotate și tot din mijloace proprii; în multe dintre aceste școli, se predă limba germană, latina fiind inclusă în programa tuturor școlilor". (Pag. 223-224) „Armenii au o școală generală la Suceava; în alte 30 de localități se găsesc școli populare, la Cernăuți este o școală județeană, de asemenea un gimnaziu construit în 1808 și un institut de filozofie, care datează din anul 1815". (Pag. 368)

¹⁴ „Act de dănuire: Subscrisul Isaia Ioan Triancu Efor actual al Comunității Armene din capitalia Iașii, la secția atingătoare de ajutorul săracilor și a orfanilor nației, voind a confăptui după puțină la binile omenirei, declar următoarele: Pe temeiul corespondenței ținute cu Direcția colegiului Arman Samoil Murat din Paris, prin cea din urmă adresă cu data din 6 Mai anul curgător, mi s-au răspuns că, cu un ajutor anual de 40 galbini blanci se vor ținea din Moldavia în Internat, doi tineri armeni dintre cei săraci; așa dar spre asigurarea în acest scop unui fondos pe vecinicie, care se producă un venit fix anual de 40 galbeni, am hărăzit la casa de subsidie a Comunității armene din Iași, un capital numerar de 400 adecă patru sute galbini blanci, a căror dobândă legiuită aici în țară de zece la sută pe an, alcătuind întocmai suma de 40 galb. aceștia se vor trimite de către Eforia numitei Comunități în primirea Direcției sus citatul Colegiu, regulat în două semestre pe fieșce-care an. Pentru acest sfârșit, doi dintre tinerii orfani și cei mai săraci armeni din Moldova, săvârșind cursul învățături de gardul 1-ii la școala din Capitalie și deosebindu-se de alții prin eminenție, atât în privirea diligenței și a moralului, precum și a talentului, carii tot odată pre lângă limba Armeană și Română vor cunoaște și începuturile limbei Franceze, se vor trimite de către Eforia acestei Comunități la Colegiul sus numit Samoil Murat, spre a continua învățătura științelor pe un curs de 5 sau și mai mulți ani, dacă trebuința va cere; aplicându-se fie-care din ei, câte la o speșialitate neapărată la înflorirea scoalelor de aici; iar Direcția colegiului, va trimite pe la sfârșitul fie-căriea trelunii, atestații de chipul cum au urmat Stipendiații. Cheltuielile drumului la mergirea și întoarcerea lor, se vor face de către Eforia Comunității Armene, din venitul casei comunale; după Jurnalul ce-l are încheiet supt No. 44; îngrijindu-se ea a nu lăsa nici odată locurile vacante. Tinerii aceștia, după dobândirea atestației de maturitate, sau de bacalaureat, întorcându-se în adoptata lor patrie Moldavă, vor funcționa ca profesori la scoalele Publice, sau și ca împiegați în serviciul Eforiei Comunității, cu saleriul cuviincios. Dispoziția bine-facerilor din venitul acestui capital, pe cât mă voi afla în viață se va conserva prerogativei mele, iar după trecirea me din viață, un asămenea drept se va da legiuitului meu moștenitor. (Iscălit) Isaia Ioan Treancu – Iașii, Anul 1852, Luna Iunie 5". „Divanul Întăriturilor al Moldaviei: Luându-se încredințare că iscălitura de supt actul de față, este adivărată a Dumisale Isaia Ioan Treancu, Divanul pe temeiul încheierei sale și a cererei ce prin înscris D. Legalizază acest act așa precum Eforia Comunității Armene, prin adresa cu No. 182, au declarat că banii cupririși prin el i-au și primit. A. Donici, Cașki: I. Sigara. Director, Sterian. Șef A. Răuleț. Masa a 2-a No 1947. 1852 Iunie 26 zile Iașii". (Din Colecția documentelor atingătoare de comunitatea armeană în Prințipatul Moldovei de la 1841-1852 – Iași, Institutul Albinei, 1853, pp. 51-54)

¹⁵ Articolul *Don patriotique de son excellence Isaie Trankoul, Serdar Arménien de Jassy en Moldavie* în „Maseaş Aghavni – La Colombe du Massis" nr. 6/1855, pp. 121-124: „Oricare ar fi vicisitudinile încercate de o națiune, ea nu poate pieri dacă își conservă elementele de virtute, această conoară a celor oprimați. Când vine timpul înghețului, arborele somptuos își despoaie podoaba strălucitoare și, arătându-și trunchiul gol și brațele negre uscate, pare disperat și lipsit de viață... Dar imediat ce aerul se îndulcește, se încălzește, lemnul decrepit se acoperă cu frunze verzi, și seva invizibilă, izvorul nemuririi, radiază prin toți porii arborelui reînviat m'nunile unei primăveri regenerat ! În van națiunea armeană, lovită de oameni și de furtuni, a fost despuiată de mărfa ei ex rioară ea tănuiește la sânul sau chinut, dar generos, aceasta sevă, acest germene al v'itoru ui

6. Drituri egale în toate Staturile precum și în Valahia
 - a. Jurnalul *Pazmaveb* din Veneția din anul 1843, fila 349-352¹⁶.
 - b. Legiuirile Obșteștei Adunări din Va ahia.
7. Jărtfa Puterilor aliate producând cel mai de căpitenie folos acestui Principat, fără îndoială are a chiema pe țară la recunoștință spre a da drituri egale supușilor lor; unde ar rămâne glasul unei nații care din veacuri face parte neacceptată cu pământeni țării?

care, în clipa în care vor veni strădaniile și ajutoarele, se va înălța cu măreție și splendoare. Este un fapt incontestabil că, din vremurile cele mai vechi, un mare număr de înalte personalități ale națiunii armenie au considerat că a face bine semeneilor lor înseamnă a-și face bine sieși; și dacă, astăzi, asemenea persoane se pare că au devenit mai rare, cauza este că „le-a rărit neghina” și că interesul personal, această neghină cupidă și vinovată, a deturnat în folosul câtorva indivizi binefacerile destinate uzului public. Recunoaștem și consemnăm, printre acești pușini aleși, patrioți generoși, pe Excelența Sa Serdarul Isaia Trancul, armean din Iași. Locuitorii armeni din această capitală a Moldovei sunt mândri de a-l avea printre ei, iar noi dorim ca întreaga noastră națiune să-l aprecieze și să se simtă onorată că se poate bucura de prezența acestui caracter frumos, cu o probitate exemplară și de un patriotism luminos. D-l Trancul ne încredințase, pe când deținea direcția Colegiului Murat din Paris, educația nepotului său de frate și a unui alt tânăr, pe care-l adoptase. Schimbările survenite în aceste zile în colegiu l-au determinat pe D-l Trancul să ne dea din nou în grijă, personal, desăvârșirea instruirii acestor tineri, mai mult pentru a ne facilita procurarea mijloacelor necesare educației preponderent naționale a acestor tineri, ca și a altor copii armeni din Moldova și din unele țări ale Orientului, el a avut bunăvoința de a ne oferi spontan 10 000 franci pentru cheltuielile inițiale necesitate de apropiata deschidere a școlii naționale din Paris. Ne face plăcere să comunicăm acest act de patriotism și să ne exprimăm public profunda gratitudine față de întâiul nostru binefăcător. Suntem de asemenea bucuroși că ne aflăm în această nouă situație datorită unei probități care constituie singura bază solidă a unei administrări eficiente; suntem bucuroși să fim susținuți de persoane în viață care pot constata eforturile noastre și devotamentul nostru pus în slujba sfântă și trudnică a educării copiilor. Prea adesea intențiile testamentare sunt încălcate se răstălmăcește a easă ultimă și supremă voință, care ar trebui să fie sfântă, iar sursa unei binefaceri care ar da roade uriașe prin numeroasele sale rezultate publice este deturnată în folosul câtorva indivizi. Nu ne îndoiim că exemplul dat de onorabilul Serdar va încuraja un mare număr de patrioți să înțeleagă în același fel adevăratele interese ale națiunii și să susțină cu generozitate eforturile persoanelor devotate acestei lucrări puse în slujba civilizației națiunii. Cu acest prilej, putem de-acum să ne exprimăm recunoștința compatrioților noștri din Paris și în special unuia dintre ei care ne-a susținut, ca un veritabil prieten, în tribulațiile și privațiunile de orice fel. D-l Michel Mananian, bijutier armean din Constantinopol, stabilit la Paris de mai mulți ani și naturalizat francez, ne-a și împrumutat, la 12 mai, suma de 5 000 franci. Imediat ce a aflat de generozitatea D-lui Trancul, a avut bunăvoința de a converti într-o donație patriotică suma pe care ne-o împrumutase. Grație acestor generoase ajutoare, am putut închiria în cartierul Grenelle, la intrarea în Paris, o clădire frumoasă și destul de mare, destinată așezământului plănuit. Îndrăznim să prevedem că activitatea acestei instituții va fi încununată de succes: dorința de a face bine îi dă omului încredere în sine. Această școală, întemeiată de cei oprimați, dotată de onorabili binefăcători și grație eforturilor reciproce tinzând spre un scop umanitar și moral, va fi binecuvântată ca orice lucrare militantă, înaintând cu speranță și curaj pe calea pe care ne cheamă Dumnezeu, pe care ne așteaptă Dumnezeu!”

¹⁶ Articolul *Principii de origine armeană afirmate în slujbe politice și militare rusești* îi menționează pe reputatul diplomat și comerciant Manuc bei Mirzaian, pe frații Delian, generali de carieră, precum și pe Abamelik, Arghutian, Melikian, Muratian, reprezentanți ai unor familii din Basarabia.

8. Cumpărare de moșii de veci

- a. Pressa Franțeză, fila 134, art. 13 și 15.
- b. Idem... fila 138, 139, art. 18.

9. Proprietăți în moșii

- a. Hrisoavele lui Hristea Buzatu Armanu.
- b. Idem... lui Vasilie Misir idem.

10. Religia Ortodoxă a Armenilor

- a. Epistola Patriarhului Grecesc Mihail¹⁷.
- b. Cartea Rossiană din 1799, din vremea lui Pavel I.
- c. Traducția ei din București de la anul 1850.
- d. Ofisul gospod cu N. 658 din 1848, Noemvrie 24, a Domnului Mihai Sturza VV. carele decretează a să rădica în politia Bacăului o biserică de ritul Armean Ortodox. Publicat prin Buletinul N. 94 din 1848¹⁸.

¹⁷ Epistola lui Mihail, Arhiepiscop de Constantinopol, este reprodusă în continuarea Anexei. Se impune o explicare a textului acestei Epistole. Biserica Armeană, de origine apostolică și de rit ortodox, este cea dintâi oficializată în lume, în anul 301. După ce a participat și aderat la primele trei concilii ale ortodoxismului, ea a absentat de la sinodul din Calcedon, în anul 451, respingând dogma acestuia. Întrucât la Calcedon a fost respinsă erezia lui Eutychie, conform căreia în Iisus, după încarnarea acestuia ca om, n-arfi rămas decât natura divină sub aparență umană, Biserica Armeană a fost inclusă în grupul celor cinci Biserici vechi orientale necalcedonene, dar totodată considerată în mod eronat monofizită. Biserica Armeană nu este monofizită, deoarece ea însăși îl respinsese pe Eutychie, recunoscându-l pe Iisus ca Dumnezeu adevărat și om deplin, și de altfel încă înainte de Calcedon, în sinodul său de la Aștișat două sinoade proprii, ulterioare, Biserica Armeană a condamnat calcedonismul promovat de Leon I cel Mare, episcopul Romei, și care insistase asupra distincției dintre naturile umană și divină ale lui Iisus, împotriva definiției efesiene conform căreia Iisus este o singură natură unitară. Ruptura de Biserica Bizantină a fost, de altminteri, determinată și de factori politici: Bizanțul făcuse din biserică un instrument docil al politicii sale, în vreme ce pentru Biserica Armeană independența era o condiție necesară pentru ca națiunea armeană să poată exista ca entitate. Totuși, într-o epistolă adresată de Patriarhul și de Împăratul Bizanțului, în 1177, Patriarhului armean, sunt recunoscute ortodoxia armeană și doctrina privitoare la Iisus. La rândul său, Biserica Ortodoxă Română, în sinodul său din 15 mai 1891, a calificat acuzația de monofizitism adusă armenilor drept o invenție izvorâtă din ură. În 1993, Biserica Ortodoxă și Bisericile Ortodoxe Orientale, dintre care face parte și Biserica Armeană, au ridicat anatema aruncată reciproc în anul 451, ca un prim pas în vederea reunificării lor.

¹⁸ Buletin Foae oficială No. 94/25 noiembrie 1848, Iași. Decret: Departamentul averilor Bisericești. No. 1 737: Se publică aici spre obșteasca știință decretul Domnesc supt No. 1 736 din 1848, cu care s-au învoit cumunitățile nației Armene din politia Bacăului ca să rădica cu a lor cheltuială o biserică de ritul Arman ortodox în ace politie. Decret: Luând în privire cerere ce Ni s-au făcut de către comunitatea Nației armene din politica Bacăului ca să le învoim a rădica cu a lor cheltuială o biserică de ritul Arman Ortodox în ace politie, Domnia Noastră le învoim prin decretul de față asemenea cerire, după care numiții pot să pășască către facerea unei biserici, și spre obșteasca știință Departamentul averilor Bisericești va publica această a Noastră învoire prin foile Oficiale. (L. P.) No. 658". Biserica armenească Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din Bacău, construită în 1848-1858 pe strada Armenească, a fost demolată abuziv de autorități în 1977, sub pretextul că are fi fost afectată de cutremur, în fapt din rațiuni de sistematizare urbanistică.

ANEXĂ

Hrisoavele Domnești slobozite Armenilor de Domnii acestui Principat care să păstrează în mâinile lor afară de acele pierdute și arse din vremele războaielor și acelor publicate prin uricari.

Anul	Luna	Ziua	
7252	Octomvrie	30	Matei Ioan Neculai
7256	Mai	25	Constantin Neculai
7256	Noemvrie	7	Grigore A. Ghica
7263	Iunie	27	Ioan Teodor
7265	Iulie	2	Scarlat Ghica
7268	Ianuarie	1	Ioan Teodor

Anul	Luna	Ziua	
1764	Septemvr.	23	Grigore A. Ghica
1764	Octomvrie	–	Grigore A. Ghica
1765	Octomvrie	6	Grigore A. Ghica
1766	Februarie	12	Grigore A. Ghica
1796	Februarie	5	Alexandru Calimah
1799	Septemvr.	24	Alexandru Calimah
1803	Martie	7	Alexandru C. Moruz
1814	Mai	10	Alexandru Calimah
1820	Octomvrie	–	Mihail Grigoriu Suțo

Sus arătatele Hrisoave cuprind următoarele:

- a) Dovedesc că Armenii au fost folositori Cărnărei Gospod.*
- b) Folositori alijverșului lăcuitorilor țării prin prăsiere de vite, agricultură, industrie și comerț.
- c) Purure plecați de a plăti Statului birul, aceasta au îndemnat pe guvern de a-i așăza la rupele Visteriei.
- d) Drit de protimis la înposesuire de moșii cu osăbite considerații îndrituindu-i de a nu eși de pe ori ce moșie, având voie a șăde pe ea fără să-i poată scoate cineva.
- e) Îi îndatorește a aduna Armeni ori cât de mulți din alte staturi.
- f) Îi îndatorește a invita pe Armenii împrăștieți din acest stat în străinătate, de a să reântoarce în Moldova.
- g) Li să dă privileghiu că atât ei cum și a lor slugi să fie giudecați numai de Domnescu Divan, fără să amesteca dregătorii ținuturilor în a lor pricini.

* Hrisovul Domnului Ioan Sandu Sturza VV. din 1827 Iunie 20 doveditor că: Axenti Hăul pe lângă că au slujit Statului apoi au înlesnit și pe Vistieria cu banii în vreme de război pentru care i s-au dat privileghiu de a fi scutit de ori ce dări și havalele, atât el cât și urmații lui din Nem în Neam i altele.

Mihail Arhiepiscopul Grecesc din Constantinopol scrie Epistolă subscrisă de nouăsprezece
Episcopi și Mitropoliți către Catol'cosul armenilor Grigorie, arătând bucurie despre Ortodoxia
Bisericii Armenești

Cu mila lui Dumnezeu!

MIHAIL ARHIEPISCOP DE CONSTANTINOPOLI
a Romei Nouă și Patrarh universal,
către Preasfințitul Părintele Grigorie iubitul și președintele catolicos al tuturor Armenilor
bucurie în Domnul

Iubitule în Domnul și președintele de Noi catolicose, cuvintele tale cele sfinte de multe ori le
auziram, și salutăm de departe în gândul Nostru, după datina salutării Domnului Ucenicelor,
reciproca Noastră dragoste și unanimitate, căci acea dragoste o avem de legătură ce încorporează și
unește un trup către un scump Șef, Domnului și mântuitorului Nostru *Isus Hristos*; Acest trup care
odinioară era înfrumusețat și împodobit prin legătură de dragoste, se arată urât prin a sa dizbinare în
d pătarea diferenței și a distanței Noastre unul de altul, iar acum s-au întins efectul voințelor
noastre dând loc a întruni cu plăcere legătura dragostei voastre, și s-au izbutit prin comunicație și
unire de a tămădui zădarnicile loviri a dizbinării întâia, iar de falsele împotriviri ce se făcure pentru
unul și același președinte trup al lui *Hristos*, ferindu-ne și retrăgându-ne, adecă: cum că în privirea faimei
sale altele avurăm și altele avurăm noi. – Pentru care de pe scrisoarea adresată aice nouă sau trimise
câtă binecuvântatul și de Dumnezeu încornoratul puternicul *Împărat*. – Am aflat de la Preasfinția ta
ortodoxia voastră, și placuta cerire a unirei cu noi, drept care m-am bucurat în bucuria puterilor
cerești după cuvântul lui Dzeu, care ne-au poruncit aceasta că este Dzeul tuturor și bucuria întreagă
pen ru cei sufletești în mijlocul divinilor și mântuitoarelor sale taine sperăm și credem, că după
mărirea lui în o Biserică a Preasfințitului său nume prin o laudă unanima și com nă. – Fie haruri e
Domnului nostru *Isus Hristos* între voi și între noi Amin.

M'hail cu mila lui Dzeu Arhiepiscopul din
Constantinopoli Roma nouă

Chiril cu mila lui Dzeu Patriarh al pazitului de
Dzeu Oraș Antiohie

Ștefan supus Arhiepiscop al capitalei Kesariea
din Capadocia

Teodor Mitropolitul Arakliei

Ioan Mitropolitul Kisikeei

Ioan Mitropolitul Nicomediei

Ioan supusul Mitropolit a Maltei

Nicolai Mitropolitul Niciei

Ioan M pol'tul Klodopolului

Ioan supusul Mitropolit al Igheniei

Ioan Mitropolitul Arakliei

Lucas supusul Mitropolit al Mokisei

Gheorghie supusul Mitropolit al Andria-
nopolului

Constantin Mitropolitul Vlamiei

Teodor supusul Mitropolit al Coloniei

Teodor supusul Mitropolit al Nazianiei

Teodor supusul Mitropolit al Metimului

Ioan supusul Mitropolit al Lacedemoniei

Vasilie supusul Mitropol't al Aparanien lor

Mihail supusul Arhiep'scop din Dura

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

MIRCEA ELIADE, DIPLOMAT (1940 – 1944).
DOCUMENTE INEDITE

ANDREI CĂPUȘAN

Pentru o seamă de scriitori, filozofi, poeți și istorici români diplomația a reprezentat, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea dar mai ales în primele decenii ale secolului nostru, o adevărată „rampă de lansare”, o șansă inedită de a-și pune în valoare capacitatea creatoare, aptitudinile științifice și chiar măiestria literară. Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Ion Ghica, Titu Maiorescu, Lucian Blaga, Aron Cotruș, Emil Cioran, Eugen Ionescu, și – nu în ultimul rând – personalitatea pe care o evocăm, Mircea Eliade, ilustrează perfect acest fapt. Ambasadori, miniștri de externe, consilieri culturali sau de presă, ei au făcut cunoscută peste hotare cultura și spiritualitatea românească în tot ceea ce avea ea mai reprezentativ și original.

În primăvara anului 1940, Mircea Eliade, la cei 33 de ani ai săi, era deja un nume consacrat în știința, filozofia și literatura română. Din noiembrie 1934 era titularul cursului universitar de „Istoria religiilor orientale”, iar din 1938 al aceluia de „Istoria budismului”. În 1936, la Paris, i se publica teza de doctorat „Yoga – essai sur les origines de la mystique indienne”. În țară văzuseră deja lumina tiparului volumele de filozofie orientală și literatură fantastică: „Maitrey” (1933), „Întoarcerea din rai” (1934), „Lumina ce se stinge” (1934), „Alchimia asiatică” (1934), „India” (1934), „Oceano-grafie” (1934), „Domnișoara Christina” (1936), „Cosmologie și alchimie babiloniană” (1937), „Fragmentarium” (1939). La Universitatea din București era asistentul și discipolul profesorului Nae Ionescu, a carui moarte, survenită la 15 martie 1940, l-a afectat profund. La scurt timp după acest trist eveniment profesorul universitar Alexandru Rosetti, reputat lingvist și filolog, i-a propus istoricului Constantin C. Giurescu, devenit de puțina vreme Ministru al Propagandei Naționale, numirea lui Mircea Eliade în calitate de atașat cultural la o legăție a României în străinătate. Giurescu a fost de acord, oferindu-i postul de atașat cultural la Legăția României din Londra.

De acest moment memorabil, de început al carierei diplomatice a lui Mircea Eliade, își vor aminti, peste câteva decenii, atât benefactorul cât și beneficiarul.

Iată ce scrie mai întâi Constantin C. Giurescu:

„Într-o bună zi bunul meu prieten Al. Rosetti mi-a spus: / L-am văzut pe Mircea Eliade. Este într-o situație grea; poți face ceva pentru el? / Îl cunoaștem de multă vreme pe Mircea Eliade din lucrările sale... Îi urmărisem activitatea gazetărească în jumalele bucureștene. În acea vreme Ministerul intenționa să trimită câțiva secretari și consilieri culturali la legațiile și ambasadele noastre în țările Europei de Vest. M-am gândit că alegerea lui ar putea fi folositoare”.

La rândul lui, Eliade își amintea de acele clipe în al său „Jurnal” (volumul I) unde la data de 28 august 1939, citim:

„Plecarea mi-a salvat mai întâi viața, apoi libertatea și în sfârșit mi-a permis să devin cineva ce nu aș fi devenit dacă aș fi rămas în țara mea: un scriitor care să poată scrie și publica ce gândește”.

La 10 aprilie 1940 Mircea Eliade părăsea Bucureștiul cu destinația Londra. Se aștepta să plece pentru 1 – 2 ani. Scriitorul Mihail Sebastian a văzut însă altfel lucrurile, afirmând: „Plecă pentru 10 ani”. De fapt, Mircea Eliade părăsea România pentru totdeauna, cu excepția unui concediu de circa o lună, petrecut în țară, în vara anului 1942. A călătorit cu trenul. La Paris s-a oprit trei zile, timp în care i-a întâlnit pe Eugen Ionescu (atașat de presă la Legația României), Emil Cioran (atașat cultural la aceeași legație) și pe fostul lui student Mihai Șora. La 15 aprilie Eliade sosea în capitala Marii Britanii, începându-și activitatea diplomatică.

Principală sa activitate consta în pregătirea unui buletin săptămânal al periodicelor britanice. În plus, a avut în atenție intensificarea contactelor culturale româno-britanice, frecventând în acest scop Pen Club-ul, unde a făcut cunoștință cu numeroși scriitori și istorici. A obținut drepturile de autor pentru traducerea unor lucrări de specialitate în limba română și a găsit în Anglia directori de edituri dispuși să accepte publicarea unor cărți abordând teme de istorie și literatură română. Acești pași, a căror înfăptuire era cât se poate de firească pe timp de pace, în perioada războiului erau realizați cu multe strădanii și numeroase dificultăți.

Despre aceste eforturi va vorbi Eliade în paginile volumului al II-lea al „Memoriilor”.

„Ni se oprișe o cameră la Hotel Rembrandt. A doua zi m-am prezentat ministrului nostru, Viorel Virgil Tilea. Am cunoscut, de asemenea, pe consilierul de presă Dimăncescu, pe secretarul de legație Ion Vardala, pe atașatul comercial Dimitrie Danielopol. De a treia zi mi-am început lucrul: un „Buletin” al revistelor periodice și, mai ales, al nenumăratelor „News letters” care apăruseră în ultimul timp. Rezumam articole importante, traduceam pasajele semnificative, încercând să redau starea de spirit a „inteligenței” britanice. Buletinele mele, ca și cele ale serviciului de presă, erau transmise săptămânal, prin curier, la Paris, și de acolo la București.

Împreună cu Matyla Ghica, fost diplomat de carieră, dar acum consilier cultural la Londra, am luat parte la reuniunile Pen Clubului, am cunoscut o seamă de scriitori, savanți și istorici, am obținut drepturile de traducere a mai multor cărți, am găsit editori pentru o antologie de presă românească modernă și o istorie a românilor”.

Sosirea la Londra, la începutul lunii mai (1940), a Misiunii Economice Române prezidată de Mircea Vulcănescu a constituit pentru proaspătul „inițiat” în problemele diplomației atașat cultural un moment de bucurie sufletească și delectare intelectuală. Cei doi au petrecut îndelungi ceasuri de discuții aprinse și nesfârșite conciliabile pe teme de cultură, politică, război, Vulcănescu dovădindu-se un interlocutor pe măsura așteptărilor lui Eliade. De aceea nu a surprins tristețea ultimului la rechemarea Misiunii în țară, imediat după căderea Franței și ocuparea Parisului, în iunie 1940.

„La ultima noastră întâlnire – rememorează cu nostalgie acele clipe Eliade – Mircea mi-a mărturisit că nu crede în victoria Germaniei. Doar dacă vor invada Anglia acum, în câteva zile, cel mult într-o săptămână. Dar nu cred că Hitler o va face...”.

Erau într-adevăr cuvinte profetice, exprimând clarviziunea intelectualului și omului politic român care a fost Mircea Vulcănescu. Aceasta avea să fie ultima întâlnire a celor două personalități ale culturii române.

Conform afirmațiilor sale, activitatea diplomatică nu numai că nu îl extenua, dar, din contră, îi lăsa suficient timp, ba chiar îl stimula să continue cercetările de istorie a religiilor. După-amiezile și serile și le petrecea în sălile de la „British Museum” sau lucrând intens la redactarea lucrării „La Mandragore” și strângând material pentru „Le Chamanisme”. În paralel, plănuia să scrie o lucrare de proporții, „Antropocosmos”, în care să fie prezentate, analizate și comentate simboluri, mituri și credințe referitoare la labirint, „mandala”, întemeierea orașelor, orientarea fortificațiilor. În acest scop a adunat o cantitate apreciabilă de material documentar dar, din proiectata lucrare nu a scris decât foarte puțin. În vederea realizării acestor planuri, Eliade a închiriat un apartament pentru el

și soția sa, Nina, lângă Legație, unde lucra foarte intens după-amiezele și foarte frecvent serile și o parte din nopți.

Declanșarea de către Germania nazistă, în noaptea de 9 – 10 septembrie, a „Blitzkrieg-ului” asupra Angliei i-a obligat pe soții Eliade ca, împreună cu restul membrilor Legației, să-și găsească adăpost la subsolul hotelului cu șapte etaje unde locuia și Ion Vardala. Sub presiunea bombardamentelor din ce în ce mai puternice ale Luftwaffe, soții Eliade și o parte din personalul Legației au părăsit Londra, refugiindu-se temporar la o pensiune în Oxford, numită „Oxoniensis”, unde au locuit până după Sărbătorile Crăciunului. Se vor muta, cu toții, în casa din vecinătatea D-nei Sassoon.

În perioada sejurului la Oxford, Eliade comunica de două ori pe săptămână cu Legația, după care, datorită intensificării bombardamentelor, a fost nevoit să răească și apoi să abandoneze vizitele la Londra. Șederea în străvechiul oraș cu puternică tradiție universitară i-a oferit prilejul continuării cercetărilor, într-o atmosferă cât se poate de propice. Profitând de acest lucru, a conceput proiectul unui „Tratat de istoria religiilor”, al cărui rezumat l-a scris la „Oxoniensis” și al cărui prim capitol l-a elaborat la pensiunea d-nei Sassoon. Tot în această perioadă, mai exact în intervalul 5 noiembrie – 10 decembrie 1940, a lucrat la romanul „Viața nouă”, din care a scris primele 75 de pagini, după care le-a aruncat, abandonând proiectul. În perioada „engleză” i-au apărut trei articole în presa română: „Comentarii italiene” („Revista Fundațiilor Regale”, numărul din iulie 1940), „Mitul Generalului Cantacuzino” (Revista „Luceafărul” la 25 august 1940), „Funcțiunea socratică a lui Nae Ionescu” (Revista „Pan” în martie 1941).

Evenimentele din România din toamna anului 1940 (abdicarea regelui Carol al II-lea la 6 septembrie și preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu și legionarii lui Horia Sima, intrarea României – silită bineînțeles – în orbita politică a Axei, precum și pătrunderea primelor trupe germane pe teritoriul țării noastre, în octombrie – noiembrie) și din iarna anilor 1940-1941 (eșecul rebeliunii legionare din 21-23 ianuarie 1941) erau urmărite cu înfrigurare și teamă de diplomații români acreditați în capitala Marii Britanii. Ei intuiau iminența ruperii relațiilor diplomatice dintre cele două state. Acest lucru avea într-adevăr să se producă la 10 februarie 1941. Urma procedura obișnuită de expulzare a personalului diplomatic român. „Pe acest fundal – scrie Eliade în „Memoriile” sale – am primit cu bucurie telegrama care mă anunța că fusesem numit secretar cultural la Lisabona. Radu Florescu a înștiințat Foreign Office-ul de mutarea mea și a cerut să mi se rezerve două locuri în avionul care continua să facă cursa Anglia-Portugalia”.

După o umilitoare percheziție corporală – conform statutului său (și Constantin C. Giurescu îl avertizase la plecarea din România asupra acestui lucru), Mircea Eliade nu făcea parte din personalul diplomatic, beneficiind doar de un pașaport de serviciu – Mircea și Nina Eliade luau avionul cu destinația Lisabona. Începea un nou episod în activitatea diplomatică a savantului, romancierului, filozofului și omului de cultură Mircea Eliade, care, după numai doi ani, efectua aceeași experiență portugheză a ilustrului său predecesor, Lucian Blaga, din anii 1938-1939.

Impresia primului contact cu solul și atmosfera portugheză este sugestiv redată de Eliade atât în „Memorii” cât și în „Jurnalul Lusitan, 1941-1944”.

„Am ajuns seara la Sintra și după ce am telefonat la Legație ne-am urcat într-un taxi. Nu ne venea să credem văzând profunzimea de lumini a orașului. La legație ne așteptau însărcinatul cu afaceri, Cămărășescu, Jean Antohi, consilierul economic, și consulul Bastos. Ni se reținuse cameră la hotelul Suisse-Atlantico unde vom rămâne aproape trei luni”.

„Diminețile – scria diplomatul român – le petreceam la Legație, comentând «evenimentele» cu Cămărășescu și Antohi, încercând să mă fac util (redactam, bunăoară, scurte buletine de presă, corectam rapoartele lui Cămărășescu). În restul timpului, descopeream cartierele încă nestrăbătute sau, în camera noastră de la Suisse-Atlantico, în vila de la Cascaes, citeam, cu dicționarul alături și

până târziu după miezul nopții, romanele lui Eça de Queiroz, monografiile istorice ale lui Oliveira Martins și Afredo Pimenta sau masiva „Istorie a Portugaliei” de Joao Ameal.

În dubla sa calitate de secretar cultural și de presă, Mircea Eliade a intrat în contact cu oameni influenți din Ministerul Afacerilor Externe și Secretariatul Propagandei Naționale ale Republicii Portugalia, cu scriitori, oameni de cultură, gazetari, directori de ziare și de edituri. I-a cunoscut astfel – întărind ulterior legăturile stabilite – pe Antonio Ferro, Directorul Propagandei și pe Antonio Eça de Queiroz, subdirector la același departament. După cum preciza în detaliatul raport din 26 iulie 1941 referitor la activitatea sa de secretar cultural și de presă desfășurată în capitala portugheză, document întocmit la cererea ministrului plenipotențiar al României la Lisabona, Demetru Jurașcu, Eliade s-a făcut foarte repede cunoscut de către elita intelectuală din Portugalia. Devenit membru al „Cercului Eça de Queiroz”, i-a invitat la dejun pe directorii principalelor ziare, șefii Departamentului Presei din cadrul Secretariatului Propagandei Naționale și atașajii de presă ai Legațiilor Axei. Cu acest prilej, i-a informat asupra politicii externe a României, a revendicărilor juste ale românilor asupra teritoriilor răpite în vara anului precedent: Basarabia, Bucovina de Nord, districtul Herța și Ardealul de Nord-Est.

Declanșând o puternică acțiune de propagandă, Eliade a făcut vizite la redacțiile marilor cotidene, distribuind broșuri și documentare despre România, fotografii, buletine informative. După propriile declarații, până la data scrierii raportului distribuisese nu mai puțin de 126 volume și broșuri documentare, 380 broșuri ilustrate, 98 fotografii, 12 buletine informative. Rezultatul acestei energice campanii îl va comunica diplomatul român Ministerului Român al Propagandei Naționale în referatul asupra prezenței României în presa portugheză scris în aceeași zi, 26 iulie: „Țara noastră este astăzi mult mai prezentă în presa portugheză decât Ungaria, Finlanda și Bulgaria. Informațiile despre România sunt întotdeauna publicate în locurile de cinste ale gazetelor”.

Revenind la primul document, raportul de activitate, Eliade arăta că activitatea sa la Lisabona cuprindea două etape foarte bine definite.

Prima etapă, care, după părerea sa, fusese atinsă, consta în câștigarea bunăvoinței și prieteniei unor scriitori, istorici și gazetari portughezi de prestigiu, astfel încât, pe viitor ei să scrie articole despre România și să nu le publice pe acelea gata redactate, expediate de la Legația României.

A doua etapă, caracterizată drept „un proiect ceva mai dificil”, consta în strădania secretarului cultural de a convinge pe câțiva scriitori și gazetari portughezi să învețe limba română, pentru a traduce volume din creația marilor clasici români. În acel moment, poetul Trigueiro, laureat al premiului „Nobel”, încerca să traducă poezia lui Mihai Eminescu. În vederea stimulării acestor traduceri, Eliade s-a hotărât să inițieze un premiu de câteva mii de scuzi pentru cea mai bună traducere a „Luceafărului” eminescian. Pamfil Șeicaru, director al ziarului „Curentul”, ziarist și intelectual de marcă al României interbelice, care vizitase Portugalia la mijlocul și în a doua jumătate a lunii iulie 1941, i-a sugerat diplomatului român să ofere posibilitatea unui renumit scriitor portughez să viziteze România pentru ca, la întoarcere, acesta să scrie despre impresiile produse de vizită. Mircea Eliade nu numai că a îmbrățișat această idee dar se gândea chiar la scriitorul Ferreira de Castro, ale cărui opere fuseseră traduse în 10 limbi.

Referitor la activitatea de informare a Ministerului Propagandei Naționale asupra prezenței României în presa britanică și portugheză, Mircea Eliade preciza că trimisese până în acel moment nu mai puțin de 14 rapoarte și, în traducere, 32 de articole și discursuri din limba portugheză în care se făcea referire la țara noastră. La data scrierii raportului pregătea, de pildă, o broșură asupra Basarabiei și Bucovinei în limba portugheză.

Deoarece la 22 iunie 1941, deci în urmă cu o lună de la elaborarea materialului analizat, Germania nazistă declanșase războiul antisovietic acțiune la care s-a alăturat și România în vederea

eliberării teritoriilor românești samavolnic răpite de Rusia Sovietică la 26-29 iunie 1940 (Basarabia, Bucovina de Nord și districtul Herța), Mircea Eliade a trimis centralei M.P.N., la 12 iulie, un referat asupra prezenței României în presa portugheză în intervalul 20 iunie – 10 iulie, deci în primele zile ale războiului, în care sublinia: „Intrarea României în războiul împotriva Rusiei Sovietice a făcut ca textele despre țara noastră să sporească simțitor în presa portugheză. Telegramele de la București sau cele privind direct acțiunea militară a României s-au publicat întotdeauna la loc de cinste. Interesul pentru România se dovedește și prin numărul relativ mare de fotografii românești ce au apărut în ultimul timp.

Mai important pentru cunoașterea țării noastre și pentru acțiunile anticomuniste ale armatei române este locul pe care începe să-l ocupe România în articolele de fond ale marilor ziare. Pentru întâia oară am reușit să fim prezenți în analiza generală a Europei, pe care o încearcă cei mai de seamă gazetari portughezi. Cu acest prilej, se amintește foarte des ocuparea silnică a Basarabiei și Bucovinei de Nord de către Soviete. N-am citit un singur rând în care să se pună la îndoială românitatea acestor provincii sau drepturile noastre istorice asupra lor”.

În paralel cu activitatea pe linia presei portugheze, în cadrul propagandei culturale Mircea Eliade s-a preocupat cu aceeași perseverență și tenacitate de schimburile culturale româno-portugheze de conferențieri, compozitori, scriitori, matematicieni, trupe și companii teatrale.

Dar cea mai edificatoare dovadă a modului strălucit în care s-a achitat diplomatul Mircea Eliade de misiunea înfăptuirii propagandei române în patria lui Camoëns o constituie articolele proprii publicate în perioada 1941-1944 în presa portugheză despre spiritualitatea și cultura poporului român. În majoritatea acestora erau prezentați lumii portugheze scriitori și istorici români reprezentativi, precum Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Nicolae Iorga și Liviu Rebreanu. În toate articolele și studiile scrise în perioada „portugheză”, Mircea Eliade nu pierdea niciodată ocazia să facă comparație între literaturile și scriitorii celor două țări, pe care îi îngloba în marea familie a lătinității. În vederea scrierii unei lucrări de proporții, Eliade a început să se ocupe de studiu vieții și operei poetului național portughez Luis Vaz de Camoëns, cu a cărui creație luase contact în perioada studiilor indiene, cu peste un deceniu în urmă. Lucrarea proiectată nu a mai fost scrisă, în schimb Eliade a publicat în noiembrie 1942, în paginile revistei „Acção” un amplu articol intitulat „Eminescu și Camoëns”, articol republicat apoi și la Madrid și București. Autorul lui scotea în evidență ideea de bază a acestui eseu dar și a altora ulterioare („Ginta latină, „Eminescu – poet al rasei latine”) și anume permanența și perenitatea „latinității” a „geniului rasei latine” ilustrat de cei doi poeți aparținând celor două extremități, estică și vestică, ale „lumii latine”. În încheierea articolului, autorul îi îndemna pe cititorii săi să se aplece și asupra altor limbi române, pe care să le nvețe și să ia astfel contact cu literaturile celorlalte popoare latine.

Cea mai importantă lucrare de propagandă scrisă de Mircea Eliade pe meleagurile lusitane a fost „România, latinii Orientului”, apărută la Lisabona, în aprilie 1943. În cuprinsul a 80 de pagini sunt trecute în revistă cele mai importante evenimente din istoria românilor de la geto-daci și până în anul 1942. Accentul este pus pe lupta românilor împotriva invadatorilor, pentru unitate și independență națională, pe supraviețuirea social-politică și culturală a civilizației române, de a lungul veacurilor, în mijlocul unor mari imperii anxioniste. De asemenea, autorul nu uita să precizeze că războiul României împotriva U.R.S.S. era „nu numai o apărare a valorilor Europei creștine împotriva misticismului eurasian, dar și o apărare a libertății Gurilor Dunării”.

Semnificativă este prefața lucrării, în care Eliade schițează o paralelă între români și portughezi, arătând că, în afara originii lor latine, ei reprezintă două „popoare cu o misiune istorică în lume”.

Trăind, după cum plastic se exprima, „pe spezele Legației”, Eliade a reușit să-și facă un cerc intim de prieteni, de care era legat prin aceleași afinități electice elevate: istoricul Alfredo Pimenta,

Reinaldo do Santos, chirurg și director al Muzeului de Artă Modernă din Lisabona, istoricul Joao Ameal, iar dintre spanioli pe filozoful și politologul Ortega Y Gasset și pe istoricul și criticul de artă Eugenio D'Ors. Despre cei doi avea să scrie Eliade mai târziu, în 1977, că Ortega „nu era numai un profesor de filozofie, un eseist și un excelent scriitor... dar era în aceeași măsură un mare ziarist”, iar D'Ors „era un diletant de geniu”.

Activitatea literară și științifică s-a împletit în mod armonios cu cea de propagandă, ele aflându-se într-o permanentă interdependență. În perioada sejurului la Lisabona, au văzut lumina tiparului biografia primului ministru al Portugaliei, „Salazar și revoluția în Portugalia”, lucrare începută la 19 noiembrie 1941, terminată la sfârșitul lunii mai 1942 și publicată la București în jurul datei de 1 decembrie 1942, dar care nu a apărut niciodată în Portugalia; „Mitul reintegrării”, lucrare terminată în cursul lunii august 1942, în perioada în care Mircea Eliade s-a aflat la București, petre-cându-și un scurt concediu – ultimul din păcate – în patria natală; „Comentarii la legenda meșterului Manole” și „Insula lui Euthanasius”, ultimele două opere văzând lumina tiparului în cursul anului 1943.

Referindu-se la perioada scurtului concediu petrecut la București, Eliade dorise să revină – provizoriu – în țară deoarece prietenul său, filozoful și profesorul universitar N. I. Herescu îl informase despre crearea unei catedre de „Filozofia Culturii” la Universitatea din București, pentru ocuparea căreia îl propusese și îi susținea cu căldură candidatura. Șederea la București nu i-a fost tocmai liniștită, diplomatul și omul de cultură român fiind urmărit pas cu pas de agenții Gestapo-ului și, ca urmare, obligat să-și restrângă la minimum vizitele la prieteni. În perioada intermezzoului bucureștean a petrecut două zile la Snagov, prilej cu care s-a întâlnit cu Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Paul Sterian și alți discipoli ai lui Nae Ionescu. A evitat – deși dorea din adâncul sufletului – să-l viziteze pe scriitorul Mihail Sebastian, al cărui domiciliu, însă, era sever supravegheat, l-a contactat pe profesorul N. I. Herescu în vederea discutării problemei catedrei universitare și a terminat de redactat, în apartamentul său din strada Palade, lucrarea „Mitul reintegrării”. Postul universitar va fi scos la concurs, după multe pertractări și amânări, de abia în decembrie 1943, dar atunci Eliade va refuza, simțind, după cum îi scria lui Nicolae Herescu, că „era creatoare se apropie de sfârșit”.

Previuziunea sa s-a dovedit a fi, în scurtă vreme, reală. Tragedia poporului român – începută la 23 august 1944 – s-a împletit cu o tragedie personală, de familie: la 20 noiembrie 1944, se stingea din viață, după o lună de suferință, soția sa, Nina. Sosirea la Lisabona a prietenului său, profesorul universitar N. I. Herescu, a reprezentat un sprijin moral solid în acele clipe grele pentru tânărul diplomat român. Vănzându-și o parte din bibliotecă, Eliade va părăsi Lisabona, stabilindu-se într-o mică locuință de țară, la Cascaes, sat de pescari, unde își petrecuse în anii anteriori verile, alături de soția sa. Destul timp, trăind într-o stare de semipustnicie, nu a putut citi și scrie nimic.

„Multă vreme – scria el în „Memorii” – n-am putut citi decât Biblia și alți câțiva autori: Kirkegaard, Leon Șestov, Dilthey, Heidegger și n-am putut scrie decât „Jurnalul”. Știam că nu puteam rămâne la infinit în starea în care mă aflam. Mă aflam într-o fază obscură de tranziție”.

Pe acest fundal psihologic de frământări și căutări, trăind criza „străbaterii labirintului” – după cum avea să-o declare – va lua Mircea Eliade, mai târziu, o hotărâre care-i va schimba într-un mod radical viața: aceea de a se stabili la Paris și a continua acolo cercetările de istoria religiilor. La 16 septembrie 1945, însoțit de fiica soției sale, Giza, va lua trenul spre capitala Franței. Începea o nouă etapă în viața și activitatea sa literar-științifică. La capătul a cinci ani, cariera diplomatică a lui Mircea Eliade luase sfârșit.

ANEXE

I

RAPORT ADRESAT DOMNULUI MINISTRU AL PROPAGANDEI NAȚIONALE

LEGATION ROYALE DE ROUMANIE
LE SECRÉTAIRE DE PRESSE
No. 85

Lisabona, 14 Aprilie 1942

Domnule Ministru,

Am onoarea a vă prezenta aci alăturat un raport ce am întocmit asupra tensiunii politice în Portugalia.

Primiți vă rog, Domnule MINISTRU, asigurarea înaltei mele considerațiuni.

SECRETAR DE PRESĂ,
(Mircea Eliade)

RAPORT ASUPRA TENSIUNII POLITICE ÎN PORTUGALIA

Am comunicat într-un raport precedent faptele și zvonurile în legătură cu complotul împotriva dlui Salazar, care trebuia să aibă loc în Decembrie sau Ianuarie, și care a fost descoperit la timp. S'au făcut un număr masiv de arestări. O parte din cei arestați au fost deportați în insulele atlantice. Nu s'au făcut procese și nu s'a dat nimic publicității în legătură cu persoanele arestate și deportate.

Tensiunea e departe de a fi scăzut. *În luna Martie a fost descoperit un nou complot comunist* și cu elemente de opoziție, care a dat loc la alte arestări preventive. Din cercurile foarte apropiate Președintelui Carmona am aflat că *acest complot urmărea răsturnarea simultană a regimului în Portugalia și Spania*, deoarece o revoluție comunistă victorioasă numai în Portugalia ar fi repede înăbușită prin intervenția armatei spaniole. *Complotul ar fi fost organizat în Spania și ar fi fost descoperit de serviciul de informații german*. Informatorul meu pretinde că *s'ar fi urmărit chiar asasinarea Generalului Carmona și a dlui Salazar*. Ca și în celălalt complot conspiratorii au avut sprijinul direct al Marelui Britanii

Asistăm de șase săptămâni la o ofensivă anti-comunistă a guvernului și o contra-ofensivă a elementelor de stânga. Ofensiva guvernului a început printr'o serie de conferințe anti-comuniste la Emisora Nacional, care continuă încă; printr'o serie de articole în ziarul oficios *Diario da Manhã*; prin organizarea de către Secretariatul Propagandei a unei biblioteci de popularizare, cuprinzând circa 100 volume de 60-120 pagini, toate cu conținut anti-comunist și naționalist. Direcția bibliotecii o are João Ameal, istoric și doctrinar naționalist, și cele dintâi volume vor apare la începutul verei. Aceasta este prima încercare a regimului salazarian de a contracara nenumăratele biblioteci de popularizare cu caracter democrato-comunist.

Reacția elementelor de stânga n'a întârziat însă. Pe deoparte, autorii conferințelor anti-comuniste au început să primească scrisori de intimidare și chiar să fie amenințați direct la telefon. Pe dealtă parte, democrații au răspândit zvonul că noua atitudine anti-comunistă a guvernului a fost impusă dlui Salazar de către Generalissimul Franco, la Sevilla – și cum spaniolii nu sunt iubiți aici, acest zvon este o foarte abilă diversiune menită să compromită inițiativa guvernului. Deasemenea, în mediile anglofile circulă insistent opinia că „ofensiva anti-comunistă” nu e oportună, că e o ieșire din neutralitate care va sili Anglia să treacă la represalii. Au și început să se explice lipsurile de pe piață și în deosebi reducerea consumului electric și suprimarea benzinei, ca fiind represalii ale guvernului englez față de „politica dela Sevilla”.

Mai interesantă încă ni se pare propaganda anglo-comunistă exercitată prin organizațiile catolice. Se știe că *Patriarhul Portugaliei, Dr. Manuel Cerejeira, este un neînduplecat germanofob. Întreaga presă catolică nu se sfiește să aprie fâțiș „democrațiile” și să atace, pe cât îi îngăduie cenzura, puterile Axei.* Cuvântul de ordine a fost, la începutul campaniei din Rusia, că nazismul este tot atât de primejdios ca și comunismul – leit-motiv a nenumărate articole de fond și conferințe. De câțva timp, însă, și urmând întocmai directivele primite din Anglia, *șefii organizațiilor catolice portugheze merg mai departe și spun: dintre două rele, comunism și nazism, alegem comunismul; pentru că, oricâtă suferință ar aduce revoluția comunistă mondială, într-o generație se va putea naște o lume nouă, socialistă și creștină – în timp ce o victorie a nazismului ar însemna „dispariția definitivă a creștinismului în Europa!”* Aceste afirmații au fost făcute de personaje ecclesiastice însemnate. Se știe că, datorită atitudinii catolicismului militant lusitan, *există un conflict latent între Patriarh și Vatican.* Deasemenea, mi se spune că relațiile între Patriarh și d. Salazar, fostul său coleg de Universitate, s'au răcit complet în ultimul timp.

Tot în legătură cu orientarea politică a organizațiilor catolice (și în deosebi ale tineretului catolic) *este semnificativă interpretarea care se dă în unele cercuri recentelor manifestații religioase din Lisabona. Între 9 și 13 Aprilie, a fost adorată în Capitală celebra statuie a Sfintei Fecioare dela Fatima. Patriarhul însuși a slujit în noaptea de 12 spre 13 Aprilie, în fața a unei mase de peste 50 000 persoane. Procesiunea stă la dela Fatima, cea dintâi care are loc în Lisabona, a fost impresionantă – și nu e lipsit de interes amănuntul că această manifestare religioasă este interpretată politic nu ca o atitudine anti-comunistă, ci ca o rezistență spirituală a națiunii portugheze împotriva „totalitarismului nazist”!*

Însfârșit, trebuie să notez și o serie de zvonuri care circulă cu insistență dela o vreme; anume, *în legătură cu eventuala debarcare a unui corp expediționar britanic în Portugalia.* Se spune că revoluțiile care ar fi trebuit să izbucnească erau dorite de comandamentul britanic; începând războiul civil, Anglia ar interveni ca să-și salveze aliata de amenințările „fasciste”. Se mai spune, deasemenea, că Anglia are tot interesul de a sili armata germană să ocupe peninsula iberică, prelungindu-și astfel liniile de comunicații, risipindu-și forțele motorizate și aeriene, ridicând vrăjmășia a încă două popoare, uzându-și rezervele de petrol din Franța, etc. În acest caz, debarcarea engleză ar putea fi numai o farsă, având ca scop doar provocarea intervenției armate spaniolă sau germană. Restul – opera de distrugere a podurilor, rezervelor, etc. – ar fi făcut de elementele revoluționare portugheze. S'ar putea chiar ca, în timpul verii, să se încerce în aparență o mare lovitură engleză în Portugalia, pentru a atrage Germania în cursă – urmată la un scurt răstimp de o adevărată debarcare în Franța.

Evident, toate aceste zvonuri contribuie în bună parte la menținerea tensiunii interne a Portugaliei. Serviciul de propagandă britanic, care le controlează, copiază în această privință campania de zvonuri contradictorii organizată de serviciile germane din Belgia și Olanda în primăvara 1940.

II

LEGATION ROYALE
DE ROUMANIE
CONSEILLER CULTUREL
N. 1058

Lisabona 14 Martie 1944

Domnule Ministru,

Am onoarea a vă prezenta aci alăturat lista articolelor apărute în presa portugheză, între data de 16 Februarie și 16 Martie 1944, vorbind exclusiv despre România.

Primiți vă rog Domnule Ministru asigurarea deosebitei mele considerațiuni,

Consilier Cultural
(Mircea Eliade)

Dsăle Dlui
Ministru al Propagandei Naționale

**LISTA ARTICOLELOR VORBIND DESPRE ROMÂNIA
APĂRUTE ÎN PRESA PORTUGHEZĂ ÎNTRE 16 FEB. – 16 MARTIE 1944**

1. „Contos Romenos” apărut în CORREIO DO MINHO 18 Februarie 1944
2. Un situação complicada „A Romenia está num beco sem saída?” din „L’Illustre” Lausanne. ap. în VIDA MUNDIAL, 19 Feb. 1944.
3. „Contos Romenos” ap. în COMERCIO DO PORTO, în 22 Feb. 1944.
4. Un album de arete popular-comentarios-de Correia Athaidé, ap. în NOTÍCIAS DE EVORA, 22 Feb. 1944.
5. „Nô clau Iorga, o homen que mais escreveu no mundo”, de M. Eliade, ap. în ACÇÃO 24 Feb. 1944.
6. Figura da Vida Mundial „General Antonesco” (caricatură) ap. în VIDA MUNDIAL ILUSTRADA, 24 Feb. 1944.
7. „Contos Romenos” ap. în CORREIO D’ELVENSE, 27 Feb. 1944.
8. „Romenia, país Latino” – Theodor Aman – ap. în O SETUBALENSE, 28 Feb. 1944.
9. Um conto por dia – „25 Minutos ...” de L. Caragiale, t. adus de V. Bues și Rôgerio Claro, ap. în DIÁRIO POPULAR, Martie 1944.
10. A opiniao Romeno, ante a evolução, ap. în D’EVORA, 1 Martie.
11. Um país em transe difícil – A situação, da ROMENIA, din „La tribune de Genève”, Geneva, ap. în VIDA MUNDIAL, 4 Martie 1944.

12. Na Faculdade de Letras/Curso de Literatura Latina, ap. în A VOZ 4 Martie, 1944.
13. „Romenia pais Latino” – Stefan Lukian –, ap. în O SETUBALENSE, 8 Martie.
14. „Panait Istrati” ap. în CORREIO DO MINHO 10 Martie 1944.
15. Considerações sobre um livro de Ataíde Joachim, ap. în NOTÍCIAS DE EVORA 10 Martie 1944.
16. A repartição em massa, ap. în VIDA MUNDIAL 11 Martie 1944.
17. A guerra do petróleo, ap. în O SÉCULO ILUSTRADO, Martie 11, 1944.
18. „Contos Romenos” Apărut în revista BROTERIA, Martie 1944.
19. „A Bessarabia, velha terra Romena. ap. în REVISTA PORTUGUESA, Martie.
20. Um caçada ao Urso” tradus din Nicolae Gane, ap. în REVISTA PORTUGUESA, Martie.

III

No. 1 053

Lisabona 16 Martie 1944

Domnule Ministru,

Al doilea volum din seria „Țări și Popoare” va fi închinat Ungariei. Îndată ce a apărut anunțul volumului Profesorului Mehedinți, serviciul de Presă al Legației Ungare, s’a oferit să suporte cheltuielile de tipar ale unui volum similar, privitor la țara și poporul Maghiar.

Ne-am adresat editorului și i-am atras atenția asupra eventualelor afirmații injuste la adresa României pe care le-ar putea cuprinde textul volumului dedicat Ungariei. Editorul ne-a asigurat că nu va lăsa nici o aluzie, de orice fel, ce ar putea știrbi prestigiul sau drepturile României.

Primiți vă rog Domnule ministru asigurarea deosebitei mele considerațiuni,

Consilier Cultural,
(Mircea Eliade.)

Dsale Dlui

MINISTRU AL PROPAGANDEI NAȚIONALE.

NAE IONESCU, IDEOLOGIA TOTALITARĂ ȘI MIȘCAREA LEGIONARĂ. 1934 – 1940

FLORIN MÜLLER

În arhiva Serviciului Român de Informații¹ există și un dosar, compus din două volume, referitor la activitatea politică a lui Nae Ionescu. Cel mai interesant volum din dosar este volumul cu numărul doi² care cuprinde rapoarte ale agenților de siguranță³ începând cu perioada de după asasinarea lui I. G. Duca, la 29 decembrie 1933, și sfârșind cu moartea, în condiții încă suspecte, a filozofului în luna martie 1940.

Asasinarea lui I. G. Duca a produs cum se știe, o puternică impresie în România⁴. Interzisă încă din 9 decembrie 1933⁵, asimilată unei forțe politice înregimentată Germaniei naziste, Garda de Fier va trece ulterior printr-un moment de oscilație, la sfârșitul lui ianuarie 1934, când încă nu se întrevădea apoteoza achitării căpeteniilor legionare și a aliaților ideologici ai Gărzii, printre care se afla și Nae Ionescu. Acest moment de oscilație a constatat într-o deplasare a interesului unor grupuri legionare din Capitală spre necesitatea creării unui nou partid de dreapta, partid ce urma să adopte un program mai moderat⁶. Conform acestor surse, problema calmării intransigenței revoluționare în expresia ei de extremă dreaptă, dezbătută în interiorul Gărzii, era cu atât mai importantă cu cât era

¹ Este superfluu să insistăm asupra importanței arhivelor serviciilor de siguranță în studiul istoriei contemporane a României. Există mii de documente cu referințe directe asupra istoriei Mișcării Legionare; totuși, o parte dintre acestea se află și astăzi (februarie 1997) în curs de inventariere. Ținem să mulțumim și pe această cale, dlui. colonel C. Aioanei, directorul arhivei S.R.I., fără sprijinul căruia acest studiu nu ar fi putut apărea.

² Volumul I cuprinde fragmente de acte deteriorate referitoare la Nae Ionescu și ziarul „Cuvântul”, anterioare anului 1934.

³ Rapoartele agenților de siguranță nu pot constitui decât un segment, e drept foarte important, al documentației. Ele trebuie, desigur, într-o altă etapă, evaluate critic și coroborate cu alte surse editate și inedite.

⁴ „Universul” din 3 ianuarie 1934: „Această conștiință națională (I. G. Duca) împletită din idealuri mărețe, din patriotism și dintr-o nemărginită bunătate sufletească s-a simțit insultată de gestul criminal al unui ucigaș”; Constantin Bacalbașa scria în „Universul”, 6 ianuarie 1934: „Era el (I. G. Duca n.n.) un tâlhar îmbogățit, ca atâți politicieni mișei, din banul public? Era Duca un tiran pătat de un trecut al dezonoarei? Era un incult, un incapabil, un farseur? ... Nu”; Tudor-Teodorescu-Braniște, în „Adevărul” din 4 ianuarie 1934 scria: „Dar mai mult decât atât: asasinatul a curmat viața unuia dintre cei mai simpatici oameni politici de la noi. Indiferent de credința lui de partid, Duca era iubit ca om. Cinstit, sărac, talentat, ridicându-se numai prin însușirile lui, slujind cu statornicie un singur partid o viață întreagă ...” În Parlament, însă, nu au lipsit criticile față de modul în care P.N.L. a înțeles să desfășoare campania electorală din decembrie 1933.

⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 286 bis, partea 1-a, p. 7644.

⁶ A.S.E.R. (Arhiva Serviciului Român de Informații), dosar 24 008, vol. 2.

vorba nu numai de a se răspunde unei neliniștite a cercurilor politice tradiționale în fața unei premature victorii legionare, ci și de a reconstitui discursul legionar. Acesta era apoi iat de unii legionari înă din iulie 1931, drept demagogic, tributar retoricii extremei stângi⁷. Din aceleași surse aflăm că o aripă intelectuală a Gărzii socotea oportun ca Nae Ionescu să devină șeful acestui partid. O asemenea soluție o considerăm a fi fost absolut utopică⁸ pentru tipul de elecție a elitei legionare. De altfel, la aceeași observație ajunseseră și agenții de siguranță care nu vedeau nici ei realizabilă alternativa preluării șefiei de către Nae Ionescu⁹. La rândul său, Nae Ionescu nu dorea să supraliciteze creditarea Mișcării Legionare. După eliberarea lui de la Jilava, el și-a reluat cursul de Logica Colectivelor la Universitate¹⁰. Sub tensiunea actului celor 3 legionari, care l-au executat pe Duca, în momentul când Nae Ionescu a intrat din nou în sala de cursuri, o parte dintre studenți, îndemnată de trei legionari îmbrăcați în cămăși verzi, a început, pe neașteptate, să cânte „Cântecul Nicadorilor”¹¹. Nae Ionescu i-a întrerupt însă pe legionari spunând că „Universitatea trebuie să fie un templu de curățenie sufletească și de cultură din care să se excludă politica”¹². Totuși, politic, Nae Ionescu era lipsit acum de una din principalele sale tribune publice de afirmare, ziarul „Cuvântul”, ziar ce nu poate fi considerat pur legionar decât după cea de-a treia apariție a sa, sub directoriatul lui P. P. Panaitescu¹³.

În primăvara și la începutul verii anului 1934, Nae Ionescu a căutat însă să găsească o bază financiară „Cuvântului”, suspendat de autorități. Chiar în absența „Cuvântului”, Nae Ionescu nu optase încă decisiv pentru legionari, căci se gândea să sprijine și politica mareșalului Averescu, după informațiile organelor de siguranță¹⁴.

Sfera interesului lui Nae Ionescu depășea însă aceste limite. Aflăm astfel că la 30 decembrie 1934 Nae Ionescu era plecat la Berlin unde îl avea prieten personal pe consulul general Caragea pentru a lua contact cu noua atmosferă politică din Germania¹⁵. Într-o măsură și mai mare, chiar în absența „Cuvântului”, lui Nae Ionescu i-a fost posibilă afirmarea ideilor sale prin conferințele pe care

⁷ A.S.E.R., d. 576, p. 22.

⁸ Lipsesc studii asupra constituirii și evoluției elitelor legionare; cert este că elecția era determinată de acte în folosul Legiunii și realizate, de cele mai multe ori, în conflict cu ordinea „legală” a statului. Dar acesta este numai un tip de elecție, de o natură predominant simbolică (cazul asasinilor lui Duca, Stelescu, Armand Călinescu). Este interesant că acest tip de avansare, în ciuda unui număr mai mare de crime, nu mai este glorificat după septembrie 1940 (ne referim la promovarea și exaltarea noilor „eroi”. Legiunea preferă acum să camufleze pe liderii teroriști. Un alt tip de elecție și ascensiune este cel clasic, dar el are la bază ipoteza preluării pe cale normală (deci nu prin revoluție) a puterii politice. Este cazul lui Mihail Polihroniade ce ar fi urmat să devină ministru de externe – vezi în acest sens dosarele privitoare la Mihail Polihroniade din A.S.E.R.). Un alt tip este cel clientelar, folosit mai ales în timpul lui Horia Sima.

⁹ Vezi nota 6.

¹⁰ Nae Ionescu, *Curs de istorie a logicii*, București, Edit. Humanitas, 1993, p. 264.

¹¹ Există trei cântece care exaltă fapta asasinilor lui I. G. Duca, Doina Nicadorilor, Cântecul Nicadorilor și Legenda Nicadorilor: dintre care ultimul este și cel mai patetic.

¹² Vezi nota 6. Atitudinea legionarilor în acest caz pare a fi similară cu cea avută față de Nichifor Crainic, profesor și el la Universitatea bucureșteană. Vezi în acest sens Nichifor Crainic, *Zile albe – zile negre*, București, 1991.

¹³ Până în 1933 nu se poate vorbi de ziarul „Cuvântul” ca de un ziar propriu-zis legionar. Chiar și în anul 1933 linia sa este distinctă de orientarea din timpul regimului național-legionar.

¹⁴ Și mareșalul Averescu a fost interesat de o apropiere de Mișcarea Legionară, trimițând un emisar la șantierul de la Casa Verde în toamna anului 1933. A.S.E.R., dosar 576.

¹⁵ Vezi nota 6.

le-a ținut în țară. Câteva titluri și data de desfășurare a acestora sunt prezente în bibliografia întocmită, de altfel, cu mare scrupulozitate, de Marin Diaconu, și inclusă în volumul Nae Ionescu, *Curs de istorie a logicii*¹⁶.

Prima conferință, după asasinarea lui Duca, a fost cea din 10 decembrie 1934, ținută la Cernăuți și intitulată „Națiune și Naționalism”. Locul nu era ales întâmplător deoarece anul 1933 fusese un an fierbinte pentru această cetate universitară. Încă din ianuarie 1933 circulase zvonul, la Cernăuți, că în procesul unor comuniști locali va figura ca avocat al apărării nimeni altul decât Lucrețiu Pătrășcanu; în ziua de 17 ianuarie 1933, aflăm din rapoartele siguranței, avuseseră loc chiar conflicte violente între evrei și studenții naționaliști. În acea zi, demonștrării evrei strigaseră „Jos Universitatea” și „Trăiască Comunismul”, pentru ca peste câteva zile să strige „Jos Cuza” (n.n. A. C. Cuza), „Jos studenții români”, „Trăiască evreii”. Rapoartele organelor de siguranță consemnau, în cursul lunii aprilie 1933, febrile pregătiri de către studențimea naționalistă a unor contramanifestații împotriva socialiștilor și comuniștilor. Se consemna de asemenea că studenții evrei organizaseră în replică grupuri înarmate de autoapărare, care ar fi urmat să acționeze „în contra exceselor provocate de cuziști și național-socialiști” (legionari)¹⁷.

Amintirea teribilului an 1933 nu se stinsese cu totul la sfârșitul anului 1934, așa încât legionarii se vor grăbi să-l asculte pe Nae Ionescu. Nu avem informații despre conținutul conferinței „Națiune și naționalism”; cert este însă că legionarii, datorită caracterului moderat și didactic al conferinței, au plecat în liniște și dezamăgiți. Șefii legionari locali l-au invitat apoi pe Nae Ionescu la un restaurant unde au luat împreună masa. Dialogul rămânea astfel deschis și dincolo de zidurile Teatrului Național¹⁸.

Luat de la București de un legionar, Nae Ionescu ține, aproape cu o lună mai târziu, în ziua de 6 ianuarie 1935, la Bârlad, o conferință intitulată *Primejdiile spiritului defensiv*¹⁹. 100 de persoane, printre care apreciem că trebuie să se fi aflat desigur și numeroși legionari, l-au ascultat pe Profesor, care s-a axat la început pe critica sistemului de alianțe al României și a partidelor politice ce adoptaseră „arbitrar” titlaturi naționale.

Miezul ideatic al acestei conferințe l-a constituit insistența asupra necesității *creării* (s.n.) de către națiuni a unor idealuri, singure în stare să asigure sens dinamic evoluției acesteia. Destul de puțin credem, pentru explozia de vitalism la care se așteptau legionarii, cu atât mai mult cu cât Nae Ionescu afirma că „de abia acum” (deci din 1934-1935) tineretul începuse să se deștepte. Bucureștiul, deși cel mai expus ingerințelor organelor de ordine, nu putea lipsi desigur nici el din periplul lui Nae Ionescu. Pentru 11 februarie 1935, Centrul Studențesc București a pregătit la Fundația Carol conferința lui Nae Ionescu *Solidaritatea organică*²⁰. Legionarii, ce controlau și acest Centru studențesc, au căutat să se conformeze maximei legalități. Prefectura Poliției Capitalei căreia i se ceruse aprobarea, a trimis mai departe adresa la Rectorat, care însă, până la 7 februarie 1935²¹, nu dăduse nici un răspuns. Furdui, președintele Centrului, primise indicații clare de la C. Z. Codreanu ca participarea studenților legionari să fie cât mai mare, dar totul trebuia să se desfășoare în cea mai perfectă ordine, pentru a demonstra opiniei publice disciplina Gărzii de Fier. Dacă aprobarea solicitată nu avea să fie acordată, Furdui intenționa să forțeze nota Măsurile de precauție luate de

¹⁶ Vezi nota 10.

¹⁷ A.S.E.R., dosar 576.

¹⁸ Vezi nota 6.

¹⁹ Vezi nota 6.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

autorități vor duce însă la anularea conferinței planificate. Nae Ionescu se va adresa în consecință, într-un limbaj insinuant, la 11 februarie 1935, legionarilor: „M-am purtat totdeauna față de Dvs. ca de la profesor la student, ca de la bătrân la tânăr, ca de la prieten la prieten. Am fost invitat de Dvs. să țin o conferință și am răspuns chemării. Voind să intru însă la Fundație, la casa voastră, am fost oprit din bunavoiența regală”²².

Peste câteva zile, la 24 februarie 1935, Nae Ionescu a ținut o conferință la Iași, intitulată „Ce înseamnă o stăpânire românească”. În deschiderea conferinței, Viorel Trifa, președintele cercului studențesc local, spunea că Nae Ionescu este un apostol al vremurilor ce vor veni, îl ruga să fie îndrumătorul generației, și în special al tinerilor studenți; Nae Ionescu, prudent față de angajările prea fățișe, mărturisea că nu va putea să satisfacă în întregime așteptările studențimii, deoarece nu era un apostol așa cum îl caracteriza V. Trifa și chiar dacă ar fi fost, nu-i stătea în putință să facă ceea ce i se cerea²³.

Nae Ionescu a susținut apoi, în 1935-1937, și alte conferințe în țară²⁴. Le amintim, cu precizarea datei și titlului celor nemenționate în bibliografia de mai sus: 9 martie 1935, „Ce este politica” (Târgu-Mureș; nemenționate), 14 aprilie 1935, „Ce înseamnă a fi român naționalist” (Iași; nemenționate), 21 aprilie 1935, „Ce înseamnă a fi român” (Brăila), 29 septembrie 1935 „Imperialism” (Brăila), 8 decembrie 1935 „Dreapta și stânga” (Roman; nemenționate), 15 decembrie 1935 „Momentul istoric al ortodoxiei” (Lugoj; nemenționate), 5 ianuarie 1936 „Tendențele imperialiste ale vieții naționale” (Constanța; neaprobata de Comandamentul diviziei 9), 19 ianuarie 1935 „Împotriva spiritului critic” (Cluj; în bibliografie este menționată data de 26 ianuarie 1936), 6 martie 1936 „Unde începe ființa spirituală” (București; menționată), 13 martie 1936 „Imperialismul nostru (București; menționată), 4 aprilie 1936 „Politică și istorie” (Piatra Neamț; menționată), 23 aprilie 1936 „Despre libertate” (Arad; nemenționate), 25 martie 1936 „Universalism și viața națională; curentele de stânga și de dreapta” (Iași; nemenționate), 4 aprilie 1937 „Ce sunt formele istorice” (Câmpulung Muscel), 16 mai 1937 „Stat sau națiune” (Brăila; nemenționate).

Bineînțeles că această înșiruire de date nu ne edifică prea mult asupra conținutului. Mai important ni se pare să stabilim ce mesaj dorea să transmită Nae Ionescu auditorului său. Era el tangent sau congruent cu conglomerantul teoretic asimilat de legionari? Era parte a acestui conglomerat? Cert este că ideile expuse de Nae Ionescu fac parte din aparatul teoretic al dreptei ce contesta regimul interbelic luat într-o largă accepție a sa. Ideile lui Nae Ionescu expuse în conferințe se structurează pe mai multe paliere, cu segmentările lor; aceste idei se referă pe de-o parte la realități cu un nivel foarte ridicat al generalității cu primejdia de a fi permanent prea vagi: popor, colectivitate, cultură, națiune; de asemenea, există referiri la stări și realități subordonate: partide politice, Liga Națiunilor, stânga și dreapta, generație, democrație, dictatură, șefi politici, catolicism, ortodoxie revoluție, familie, armata; individului, însă îi este rezervat foarte puțin loc. Chiar și atunci când o ace, Nae Ionescu vorbește mai degrabă despre indivizi români, romani, minoritari. În popor, individul ca atare nu mai există, ca element demn de atenție în conceptul lui. După Nae Ionescu există o formă spirituală care funcționează și motivează colectivitatea, mulțimea, poporul. Cel puțin în cazul românesc, cultura nu reprezintă, în concepția lui Nae Ionescu, această formă. După părerea sa cultura în România nu a transformat organic ființa națională. „Românilor le lipsește conștiința existenței și superiorității acestei culturi”. În viziunea lui Nae Ionescu, cauza lipsei nu atât a culturii românești, cum se poate crede la o primă vedere, cât a lipsei de vocație imperialistă, cum o au

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

culturile franceză și germană, este determinată de structura contractualistă și juridicistă a modului de a gândi al clasei conducătoare. Dar, Nae Ionescu neglijează să observe că națiunea, singura dispunând de o constituție în sine, este însăși produsul epocii moderne și al acelei clase conducătoare incriminate de el, în realitate, clasă veche, națională și creatoare în același timp. Nae Ionescu recunoaște evidența istorică a evoluției; el consideră că stadiul atins nu este însă suficient. Valoarea calitativă, tributară voinței masei, de înăuntrul regimului nou. Nae Ionescu nu-l numește pe acesta; nu-i spune nici dictatură, nici totalitarism. Oricum, în mod clar, regimul nou nu este democrația. Dar toate acestea nu sunt, după Nae Ionescu, decât finalități ale acțiunii unor forțe concrete: partide de stânga, sau de dreapta, lideri, societăți în acțiune. El crede că partidul, cu adevărat puternic, îi lichidează pe adversarii săi din sistemul partidist și apoi se contopește cu națiunea îndeplinind funcții administrative. Este, în ultimă instanță, chiar statul-partid din sistemele totalitare. În plus, după Nae Ionescu, capul statului conduce statul și nu-l arbitrează; națiunea este singurul arbitru. Cu alte cuvinte, asistăm la formularea unui concept în care națiunea ajunge a fi astfel depozitară în fapt de atribuțiile autorității.

Angajamentul politic, una din puținele libertăți pe care individul o are, la Nae Ionescu, naște, firesc, opțiunea. În climatul politic al anilor '30, suprasaturat ideologic, această opțiune trebuia să fie numai de dreapta, sau de stânga. Sunt două tendințe ce se disting în concepția lui Nae Ionescu, prin accentul diferit pus pe individ și societate. Această contrapunere dictatură-democrație l-a preocupat pe Nae Ionescu, astfel, la 25 martie 1936, aflându-se la Iași, la Căminul Râpa Galbenă, s-a confruntat cu această problemă. Acolo, după intonarea câtorva cântece legionare, Nae Ionescu le-a spus legionarilor: „Greșesc foarte mult legionarii care cred că Mișcarea Legionară este o mișcare dictatorială. Mișcarea Legionară este numai o mișcare de ordine și disciplină. Acest lucru rezultă și din numele pe care-l are conducătorul legionarilor și anume Căpitan; acest cuvânt vine de la cap, și deci, Corneliu Zelea Codreanu nu este decât capul Mișcării Legionare, *implicit al poporului român*, și nicidecum nu este un conducător al ei. Și după cum capul unui individ se comportă după cerințele trupului, tot așa și Căpitanul nu este decât forul prin care se vor îndeplini cerințele întregii națiuni”²⁵. Nae Ionescu rezolvă o astfel de problemă complicată eliminând conținutul dictaturii prin folosirea unei viziuni organiciste.

Represiunea carlistă orientată împotriva Mișcării Legionare l-a lovit și pe Nae Ionescu. În toamna lui 1938 el s-a aflat în lagărul de la Miercurea-Ciuc, mai apoi fiind mutat la Spitalul Militar Brașov²⁶. Conform indicațiilor Siguranței, după suferințe fizice și morale, în acea perioadă „brașoveană” părea a fi într-o „foarte bună dispoziție”. Nu-l mai interesa nici o problemă familială, materială, sau de altă natură, în afară de idealul legionar, din care își făcuse singura speranță. La 15 martie 1940 Nae Ionescu a murit. Pentru el, venirea la putere a Mișcării Legionare, la 6 septembrie 1940, sosea prea târziu.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem. O imagine diferită la Mircea Eliade, *Memorii*, București, Edit. Humanitas, 1991, vol. 11, p. 38 precum și la Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, Edit. Humanitas, 1992, p. 136-144.

ROMÂNIA ȘI OPTANȚII UNGURI

DUMITRU P. IONESCU

În anul 1885¹, printr-o expropriere lipsită de fundament juridic, guvernul maghiar a colonizat Transilvania, aducând din pustă oameni cărora li s-a dat 50 iugăre (1 iugăr = 5775 m.p.), urmând ca în timp de 50 de ani să achite costul pământului. Deci ei deveneau proprietari în anul 1935. În plus, acești coloniști au primit de la stat ajutoare bănești pentru înființarea și mărirea proprietăților lor.

Primul război mondial declanșat în anul 1914 a prins pe acești coloniști cu datoriile pe jumătate achitate ceea ce trebuia să ducă la restituirea terenurilor către stat. Dar în anul 1918, guvernul maghiar a iertat de datorii pe coloniști și i-a pus în posesiune de drept.

Adunarea Națională de la Alba Iulia din 18 noiembrie / 1 decembrie 1918 a hotărât nu numai Unirea Transilvaniei cu România, ci și o „reformă agrară radicală”. După ce armatele inamice au părăsit țara, reforma agrară a devenit o realitate în România prin Decretul Lege nr. 3 697 din 16 decembrie 1918². Unirea Transilvaniei cu România a fost recunoscută de Ungaria prin Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920 Datorită evenimentelor, mulți coloniști s-au refugiat la Budapesta și, potrivit articolului 63 al Tratatului de la Trianon, au optat pentru naționalitatea maghiară, apărând astfel o nouă categorie socială „optanții”.

La 30 iulie 1921³, a apărut „Lege pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș” care, la articolul 6, prevedea exproprierea absenteiștilor cu proprietăți de peste 50 iugăre. (În România, absenteiștii fuseseră integral expropriați). În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, inechitabila distribuție a pământului prezenta și un caracter etnic, deoarece marile propriități aparțineau maghiarilor, iar majoritatea celor lipsiți de pământ erau români. Credincios tratatelor de pace pe care le-a semnat, guvernul român a asigurat în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș perfectă egalitate de tratament între naționali și străini. Pe când în Vechiul Regat s-au împroprietărit numai naționali, în aceste provincii românești, 63% din împroprietăriți erau români și 37% aparțineau altor naționalități, din care cea mai mare parte erau țărani maghiari. Toți împroprietăriții plăteau jumătate din valoarea pământului, iar restul era suportat de stat.

Pe baza principiului juridic fundamental „Lex rei sitae” circa 300 de optanți s-au adresat tribunalelor românești, protestând contra dispozițiilor reformei agrare. Acțiunea optanților a fost respinsă de instanțele românești. Ei au solicitat sprijinul guvernului maghiar care la 16 august 1922⁴, a depus o reclamație la Conferința Ambasadorilor de la Paris. La 31 august 1922⁵, Conferința Ambasadorilor și-a declarat incompetența. Guvernul maghiar a înaintat a doua reclamație pentru

¹ Ion Lăzărescu, *Revizuirea tratatelor. Societatea Națiunilor. Afacerea optanților*, București, Tip. ziarului „Universul”, 1933, p. 44.

² „Monitorul Oficial”, no. 215, duminică 16 decembrie 1918, p. 3 845-3 849.

³ Ibidem, no. 93, sâmbătă 30 iulie 1921, p. 3 622-3 638.

⁴ Almanahul „Argus”, 1928, p. 97.

⁵ Ilie S. Diaconescu, *Chestiunea fărânească în România*, București, Institut. de Arte Grafice „Cultura Poporului”, 1928, p. 305.

„flagrantă neexecutare” a tratatelor din partea statelor succesoare ale Austro-Ungariei, adică România, Jugoslavia și Cehoslovacia. Din nou Conferința Ambasadorilor și-a declarat incompetența, la 27 februarie 1923⁶, arătând că, potrivit articolul 3 al Tratatului special pentru protecția minorităților din 13 decembrie 1919, problema optanților poate fi rezolvată numai de Societatea Națiunilor.

Invocând articolul 11 alineatul II din pact care prevedea că „orice membru al Societății Națiunilor are dreptul să atragă atenția Adunării sau a Consiliului, asupra oricărei împrejurări de natură să atingă relațiile internaționale și care amenință în urmă să turbure pacea sau buna înțelegere între națiuni, de care depinde pacea”⁷, Ungaria s-a adresat Societății Națiunilor, la 15 martie 1923, astfel că problema optanților a luat alura celui mai mare conflict internațional de după primul război mondial. Guvernul maghiar pretindea că reformele agrare din România, Jugoslavia și Cehoslovacia au încălcat articolele 63 și 250 ale Tratatului de la Trianon și cerea restituirea pământurilor expropriate optanților sau despăgubirea lor cu o valoare echivalentă în aur.

În sesiunea Consiliului Societății Națiunilor din aprilie 1923⁸, reprezentanții României și Ungariei au expus vederile guvernelor lor. Conte Albert Apponyi (1846-1933) a acuzat România că a încălcat articolul 63 al Tratatului de la Trianon. Apponyi a fost combătut de Nicolae Titulescu (1882-1941), care a declarat că Tratatul de la Trianon nu poate crea în România insule de proprietate individuală pe care legea română nu le mai poate ajunge dealungul vremii și că legea agrară e o mare reformă socială cu un caracter moral, care s-a aplicat în mod egal față de români precum și față de optanți. A admite teza Apponyi ar echivala cu crearea unui regim privilegiat pentru străini, pe teritoriul român! Titulescu a susținut că, aplicând reforma și optanților, România, a procedat în plinul exercițiu al suveranității sale și nu a violat nici tratatele și nici vreun principiu al dreptului internațional. Reforma agrară nu era o lichidare de război interzisă de tratate, fiindcă exproprierea nu este o măsură excepțională în strânsă legătură cu războiul. Exproprierea avea un caracter național, pe când lichidările au un caracter internațional. În plus, pentru lichidările de război nu se dă nici o despăgubire, pe când România a alocat pentru exproprieri indemnizații sub formă de rentă de stat.

Conte Apponyi a cerut ca problema optanților să fie supusă Curții Permanente de Justiție de la Haga. Titulescu s-a opus, motivând că litigiul are un caracter pronunțat politic, că numai câteva aspecte secundare sunt juridice, astfel că nu Curtea Permanentă are competența de a cunoaște diferendul, care este atributul Societății Națiunilor.

Prin rezoluția din 23 aprilie 1923⁹, Consiliul Societății Națiunilor a hotărât ca chestiunea optanților să se dezbată la Bruxelles, sub patronajul ambasadorului Japoniei în Belgia, Adatci. Negocierile s-au purtat la Palace-Hotel din Bruxelles, în zilele de 25-27 mai¹⁰ în prezența comisiei Societății Națiunilor prezidată de Adatci și alcătuită din Van Hamel – director secția juridică, Mantoux – director secția politică, Acarets și Montenach secretari¹¹. Delegații maghiari contele Csaky și consilierul Gazjago, investiți cu puteri depline, pretindeau „incompatibilitate”, legii agrare române cu dispozițiile Tratatului de la Trianon. Titulescu a declarat că România își ia angajamentul de a aplica reforma agrară optanților, după regula egalității de tratament, exact ca și naționalilor, deoarece nu poate admite pretenția ungară de a crea un regim excepțional de proprietate în favoarea

⁶ *Ibidem*.

⁷ N. Dașcovici, *Afacerea optanților unguri din România în fața Societății Națiunilor*, în „Societatea de mame”, nr. 27-28/1927, p. 343.

⁸ Const. D. Cutcutache, *Un mare conflict internațional: Optanții unguri ai Transilvaniei și reforma agrară din România*, București, Tipografia Revistei Geniului, 1931, p. 48.

⁹ Ilie S. Diaconescu, *op.cit.*, p. 306

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Mihai M. Antonescu, *Regimul agrar român și chestiunea optanților unguri. Cu o prefață a domnului prof. univ. G. Tașcă*, București, Tipografia „România Nouă”, Theodor I. Voinea, 1928, p. 185.

străinilor. Tratatul de la Bruxelles s-a încheiat printr-un acord prin care contele Csáky a recunoscut că principiul reformei agrare române, nu era în contradicție cu prevederile tratatului. Acordul de la Bruxelles avea forță obligatorie din toate punctelor de vedere.

Adatci a înaintat Societății Națiunilor, la 5 iulie 1923¹², acordul împreună cu raportul său și cu un proiect de rezoluție. Din punct de vedere juridic, chestiunea optanților era închisă. Dar la 12 august¹³, Adatci a primit o scrisoare de la ministrul de externe al Ungariei, Daruvar, care, contrar tuturor uzanțelor internaționale, a dezavuat pe reprezentanții săi investiți cu puteri depline. Procedul Ungariei era grav și a neliniștit diplomația europeană. Prin dezavuarea reprezentanților săi și nerecunoașterea acordului de la Bruxelles, Ungaria a nesocotit fundamentalul principiu al relațiilor internaționale „pacta sunt servanda”. Surprins, Adatci a trimis un nou raport declarând că „activitatea Societății Națiunilor ar fi imposibilă, dacă, contrar oricărui uzaj internațional, delegații trimiși de părți și pe deplin autorizați de ele spre a negocia, sub auspiciile unui membru al Consiliului, ar putea fi apoi dezavuați de guvernele lor”¹⁴.

La propunerea reprezentantului Marii Britanii, Robert Cecil, la care s-au raliat Branting – Suedia și Manotoux – Franța, Consiliul Societății Națiunilor a discutat din nou problema optanților. A avut loc un mare duel oratoric între contele Apponyi și Nicolae Titulescu care, cu obșnuitul său tact politic, a declarat că primește rezoluția lui Adatci și a cerut să se precizeze că „acordul de la Bruxelles este un contract, și nu un prim act de conciliere”¹⁵. Luând act de declarațiile făcute de delegații ambelor părți, Consiliul Societății Națiunilor a aprobat raportul lui Adatci care da deplină satisfacție punctului de vedere românesc.

După indemnul guvernului de la Budapesta, optanții s-au adresat în decembrie 1923¹⁶ Tribunalului Arbitral Mixt Româno-Ungar, instanță excepțională și efemeră, cu o competență strict limitată. Tribunalul Arbitrar funcționa la Paris pe baza articolului 239 din Tratatul de la Trianon și era compus din 3 persoane. Cederkrantz – Suedia ca președinte desemnat de Societatea Națiunilor și doi judecători: Antoniadă – România și Szenacs – Ungaria, plus un secretar, Zarb. Optanții au cerut Tribunalului arbitral să declare că exproprierea lor de către Statul Român echivalează cu o confiscare deghizată, contrar articolului 250 din Tratatul de la Trianon, astfel ca guvernul de la București să fie obligat a le restitui toa e bunurile mobile și imobile sau o despăgubire echivalentă în aur, circa 45 000 000 000 lei aur, aproape cât toată datoria externă a României de atunci.

La 16 iunie 1925¹⁷, România a contestat competența Tribunalului Arbitral, motivând că singura jurisdicțiune care ar avea căderea să soluționeze litigiile provenite din expropriere sunt tribunalele naționale. Judecarea diferendului a început la 15 decembrie și a durat până la 23 decembrie 1926¹⁸, punându-se în ordine 29 de procese. În instanță, optanții au fost asistați de Gidel și Barthelemy, profesori la Facultatea de Drept din Paris, Brunet – profesor la Facultatea de Drept din Caen, Lakatos și d'Egry, avocați în Budapesta. Statul Român era reprezentat de avocații: Alexandre Etienne Millerand (1859-1943) – președintele Franței 1924-1930, N. Politis – profesor la Facultatea de Drept din Paris și fost ministru de externe al Greciei, Rosenthal din București, Popescu-Pion, agent al României pe lângă instanțele internaționale din Paris.

Millerand a susținut că problema optanților are un caracter politic și nu juridic, că Tribunalul Arbitral este incompetent de a judeca o afacere care nu intra în prevederile de confiscare sau lichidare ale articolului 250 din Tratatul de la Trianon. Politis a declarat inadmisibilă cererea

¹² Const. D. Cutcutache, *op.cit.*, p. 58.

¹³ Ilie S. Diaconescu, *op.cit.*, p. 307.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Const. D., Cutcutache, *op.cit.*, p. 59.

¹⁶ Ilie S. Diaconescu, *op.cit.*, p. 307.

¹⁷ Const. D., Cutcutache, *op.cit.*, p. 92.

¹⁸ Mihai M. Antonescu, *op.cit.*, p. 222.

optanților, deoarece ea duce la puternice frământări sociale interne și chiar la război. Guvernul român, care tot timpul a făcut proba celui mai larg spirit de conciliațiune, crede că tranzacția era singura cale posibilă și acceptată de întreaga lume, oferind optanților un surplus bănesc de 700 000 000 lei. Păstrând clasică lor lozincă „ori totul, ori nimic”, optanții au refuzat propunerea guvernului român.

Președinte Tribunalului arbitral, Cederkrantz, de acord cu judecătorul maghiar Szenacs, a respins declinatorul de competență, la 10 ianuarie 1927¹⁹. Motivând abuzul de putere al instanței, guvernul român și-a retras judecătorul din Tribunalul Arbitral, la 4 februarie 1927²⁰ și, pe temeiul articolului 11 alineatul II din pact, a cerut Consiliului Societății Națiunilor, ca să se pronunțe asupra unei chestiuni cu caracter politic ce mai fusese în cercetarea sa în anul 1923.

Socotind actul guvernului român ca o simplă chestiune procedurală, Ungaria s-a adresat și ea Consiliului Societății Națiunilor, cerând, în baza articolului 239 al Tratatului de la Trianon, completarea Tribunalului Arbitral și înlocuirea judecătorului român cu un alt magistrat dintr-unul din statele neutre în primul război mondial.

Consiliul Societății Națiunilor a analizat problema la 7 martie 1927²¹ și a ales un comitet de trei persoane, care să studieze litigiul și să alcătuiască un raport: Sir Joseph Austen Chamberlain (1863-1937) ca președinte și doi membrii: viconte Ishii – Japonia cu Villegas – Chile. Comitetul celor trei a solicitat 6 din cei mai mari jurisconsulți în materie de drept internațional, aparținând la națiuni diferite: dr. Gaus – Germania, Cecil Hurst – Anglia, Fromageot – Franța, Pilotti – Italia, Rostworowski – Polonia, Sato – Japonia²². Opinia eminentilor juriști a fost unanimă în favoarea tezei române, că dispozițiile reglementând pacea nu exclud aplicarea supușilor unguri unui plan general de reformă agrară. Simultan, optanții au făcut o intensă propagandă în toată lumea, pledând în favoarea lor.

Comitetul celor trei a depus în iulie 1927 raportul care înclina spre competența Tribunalului Arbitral. Consiliul Societății Națiunilor a convocat cele două părți pentru o ultimă împăcare în sesiunea din septembrie 1927. La Conferința de la Geneva din septembrie 1927, Consiliul Societății Națiunilor a invitat cele două state a se conforma raportului Chamberlain și a cerut României să-și reintegreze judecătorul la Tribunalul Arbitral. Nicolae Titulescu a declarat, la 19 septembrie 1927²³, că acceptarea raportului Chamberlain de către ambele părți va duce implicit la reintegrarea judecătorului român. Printr-un discurs dominat de idei feudale de stăpânire, contele Apponyi a respins raportul Chamberlain, susținând că numai Curtea Permanentă de Justiție Internațională are dreptul de a interpreta Tratatul de la Trianon. Consiliul Societății Națiunilor a votat în unanimitate raportul Chamberlain și a stabilit ca decizia definitivă să fie luată în sesiunea din decembrie 1927²⁴, pentru că părțile să aibă timpul de a reflecta.

Din cauza îmbolnăvirii lui Nicolae Titulescu, ministru de externe al României 6 iulie 1927–9 noiembrie 1928, problema optanților s-a amânat în decembrie 1927. Ea a fost reluată în primăvara 1928, când, la 9 martie²⁵, Consiliul Societății Națiunilor a votat noua propunere a lui Chamberlain cu privire la completarea Tribunalului Arbitral prin numirea a încă doi magistrați provenind din statele neutre în primul război mondial și prin reintegrarea judecătorului român. Acestui tribunal compus din 5 membrii să-i fie supuse reclamațiile optanților expropriați prin aplicarea reformelor agrare în România, Jugoslavia și Cehoslovacia. Contele Apponyi a declarat că Ungaria primește propunerea lui

¹⁹ Ilie S. Diaconescu, *op.cit.*, p. 308.

²⁰ Ion Lăzărescu, *op.cit.*, p. 51.

²¹ Const. D. Cutcutache, *op.cit.* p. 100.

²² Mihai M. Antonescu, *op.cit.* p. 269.

²³ Const. D. Cutcutache, *op.cit.*, p. 101.

²⁴ Ilie S. Diaconescu, *op.cit.*, p. 309.

²⁵ Ibidem, p. 310.

Chamberlain. În schimb, Nicolae Titulescu a mărturisit că guvernul român „refuză să admită competența Tribunalului Arbitral de a judeca și a repune în discuție reforma agrară, așa cum a fost înfăptuită după principiul egalității perfecte de tratament între proprietarii români și străini, după cum refuză să admită un regim de favoare și o despăgubire specială pentru optanții supuși străini”²⁶.

Marele patriot a reliefat că problema juridico-politică provocată prin declinatorul de competență al Tribunalului Arbitral atinge domeniul de liberă hotărâre, exclusiv rezervat suveranității naționale, așa cum prevedea alineatul VIII al articolului 15 din pactul Societății Națiunilor, domeniu în care Consiliul nu se poate amesteca fără consimțământul statului interesat. Diplomatul român a atras atenția că dacă Ungaria nu renunță la intransigența ei în opera de sabotare a tratatelor și împiedicarea consolidării statelor succesoare ale fostei monarhii habsburgice, atunci problema optanților va rămâne ca o rană primejdioasă pentru cauza păcii europene, iar Societatea Națiunilor va suferi un mare eșec în eforturile sale de înțelegere și pacificare europeană. În declarația sa din 31 martie 1928²⁷, Titulescu a afirmat că România poate sta cu fruntea sus, în fața lumii, exprimându-și credința că dacă dreptatea nu vine cu acceleratul, va veni cu trenul de marfă și dacă nu va veni nici cu marfarul, atunci va veni pe jos, dar totuși va veni.

Problema optanților a revenit pe ordinea de zi a Consiliului Societății Națiunilor la 8 iunie 1928²⁸, când a adoptat în unanimitate un nou proiect de rezoluție redactat de Chamberlain, care propune ca diferendul să fie soluționat de părți pe baza recomandărilor făcute anterior, cerându-se ambelor guverne să pună capăt lungului conflict prin concesiuni reciproce. Și de această dată, România a acceptat rezoluția Chamberlain. Guvernul maghiar nu s-a supus rezoluției și a intervenit din nou la 25 august 1928²⁹ la Consiliul Societății Națiunilor ca să ceară arbitrajul Curții Permanente de Justiție de la Haga, pentru a ști dacă a fost un exces de putere din partea Tribunalului Arbitral, solicitând executarea sentinței dată de această instanță.

Fără a examina nici în fond, nici în formă, noua cerere a Ungariei, Consiliul Societății Națiunilor a respins-o și a recomandat ambelor state aflate în litigiu, ca să ia măsurile necesare pentru ca plenipotențiarilor lor, investiți cu împuternicirile cuvenite, să se întrunească în cel mai scurt timp posibil, spre a ajunge la un aranjament.

Reprezentantul României (Antoniade) a atras atenția că guvernul său a apreciat cererea ungară ca inadmisibilă, deoarece ea tinde să redeschidă chestiuni definitiv închise. Apponyi a declarat că noua cerere a guvernului său este admisibilă și a comunicat că Ungaria a și desemnat ca prim plenipotențiar pentru aceste negocieri pe baronul Josef Sztterenny, fost ministru al comerțului.

Consiliul Societății Națiunilor a luat act de declarațiile ambilor delegați și a cerut din nou ca diferendul să se rezolve prin negocieri directe. Au urmat tratative româno-ungare la Paris, Bruxelles, Geneva, Abbazia (stațiune balneoclimaterică în Peninsula Istria), San Remo (oraș în nordul Italiei), Viena. Dornică de a normaliza raporturile de bună vecinătate, România a oferit o despăgubire de 105 milioane coroane aur, dar guvernul maghiar a pretins 130 milioane. Asupra modalității de plată, România s-a oferit ca, timp de 21 de ani, să livreze Ungariei petrol și produse miniere în valoare de 100 milioane coroane aur, iar restul sumei să fie pentru înființarea unei societăți de exploatare a pădurilor din Transilvania, cu ajutorul capitalului străin, inclusiv cu cel maghiar.

La tratativele de la Viena, Ungaria a redus cuantumul despăgubirilor la 120 milioane coroane aur, dar a pretins dreptul de a dispune de disponibilitățile testamentare care se evaluau la 50.000 iugăre. Guvernul român a acceptat numai 100 milioane coroane aur și a respins a doua pretenție a Ungariei. Tratativele au eșuat.

²⁶ Almanahul „Argus”, 1928, p. 102.

²⁷ Ilie S. Diaconescu, *op.cit.*, p. 313.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

În iunie 1929³⁰, Consiliul Societății Națiunilor a hotărât să discute problema optanților în sesiunea din toamnă, dar în ședința din 4 septembrie 1929³¹, părțile au cerut scoaterea problemei de pe ordinea de zi pentru a relua tratativele. 15 zile mai târziu, Henderson, ministrul de externe al Angliei, a fost delegat să conducă tratativele. Henderson a propus amânarea chestiunii optanților pe motiv că, ea face obiectul Conferinței Reparațiunilor Occidentale și Orientale de la Haga.

Chestiunea optanților din România, Jugoslavia și Cehoslovacia a fost dezbătută în Conferința de la Haga, unde a fost soluționată prin aranjamentul de la Paris, din 20 ianuarie 1930³², grație solidarității Micii Antante (= Mica Înțelegere, alianță politică încheiată în 1920-1921 de România, Cehoslovacia și Jugoslavia, cu scopul păstrării statu-quo-ului creat în Europa Centrală și în Peninsula Balcanică), precum și datorită talentului juridic al lui Nicolae Titulescu, marele consolidator al justiției internaționale.

Aranjamentul a cuprins două acorduri: 1. Reformele agrare din România, Jugoslavia și Cehoslovacia nu pot fi supuse jurisdicției tribunalelor mixte, deci nu se poate aplica articolul 250 al Tratatului de la Trianon; 2. Optanții vor fi plătiți dintr-un fond special creat la propunerea delegatului italian Brochi, „Fondul Agrar” denumit și „Fondul A”, cu personalitate juridică și autonomie financiară. Stabilit inițial la 24 000 000 coroane aur, „Fondul Agrar” a suferit câteva reduceri succesive și a ajuns la 219 500 000 coroane aur. Organizat, girat și reprezentat de o comisie de gest une, „Fondul Agrar” substituia România, Jugoslavia și Cehoslovacia în procesele cu optanții. Cele trei state vor contribui la „Fondul Agrar” cu rentele de împoprietărire pe care le puseseră la dispoziția optanților și care nu fuseseră ridicate. Restul „Fondului Agrar” va fi completat cu suma ce Ungaria o datora statelor aliate creditoare, drept contribuțiuni, ce urmau a fi achitate în anii 1930-1966! Marile Puteri au înțeles justa procedură a României în rezolvarea problemei optanților și au cedat, din partea ce li se cuvenea pentru plata reparațiunilor, 100 000 franci aur, cu ajutorul cărora s-au pus bazele „Fondului Agrar”.

Au fost lungi discuții asupra anuității ce trebuia să plătească Ungaria, deoarece delegatia ei a susținut că starea financiară nu-i permite să plătească reparațiuni decât până la 1943 inclusiv. Datorită stăruinței lui Nicolae Titulescu, ministrul de externe al Ungariei, contele Bethlen (cărui i se expropriase în Transilvania 10 000 jugăre) a acceptat ca, până la 1943, guvernul său să plătească reparațiunile direct României, iar în anii 1943-1966 să achite „Fondului Agrar”, schimbând titulatura din „reparații” în „creanțe speciale”³³.

Astfel, după un proces de 8 ani, a triumfat teza română că străinii nu pot fi privilegiați față de naționali pe teritoriul unui stat suveran, pentru că, acordându-li-se egalitate în drepturi, trebuie să li se pretindă și egalitate de datorii. Semnate în aprilie 1930 de Nicolae Titulescu, acordurile de la Paris au fost ratificate de Ungaria în mai 1930, iar de România la 21 mai 1930³⁴. România nu mai avea nici o datorie față de optanți, dar trebuia să verse anual „Fondului Agrar” 500 000 coroane aur în anii 1931-1943 și 836.336 coroane aur în anii 1944-1966³⁵.

Agitația continuă a optanților timp de 8 ani a contribuit la consolidarea legăturilor dintre România, Jugoslavia și Cehoslovacia, cimentând Mica Antantă. Soluționarea litigiului a consolidat pacea în Europa Centrală, s-au îmbunătățit raporturile celor trei țări cu Ungaria. În schimb, optanții nu s-au calmat și, sub indulgența Societății Națiunilor, ei au adoptat lozinca „revizuirea tratatelor” ce va crea o criză latentă, care va duce la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

³⁰ Ion Lăzărescu, *op.cit.*, p. 54.

³¹ Const. D. Cutcutache, *op.cit.*, p. 138.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 144.

³⁴ *Ibidem*, p. 138.

³⁵ *Ibidem*, p. 146.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SEMINAR INTERNAȚIONAL: „MAREA NEAGRĂ – POARTĂ A EUROPEI”,
Mangalia, 6 – 12 octombrie 1996

În perioada 6 – 12 octombrie 1996 s-a desfășurat la Mangalia seminarul Marea Neagră – Poartă a Europei. Această manifestare a fost rodul cooperării dintre Universitatea Mării Negre din România și Consiliul Europei, prin Directoratul său pentru educație, cultură și sport. Sprijin material a venit, de asemenea, din partea Ministerului Educației din România. Inițiativa, lansată în 1994, s-a înscris pe linia unor acțiuni similare încurajate și asistate de Consiliul Europei (în legătură cu Marea Baltică, de pildă) menite să răspundă rolului și misiunii destinate cunoașterii istoriei în cadrul politicii de promovare a spiritului de apropiere, cunoaștere reciprocă și cooperare în Europa, în etapa actuală. Universitatea Mării Negre a urmărit, la rândul ei, să utilizeze mijloacele și experiența de care dispune în procesul de educație continuă pentru a înscrie și România în cadrul acestui tip de acțiuni comune cu Consiliul Europei, atrăgând în același timp atenția și asupra problematicei mai noi sau mai vechi a regiunii Mării Negre, care de altfel, până în prezent, a înregistrat numeroase forme de dezbateri și cooperare internațională.

Seminarul *Marea Neagră – Poartă a Europei* a reunit un număr de 18 participanți care și-au manifestat interesul pentru mai buna cunoaștere a unor aspecte ale istoriei Mării Negre și a regiunilor limitrofe în contextul istoriei Europei, aspecte susceptibile de a îmbogăți procesul educațional prin predarea istoriei. Au fost prezenți astfel participanți din Anglia, Franța, Spania, Republica Moldova, Italia, Republica Cehă, Germania, Estonia, Republica Slovacă, Austria, Rusia, Elveția, Belgia, Grecia, în măsura în care a existat un interes în seminarul anunțat de Universitatea Mării Negre.

Lucrările seminarului au fost deschise pe 7 octombrie de profesorul Mircea Malitza, președintele Universității Mării Negre, și de dr. Verena Taylor, administrator din partea Consiliului Europei, Directoratul pentru Educație, Cultură și Sport. După aceste alocuțiuni inaugurale, preocupate de perspectivele și importanța problematicei aduse în atenția seminarului, lucrările s-au desfășurat în zilele următoare pornind de la conferințele susținute de lectorii români și străini, invitați să participe pentru a comunica principalele probleme și informații istorice mai recente ce puteau constitui un punct de plecare, și din întrebări și discuții asupra acestor aspecte și a altora, capabile să conducă la atingerea obiectivului anunțat, în procesul educațional.

În ziua de 7 octombrie, seminarul s-a desfășurat în jurul problematicei *Marea Neagră, centru al regiunii Dunărene și Est Europene în trecut. Puncte de reper în perioada timpurie*, plecând de la două comunicări susținute de profesorul Alexandru Avram (România). Ele au plecat de la ideea că Marea Neagră a constituit în perioada antichității clasice o poartă a civilizației grecești spre Europa, prin existența și rolul jucat de coloniile grecești din bazinul acestei mări.

Cea de a doua zi a seminarului, 6 octombrie, și-a centrat lucrările pe ideea *Popoare și culturi în contact în regiunea Mării Negre până în epoca modernă*. Asupra Rolului Mării Negre în comerțul internațional în secolele XIII – XVIII a conferențiat profesorul Nagy Pienaru (România, Institutul „N. Iorga”, București), urmat de profesorul Serghei Karpov (Rusia), despre *Contactul dintre civilizații în zona Mării Negre, sec. XIII – XV* și profesorul Remus Rus (România) despre *Religii și culturi în jurul Mării Negre*. Miercuri 9 octombrie lucrările au continuat cu conferințele și discuțiile pe marginea temei *Popoare, state și politici care a modelat soarta modernă a regiunii Mării Negre și a Dunării*. Cele două conferințe care au urmat discuțiilor au fost susținute de

profesoara Vasilka Zaimova (Bulgaria), despre *Comerțul și schimbările înregistrate începând cu epoca medievală până în cea modernă în aria Mării Negre*, și profesorul Ion Stanciu (România), despre *Modele moderne de stat în regiunea Mării Negre*.

Joi 10 octombrie seminarul a urmărit aspectele legate de *Politica și diplomația desfășurate în regiunile Mării Negre în cursul ultimelor războaie mondiale și mai recent*. Conferințele au fost susținute de Ion Stanciu, despre *Marea Neagră ca obiectiv strategic în timpul celor două războaie mondiale*, și profesorul Răzvan Theodorescu (România), despre *Comunitatea sud-est europeană și pontică. Tradiții și perspective*.

În cursul discuțiilor, participanții la seminar au identificat aspectele cele mai însemnate care ar merita cultivate în procesul educației prin istorie, îndeosebi din perspectiva rolului deosebit de important pe care regiunea Mării Negre l-a avut în cursul tuturor perioadelor istoriei europene. Acest rol, puțin cunoscut publicului în țările Europei centrale și vestice mai ales, pune în lumină aspecte interesante și instructive: sinteze culturale, contactul între civilizații europene și asiatice, misiunea regiunilor Mării Negre ca poartă între țările europene și asiatice de-a lungul vremurilor.

Vineri 11 octombrie participanții la seminar au beneficiat de o vizită la monumentul istoric de la Adamclisi, Trophaeum Traiani, vestigiu al acestei istorii a regiunii Mării Negre.

Reacțiile pozitive ale participanților și interesul arătat seminarului *Marea Neagră – Poartă a Europei* de către Consiliul Europei încurajează concluzia că dialogul lansat în România, în zilele de 6 – 12 octombrie 1996, va înregistra în viitor și alte manifestări cu aceleași obiective.

Ion Stanciu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN POLONIA

În baza acordului privind schimburile științifice, semnat între Academia Română și Academia Polonă de Științe, în luna octombrie 1996 am beneficiat de un stagiul de documentare la Institutul de Istorie din Varșovia.

Mi s-a oferit posibilitatea de a consulta un bogat fond arhivistic și, de asemenea, bibliografie polonă și străină, greu accesibilă în bibliotecile românești.

La Archiwum Akt Nowych, A.A.N., Varșovia, am consultat fondurile Ministerului de Externe (Minister Spraw Zagranicznych, M.S.Z.), cu diverse departamente: Ambasada Rzeczpospolitej Polskiej w Bukareszcie, Departament Konsularny, Departament Polityk-Ekonomicznego. Am reușit să identific, în urma cercetărilor, documente deosebit de importante atât pentru obiectivele urmărite personal cât și, mai ales, pentru o perspectivă asupra relațiilor cu România între 1919-1939. Îndeosebi rămân de semnalat numeroasele rapoarte ale diverselor consulate polone din România (Cernăuți, Cluj, Chișinău, Galați) în legătură cu comunitatea polonă din țara noastră (documentele pot fi găsite în fondurile speciale ale consulatelor, fie în cel al Ambasadei din București, fie, unele, în cel al D.K.). Interesante ni s-au părut percepțiile cercurilor varșoviene și ale liderilor comunității polone atât despre evoluțiile politico-sociale și culturale din cadrul sferei de interes imediat (polonitatea din România Mare) cât și referințele la politica generală a guvernului de la București.

Tot în fondurile D.K. și D.P.E., în diverse volume, răspândite după criterii care, totuși, ne scapă, am consultat seturile de scrisori personale și oficiale ale ministrului polon la București în perioada 1932-1937, M'rosław Arciszewski, personalitate implicată direct, și nu de puține ori, în viața politică românească, cu numeroase contacte și relații cu lideri politici români sau cu elita culturală, artistică sau economică din capitala României (am atrage atenția doar asupra a două nume

sonore: Carol al II-lea și Nae Ionescu). Tot în ceea ce privește relațiile cu România, fondul D.P.E. ne aduce și câteva surprize de proporții: proiecte diverse de alianță româno polonă, pe care le-am datat cu siguranță înainte de 3 martie.

Am reușit consultarea în totalitate, la A.N.N., a fondului Konsulat Honorowy R. P. w Konstancy (Consulatul polon de la Constanța), în perioada 1934-1940, deosebit de interesant și important deopotrivă, pentru stabilirea anumitor coordonate, mai ales că avem de a face cu întregul material, din fericire păstrat de vicisitudinile războiului. În esență, ele (documentele) privesc relațiile economice și comercial-financiare ale Poloniei cu bazinul Mării Negre și Orientul Mijlociu, aspecte din viața comunității polone dobrogene și, așa spune în primul rând, date și informații despre refugiații poloni de la Constanța din perioada 1939-1940. Se găsesc deosebit de multe documente despre organizarea politică, religioasă, educațională, culturală, despre ajutoarele primite de la guvernul român sau de la organizații internaționale (inclusiv de la Nunțiul Apostolic în România). Unele dosare cuprind fișe personale, pașapoarte, scrisori, declarații și dau o excepțională imagine despre evoluția și structura exilului polon.

Pentru o temă de actualitate aproape imediată, despre politica federalistă polonă în spațiul baltic în perioada 1919-1922, am consultat fondurile de microfilme ale A.A.N., provenind de la reprezentanțele diplomatice de la Riga, Tallinn, Helsinki și Paris și de la diverse centre de decizie de la Varșovia.

Biblioteca Universității (B.U.W.) și Biblioteca Narodowa, ambele din Varșovia, au reprezentat un real ajutor în încercările de a recupera parțial golul informațional și lipsa aproape cronică a ofertei istoriografiei polone în bibliotecile din România.

Aș dori, în urma discuțiilor avute și a investigațiilor personale, să atrag atenția asupra unei situații cel puțin îngrijorătoare: barajul informațional aproape total între producțiile istorice române și polone, criză care se repercutează în mod concret asupra interesului cu care problematicile românești sunt privite. Pentru a nu rămâne în generalități, la o întrevedere la redacțiile revistelor „Kwartalnik Historyczny” și „Acta Poloniae Historica” (ambele editate de Institutul de Istorie din Varșovia) mi s-a dovedit că schimbul dinspre România este defectuos: „Studii și materiale de istorie modernă” nu mai sosise din 1975 (!) iar o parte din reviste și cărți sunt aduse, de cele mai multe ori, prin amabilitatea istoricilor români care călătoresc în Polonia. Am discutat despre o eventuală normalizare și toate doleanțele le-am transmis atât direcțiunii Institutului de Istorie „N. Iorga” cât și redacției „Revistei Istorie”.

Din șirul întâlnirilor avute cu istorici poloni, aș dori să amintesc două dintre ele: cu doamna dr. Alicja Sowińska-Krupka, de la Institutul de Studii Politice al Academiei, cu care am discutat, printre altele, și de cartea domniei sale despre România, ce urmează să apară la începutul anului 1997 în Marea Britanie și cu dl. dr. hab. Henryk Bulhak, de la Biblioteca Narodowa, cu siguranță unul din cei mai mari prieteni pe care România îi are la Varșovia. Unul din cei mai importanți istorici poloni ai momentului, dl. Bulhak și-a exprimat, în modul cel mai sincer, regretul și deziluzia pentru interesul tot mai scăzut pe care problemele istoriei României le au în rândul cercurilor științifice polone și pentru slabele contacte dintre cele două state.

Nu în ultimul rând, aș vrea să mulțumesc încă o dată amabilelor mele gazde pentru facilitățile oferite.

Florin Anghel

CRONICĂ

În ziua de 10 februarie 1997, la Facultatea de istorie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat cu titlul *Relațiile internaționale în Sud-Estul Europei în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea* elaborată de Marian Stroia, cercetător științific principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

Lucrarea are următoarea structură: cap. I „Panorama relațiilor internaționale pe continentul european în perioada de la 1800 la 1830”; cap. II „Un semn de liberalizare sau un început al crizei: originea, conținutul și importanța hătișefurilor din 1802”; cap. III „Insurecția sârbă de eliberare națională și marile puteri europene (1804-1813). Obiective interne și implicații internaționale”; cap. IV „Un prim episod al crizei: războiul ruso-turc dintre 1806-1812 și implicațiile sale asupra sud-estului european”; cap. V „Mișcările naționale din Sud-Estul European de la începutul deceniului al treilea: revoluția română de la 1821 și Eteria grecească. Aspecte ale problemei”; cap. VI „Apogeul și rezolvarea crizei: mai întâi Akkerman (1826) și apoi Adrianopole (1829). Aspirații îndeplinite, obiective încă nerealizate”. În afară de capitolele menționate lucrarea mai cuprinde o „Introducere”, „Anexe” și o „Listă bibliografică selectivă”.

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. Alexandru Barnea, decan al Facultății de istorie – președinte; prof. univ. dr. Constantin Bușe – conducător științific; acad. Dan Berindei, acad. Gheorghe Platon, prof. univ. dr. Nicolae Isar, prof. univ. dr. Tahsin Gemil, cercetător științific principal, dr. Florin Constantiniu – membri de specialitate.

Cu unanimitate de voturi, comisia a decis să acorde d-lui *Marian Stroia* titlul științific de doctor în istorie.

NOTE ȘI RECENZII

PETER BROWN, *Cultul sfinților*, Timișoara, Edit. Amarcord, 1996, 196 p.

Peter Brown s-a născut la Dublin (26 iulie 1935). Studiile și le completează la New College din Oxford. Tot aici, dar la All Souls College și Merton College, își începe din 1956 cariera universitară, predând istorie antică și medievală. Obține doctoratul în Teologie la Freiburg (1975) și istorie (1978) la Chicago. Savantul este adoptat definitiv de S.U.A. Titular ca „Profesor of History & Classics” în cadrul University of California, Berkeley, el susține cursuri și la Universitățile din Princeton, Chicago, Reading, New-York.

Volumul „Cultul sfinților” de prof. univ. Peter Brown a apărut în Editura Amarcord, la Tipografia Impremiaria de Vest R. A. Oradea, 1996, 196 p. în condiții grafice excepționale.

Traducerea din limba engleză aparține Doinei Lică. Traducerea acestei cărți s-a făcut cu sprijinul Central European University Press și al Fundației SOROS pentru o societate deschisă.

Autorul dedică acest volum remarcabil sub aspect științific părinților săi.

„Cuvântul înainte” este semnat de Joseph M. Kitagawa.

În „Prefață” autorul arată: „Nu este o tratare exhaustivă a apariției cultului sfinților la sfârșitul antichității. Fiind o încercare de interpretare, nu caută să reproducă erudiția enciclopedică din care s-a inspirat cu admirație și recunoștință. M-am referit doar la acele lucrări care m-au influențat, provocat și inspirat, în speranța că vor avea un efect similar, asupra altora și că voi putea face cunoscute informațiile pe baza cărora mi-am formulat concluziile” (p. 9-10).

Volumul are 6 capitole după cum urmează: 1. Sfântul și mormântul; 2. „Un loc plăcut și intim”; 3. Companiionul invizibil; 4. Morții foarte speciali; 5. Praesenția; 6. Potentia. Volumul este însoțit de note și indici. Volumul prezentat a apărut în colecția „Cumpatribus” a Editurii prestigioase Amarcord din Timișoara.

Autorul arată în aceasta că după căderea Imperiului Roman de Apus, cultul sfinților a reprezentat forma predominantă de religie în Europa creștină. Peter Brown explorează documentat, având o bogată bibliografie de specialitate, rolul mormintelor, al raclelor, moaștelor și al pelerinajului legat de trupurile sacre ale sfinților. El descrie modul cum oamenii ce trăiau în vremuri grele și barbare uneori se bazau pe mijlocirea milostivă a morților sfinți pentru a obține dreptate, iertare și pentru a găsi noi căi de a-și accepta semenii. Contestând părerea obișnuită despre cultul sfinților ca o izbucnire de superstiție în cadrul claselor inferioare, Peter Brown demonstrează în carte cum această formă de religiozitate a angajat cele mai rafinate minți ale Bisericii și cum a scos de la membri claselor superioare, cultivate, unele dintre cele mai interesante realizări ale lor în poezie, literatură, și patronare a artelor.

Volumul se încheie cu o „Postfață” erudită semnată de I. P. S. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului.

Menționăm faptul că volumul „Cultul sfinților”, având ca subtitlu: „Apariția și rolul său în creștinismul latin” se impune doritorilor de a cunoaște mai îndeaproape unul din capitolele importante ale pietății creștine.

Din bogata activitate științifică a savantului american Peter Brown menționăm printre altele: „Augustine of Hippo – a Biography” (1967); „The World of Late Antiquity” (1971) – apreciată de Mircea Eliade ca „cea mai bună introducere în problema (Antichității târzii) de până acum”, „The Making of Late Antiquity” (1978) după Megaw, „Myths and Men” (1978) și „The Book of Wells: A Selection from the Irish Medieval Manuscripts” (1980) – omagii oferite Irlandei natale, urmează

„The Cult of the Saints: Its Rise And Function in Latin Cristianity” (pe care am prezentat-o în cele de mai sus cititorilor români).

Ioan Babici

P. DOORNS, C. KLUTS, E. LEENARTS, ed., *Data, Computers and the Past. Proceedings of the Conference Archiving and Disseminating Historical Machine Readable Data. Leiden, 1990, Hilversum, 1992*, 280 p.

Incompatibilitatea bazelor de date create în ultimii ani este una din problemele majore cu care se confruntă informatica. Altfel spus, acumularea datelor informatizate impune arhivarea lor și găsirea unor metode de conectare a bazelor de date existente, în special a celor dezvoltate în cercetări individuale, în cadrul unei problematice anume, baze de date uneori modeste ca mărime în comparație cu cele colective, dar bogate în informații inedite și greu accesibile.

Sprijinindu-se pe vasta experiență acumulată în Țările de Jos, conferința care a avut loc la Leiden reunește câțiva dintre cei care au cea mai eficientă contribuție la avansarea acestui gen de cercetare, în cadrul unor mari operații la scară națională. Peter Doorn, H. D. Tjalsma și J. Thomas Lindblad sunt printre principalii artizani ai bazei de date *Netherlands Historical Data Archive*, în timp ce Stefan Folgelvick este responsabil pentru *Stockholm Historical Database*, dezvoltată de arhivele municipale ale acestui oraș. Pedro Gonzales este unul dintre co-directorii vastului proiect de automatizare denumit *l'Archivo General de Indias*, iar Erik Austin este directorul arhivelor interuniversitare pentru cercetările sociale și politice la Ann Arbor. Toate aceste personalități ale domeniului au fost prezente în cadrul conferinței de la Leiden, bilanțul a ceea ce au făcut fiind o lectură indispensabilă celor care se ocupă de subiect.

Acest bloc central de comunicări a fost secondat de comunicări variate, care au prezentat alte abordări: experiențe limitate ale unor proiecte de mai mică anvergură, ca automatizarea Centrului de Documentare Catolică al Universității din Nimegue (Lodewijk Winkeler), sau al Muzeului Morav din Brno (Thomas Krejci și Zdenek Lenhart), construcția de baze de date euristice (Kees Mandemakers asupra unui proiect de bază de date privind dezvoltarea și impactul social al învățământului secundar în Țările de Jos). Arjan Loeffen s-a referit la domeniul mai tehnic al limbajelor de exploatare, prezentând un limbaj de gestionare și un limbaj de interogare a bazelor de date, în timp ce L. D. Couprie, care a fost peste 15 ani unul dintre co-editorii sistemului de clasificare iconografică din Marburg, *Iconclass*, a adus în discuție procedurile de căutare booleană din cadrul acestui sistem.

În fine o lucrare revigorantă este cea a lui E. van Spiegel și P. Schroder asupra implicațiilor instituționale și istoriografice ale transformărilor induse de informatizare, iar editorul revistei „History and Computing”, R. J. Morris prezintă o comunicare vizionară, *The Historian at Belshazzar's Feast: A Data Archive for the Year 2001*, asupra căreia toți cei care au responsabilitatea dezvoltării istorice ar trebui să mediteze.

Irina Gavrilă

TADEUSZ DUBICKI, *Polscy uchodźcy w Rumunii, 1939-1945. Studia i materialy* (Refugiați poloni în România, 1929-1945. Studii și materiale), Warszawa, Gryf, 1993, 330 p.

Oferta istoriografiei polone cunoaște de câțiva ani, o ascensiune cantitativă (o plimbare numai prin librării varșoviene sau cracoviene ar constitui un lung prilej de reflecție) și, în primul rând, calitativă. Din nefericire, din sutele și sutele de titluri care de care mai atractive (și care, aproape

toate, aduc într-o lumină nouă rezultatele unor investigații arhivistice și bibliografice mai vechi sau mai recente), abia câteva – nemeritat de puține – abordează o problemă românească. Asupra cauzelor și consecințelor unui asemenea baraj informațional – de neînțeles și mai mult decât dăunător – am amintit și vom discuta cu alte ocazii. În aceste rânduri, ținem să trecem în revistă o carte de o valoare excepțională, din păcate încă modest receptată la nivelul istoriografiei române. Cartea profesorului Tadeusz Dubicki, de la Universitatea din Łódź, nu numai că aduce lucruri noi dar, credem, constituie lucrarea cea mai completă și cea mai fundamentată asupra problemei.

Volumul este împărțit în 9 capitole – pare-se nouă studii ce s-au dorit inițial independente – cu preocupări diverse și cu surse documentar-arhivistice de învidiat.

„Refugiații poloni din România în perioada 1939-1945”, primul dintre ele, aduce anumite clarificări necesare pentru abordarea unui astfel de demers. Spre exemplu, prof. Dubicki este de părere că numărul polonilor sosiți în România numai în septembrie 1939 s-a ridicat la circa 50 000 persoane, găzduite în 93 centre de primire (p. 11-12). În cadrul unui simpozion științific internațional, organizat la Craiova în 1994, autorul atrăgea atenția că numărul total al refugiaților a depășit cu siguranță cifra de 70 000 (până la baremul maxim de 100 000).

Un capitol deosebit de interesant este acela care abordează relațiile guvernului și societății românești cu refugiații poloni (capitolul II), o viziune polonă asupra problemei care întregeste deja excelentele realizări ale unor istorici români (printre care amintim pe cele ale istoricilor ieșeni A. Karczewski și L. Eșanu). Sprijinul dezinteresat și substanțial pe care românii (îndeosebi cei din județele Moldovei și Olteniei) l-au acordat este reliefat de personalități cu un prestigiu excepțional în istoria polonității: Ignacy Paderewski sau gen. Józef Haller, spre exemplu. Sunt aduse în discuție, în condițiile deosebit de grele în care și România se afla în septembrie – octombrie 1939 (asasinarea primului ministru Armand Călinescu, presiunile cancelariilor Marilor Puteri asupra Bucureștiului, fragila stabilitate a regimului carlist), eforturile materiale, morale și politice pe care administrația locală sau conducerea centrală le-au făcut. Mai mult, cu un deosebit interes (și cu satisfacție, am adăuga) sunt prezentate reacțiile opiniei publice românești la evenimentele din Polonia iar argumentele sunt judicioase. Sunt amintite emoționantele articole ale lui Nicolae Iorga din „Neamul Românesc” și, puțin surprinzător, un volum mai puțin cunoscut dar de o forță expresională rar întâlnită: „În Polonia între viață și moarte”, al Eufrosinei Dvoicenco (secretara savantului, martoră activă la evenimentele din toamna lui 1939), publicat la Vălenii de Munte în 1940.

Capitolul III tratează cu generozitate situația organizațiilor de ajutorare a refugiaților poloni din România, cu referire la Comisia Americană de Ajutorare (A.K.P.P.) și Comitetul Cetățenesc (K.O.). Ambele organisme au primit, cu acordul guvernului român, importante fonduri bănești (din S.U.A., și Marea Britanie) și bunuri necesare traiului (îmbrăcăminte, alimente, echipament). Autorul discută despre o colaborare deschisă, în desfășurarea procesului, între A.K.P.P. și reprezentanți români precum Straja Țării (p. 52). Cu predilecție orașele din Oltenia reprezintă punctul major de interes, firește dacă avem în vedere că aici se găsea majoritatea refugiaților. Simptomatic, crede T. Dubicki, pentru climatul în care se desfășurau activitățile exilaților și ale organizațiilor internaționale de ajutorare este faptul că în România, repetăm, în condițiile unei fragile stabilități interne și externe, presa de opinie în limba polonă a cunoscut un avânt comparabil doar cu cel din S.U.A. sau Marea Britanie. În titlurile de referință, „Biuletyn Uchodźców Polskich w Rumunii”, „Nowa Polska”, „Przegląd Polski w Rumunii”, cotidianul „Kurier Polski”, puteau să fie publicate articole incendiare la adresa politicii Germaniei lui Hitler, a invaziei sovietice în Răsăritul Poloniei, despre o nouă strategie polonă în spațiul ocupat, etc. (p. 76-77). Sunt readuse în memorie acțiunile celor două organizații care au avut în vedere nu doar repatrierea sau înrolarea voluntarilor; era vorba de un proces complex referitor la cei rămași, de întemeiere și finanțare a unor societăți culturale, de lectură, școli, spitale, biserici, cercuri de studii, de meserii, turistice și sportive.

Capitolele IV și V, de mai mici dimensiuni, abordează relațiile și contactele dintre refugiați aflați în România și Ungaria și, separat, despre tratamentul și problemele refugiaților evrei proveniți din Polonia (p. 103-108).

După o minuțioasă analiză a cercetășiei polone din România în perioada 1939-1940 (în capitolul IV), urmează unul din cele mai bine fundamentate materiale ale volumului: școlile polonilor refugiați (capitolele VII, VIII și IX).

Un demers – chiar sumar – asupra unui aspect esențial pentru înțelegerea unei comunități (educația) ne duce, în mod sigur, la o dezbatere mereu amânată sau tranșată în termeni foarte radicali. În genere, istoriografia polonă operează cu conceptul de „internare” în „lagăre” a refugiaților civili și militari. Termenii, atragem atenția, sunt utilizați nu numai în ceea ce privește România ci și în legătură cu exilul în Lituania, Letonia sau Ungaria. Numai că, numeric și calitativ, evoluțiile din țara noastră sunt, sigur, mult mai importante. Ni se pare absolut necesară o reevaluare a problemei pentru o rezolvare echitabilă a disputei pentru că există, amintim, o dezvoltare plenară a comunității de refugiați poloni din România, în perioada celui de-al doilea război mondial. Școala, educația în general, biserica, liberul acces la informație și corespondență pentru civili, accesul la diferitele instituții sau organisme românești și internaționale, permisiunea de a călători, de a dispune de fonduri bănești și multe altele – în condiții de stricte restricții cauzate de situații excepționale precum instabilitatea politică internă sau război – sunt câteva argumente pe care le folosim în discuția noastră privind o nouă dezbatere asupra termenilor „lagăr/internare”.

Tadeusz Dubicki, fără a renunța la acest limbaj comun istoriografiei polone, recunoaște implicit, în cele trei lungi capitole ale sale, dezvoltarea școlii polone pe teren românesc. Astfel, la sfârșitul anului 1939 erau înregistrate deja 20 de astfel de școli, în anii următori numărul crescând considerabil: cursanți poloni erau înregistrați la 85 de școli primare, 92 gimnazii, 53 licee și trei universități (București, Timișoara, Craiova). Separat sunt prezentate și analizate centrele de educație: Ploiești, Călimănești, Târgoviște, Drăgășani, Govora, Tg. Jiu, Brăila, Roșiori, Călărași, Herculane, Buzău, Craiova, Turnu Severin, Caracal, Pitești, Câmpulung Muscel, Ocnele Mari, Slatina, Lupeni și, desigur, București. În unele cazuri (Lupeni sau București), ajutorul acordat de comunitatea polonă din România și de sistemul ei de învățământ (școli, personal didactic, biblioteci) a fost substanțial. Pentru fiecare școală, T. Dubicki a reconstituit nu doar numărul elevilor sau componența corpului profesoral dar, printr-o muncă incredibilă, chiar orele și programele școlare de bază. Statul român, se subliniază, nu numai că nu a obstrucționat acest sistem dar l-a sprijinit efectiv, material și moral (într-un studiu publicat în 1990, în prestigioasa revistă „Przegląd Historyczny”, autorul afirma că însuși Mihai Antonescu a acceptat, în 1943, să doneze suma de 500 milioane lei pentru școlile polone). Centrele de decizie de la nivelul Ministerului Instrucțiunii nu au intervenit în luarea hotărârilor majore, studiul limbii române sau al unor materii în limba română (istoria și geografia României) nefiind impuse; ele au fost opțiuni exprimate direct de către elevii și profesorii poloni.

Activitățile studenților poloni la universitățile românești s-au desfășurat sub semnul Convenției privind activitățile intelectuale, semnată între cele două state în noiembrie 1936 și rămasă în vigoare și după septembrie 1939. Din informațiile oferite cu extremă larghețe aflăm nu numai fondurile bănești investite, de structurile anilor de studiu, numele studenților sau ale profesorilor universitari ci și de realizări de excepție pentru condițiile speciale ale acelor ani. Este vorba, spre exemplu, de susținerea tezei de doctorat în medicină veterinară a prof. Ștefan Władysław Sowiński, la Universitatea din București.

Inedită sub aspectul informației este și fototeca de la sfârșitul volumului (p. 301-330). Fotografiele provin de la persoane particulare, din arhive sau din fondurile Fundației „Karta” și au drept obiective personalități, instituții, sedii (școli, licee, organizații), activități sociale, educaționale, culturale sau chiar sportive.

Susțineam, la debutul acestei prezentări, că volumul de față, care încununează o muncă de mai bine de un deceniu, este la momentul actual cea mai completă și cea mai marcantă în legătură cu problema dezbătută. O documentare temeinică în arhivele din Polonia, Marea Britanie și România, o bibliografie de invidiat – și care are și lucrări în limba română – precum și informații și documente de excepțională valoare oferite de participanți activi (subliniem aici doar numele Danutei Bienkovska, J. Kaliński, S. Sowiński, K. Swiderski) recomandă într-un mod cu totul deosebit această apariție editorială. O singură nedumerire, poate, în ceea ce privește sursele arhivistice: lipsesc cu desăvârșire cele provenind din actualul județ Suceava deși, este clar și pentru T. Dubicki, ele ar fi adus, cu siguranță, însemnări la fel de importante.

Orice demers, indiferent de istoriografia de care aparține, pe aceste coordonate nu mai poate ocoli – decât în mod inconștient sau forțat, pierzând însă din substanța analizei și informației – cartea lui Tadeusz Dubicki. O recomandăm, deci, cu toată acea bucurie și speranță cu care anunți o apariție atât de solitară și de solidă într-o, repetăm, producție excepțională de carte.

Florin Anghel

FRANÇOIS FURET, *La révolution, 1770-1880*, Paris, Hachette, 1988, 526 p.

Lucrarea lui François Furet despre „mersul revoluției în istoria francezilor” este, fără îndoială, una dintre remarcabilele producții istoriografice privind secolul al XIX-lea. Remarcabilă din cel puțin trei perspective: în primul rând, prin însăși modul de abordare a problemei revoluției; în al doilea rând, prin interpretările oferite mai multor chestiuni; în al treilea, prin deschiderile pe care le oferă, ca model explicativ, pentru înțelegerea istoriei altor societăți decât cea franceză în epoca respectivă.

Prin modul de abordare a problemei revoluției, François Furet se situează în filiera gândirii lui Alexis de Tocqueville. El înțelege revoluția nu ca un moment de cenzură, ci în continuitatea evoluțiilor, transformărilor sociale, începute în perioada Vechiului Regim, adeseori sub patronajul monarhiei absolute și „luminate”. Originalitatea autorului nu rezidă însă în acest lucru. Jean Jaurès, Albert Mathiez, Georges Lefebvre au interpretat revoluția într-un mod analog. Ea constă în faptul că François Furet o extinde nu doar în sensul originilor (Turgot, 1770), ci și în acela al sfârșitului. De unde, în mod tradițional, revoluția se încheia la 1794 sau 1799, acum o vedem prelungindu-se până către finele secolului al XIX-lea (Jules Ferry, 1880).

Această periodizare a revoluției pe „durată lungă” înseamnă, totodată, o deplasare a interesului de la revoluția propriu zisă la *procesul revoluționar*. Un proces care a constat – potrivit autorului – în efortul de asimilare a principiilor democratice de către societatea franceză; un proces de clarificare teoretică și învățare practică a democrației, în contextul efortului de a găsi un echilibru între caracterul nelimitat al drepturilor, și necesitatea unei ordini sociale fondate pe lege (p. 171). Lucrarea lui François Furet prezintă avatarurile democrației, de la accepțiunea sa din secolul al XVIII-lea – ca democrație directă, participativă –, la aceea de după 1870 – ca democrație reprezentativă, în care voința poporului nu se mai exprima în mod concret, prin acțiuni de stradă, ci prin delegarea puterii fiecăruia unor exponenți ai tuturor.

Regimurile politice care s-au succedat în Franța între prima monarhie constituțională și Republica a III-a, au fost tot atâtea episoade în efortul de a realiza un echilibru între dreptul individual și ordinea socială, pe măsura unei tot mai largi opțiuni democratice în societate. Constituția din 1791 a inclus Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului, dar a introdus și censul electoral, ca o măsură împotriva aristocraților și demagogilor, care ar fi putut abuza de ignoranța celor săraci (p. 98). Prin sărbătoarea Ființei Supreme, Robespierre a încercat să încheie

simbolic revoluția, în profitul și în maniera lui, în termenii utopici ai unei armonii sociale acordate naturii (p. 155). Același lucru l-au dorit și thermidorienii, iar mai târziu Napoleon, dar altfel: să consacre principiile revoluționare, punând capăt revoluției propriu zise, cu toate pasiunile și agitațiile sale (p. 167-168, 227). Monarhia din Iulie, la rândul ei, proclamând egalitatea civilă și menținând inegalitatea politică, a căutat să opereze o sinteză a istoriei naționale, reintegrându-i revoluția (p. 335). Pasiunea egalitară, democratică – ce fusese marele resort popular al revoluției – a fost resuscitată la 1848 (p. 386-387), iar bonapartismul a reprezentat o democrație „cezarişă”, în care suveranitatea poporului era încarnată de un singur om (p. 436). Alegerea de la 10 decembrie 1851 a avut semnificația victoriei principiului democratic asupra oligarhiei și a regalismului (p. 434). Al Doilea Imperiu a făcut ca votul universal să intre definitiv în deprinderile societății franceze (p. 479). Componenta libertății a fost regăsită o dată cu Republica a III-a, care a încheiat procesul început în 1789. Soluția a fost disocierea democrației de revoluție, democrația devenind o ordine consimțită în idei și fapte, fără dimensiunea contestată și suprasolicitarea revoluționară (p. 516). În 1871, pentru prima dată, provincia – republicană dar conservatoare – nu a mai urmat capitala – revoluționară și socialistă. Comuna a fost ultima mare insurecție în tradiția revoluționară franceză. În Parisul arzând, revoluția și-a luat adio de la istorie (p. 489). Republica a III-a a însemnat triumful reprezentării poporului asupra voinței poporului (p. 516).

Aceasta este, sintetic, desfășurarea analizei lui François Furet. O analiză care oferă perspectiva „duratei lungi”, care, observând marile direcții de evoluție ale societății franceze, reușește să integreze într-un ansamblu evenimente și fenomene circumstanțiale, să le dea coerența necesară unei înțelegeri în profunzime.

Lucrarea este valoroasă nu numai prin maniera de tratare a problemei revoluției, ci și printr-o serie de interpretări referitoare la chestiuni determinate. Amintim, de pildă, interpretarea lui François Furet asupra legii Le Chapelier, pe care o judecă nu doar prin prisma intereselor economice ale burgheziei, ci în contextul mai larg al imaginarului revoluționar, ostil oricărei forme de corp privilegiat, cu rol de intermediar între stat și fiecare actor al vieții sociale. Legea Le Chapelier apare în continuitatea logică a nopții de 4 august 1789: din ură față de societatea nobiliară a stărilor, căreia îi opuneau individualismul radical, revoluționarii au interzis orice formă de asociere corporativă (p. 86-88). De asemenea, ni se par interesante și productive aprecierile privind sanculotismul și războiul revoluționar. François Furet observă că sanculoții se defineau mai puțin printr-un statut economic (nu erau propriu zis o clasă socială), cât printr-o atitudine politică; ei încarnau opusul imaginar al societății aristocratice, erau personificarea egalității; visau o comunitate egalitară, virtuoasă și săracă. Eterogen din punct de vedere social, egalitarist din punct de vedere politic, influențat de morala creștină, din punct de vedere ideologic, sanculotismul a fost, mai mult decât o luptă de clasă, o prelungire tardivă a milenarismelor medievale (p. 136-138). Cât privește războiul revoluționar, François Furet îl tratează ca pe o componentă, nu neapărat logică, dar perfect integrată a ideologiei revoluționare. Oamenii revoluției concepuseră națiunea excluzând aristocrația, străină de comunitate (Sieyès, de pildă, în *Ce este starea a treia?*). Emigranții contrarevoluționari reprezentau nobilimea. În aceste condiții, inamicul din interior a fost asociat cu cel din afară, războiul civil cu cel cu străinătatea, aristocrația cu trădarea și democrația cu patriotismul. Astfel se explică, în mare măsură, popularitatea războiului de partea revoluției, faptul că a fost un factor major de accelerare a evoluțiilor politice (p. 114). Totodată, prin intermediul războiului, revoluția își transfigura imaginea: erau scazută Teroarea și aureolată Republica, cu soldații săi (p. 219).

Astfel de interpretări sau reinterpretări indică efortul autorului de a înnoi discursul asupra revoluției, de a deschide noi perspective de înțelegere, prin utilizarea unor repere de cultură politică sau imaginar.

Dar, așa cum menționam la început, lucrarea nu deschide noi perspective doar pentru istoria Franței, ci și a altor țări. Ideea considerării istoriei secolului al XIX-lea prin prisma procesului de

asimilare a principiilor democratice, poate fi productivă și în analiza altor societăți. Așa a procedat și Guillermo Ferrero, de exemplu, atunci când a sezizat, din punct de vedere politologic, succesiunea în Europa occidentală a secolului trecut a trei tipuri de regim: cel monarhist absolutist, cel mixt, de trecere, monarhico-democratic (așa cum au fost – în Franța – Monarhia din Iulie și al Doilea Imperiu) și cel democratic. O atare perspectivă este interesantă inclusiv în legătură cu societatea românească, în sensul prelungirii „mersului revoluției” de undeva din vremea *Planului sau formeii de obținere republiciană aristodemocraticească*, până după 1918.

Acest calificativ de „interesantă” se aplică, de altfel, cel mai bine lucrării lui François Furet, care emite o serie de puncte de vedere, pe care le poți împărtăși sau nu, dar care au marele merit de a te obliga să reflectezi și să-ți precizezi o poziție. Faptul este cu atât mai demn de remarcat, cu cât argumentația este ferită de excese polemice, autorul păstrând un ton echilibrat și o poziție de mijloc, diferită, în interpretare și concluzii, atât de discursul sobru, dar nu o dată prea partinic de stânga, al lui Albert Soboul, cât și de diatribele de dreapta ale lui Pierre Gaxotte.

Prin toate acestea, lucrarea lui François Furet ne apare ca fiind o analiză utilă oricărui istoric, cu atât mai mult celor care se ocupă cu precădere de problemele secolului trecut.

Alexandru Mamina

AUGUSTIN GALAN GARCIA, *El „Oficio de Indias” de los jesuitas en Sevilla. 1566-1767*, Sevilla, 1995, 390 p.

În această lucrare autorul abordează problema structurilor clădite de Compania lui Iisus pentru a se dezvolta și consolida ca ordin misionar în Lumea Nouă de-a lungul a două secole. Îndeplinirea acestui obiectiv a revenit *Oficiului Indiilor* din Sevilla, instituție în fruntea căreia se va afla procuratorul general al Indiilor Occidentale și căreia îi va reveni organizarea tuturor pregătirilor și a plecărilor expedițiilor de evanghelizare, precum și coordonarea și controlul intereselor multiple – în principal de natură economică – pe care, cu timpul, Compania le va avea de ambele părți ale oceanului.

După ce în introducere sunt enumerate numeroasele și variatele izvoare care au fost folosite de autor, lucrarea se structurează în trei părți principale complet diferite între ele. Prima parte, care are un pronunțat caracter introductiv pentru ansamblul lucrării, este formată din două capitole. Primul conține informații sumare despre circumstanțele venirii și ai primilor ani de ședere a iezuiților în Sevilla. Cel de-al doilea, consacrat expediției din 1566 și apariției sistematice a Campaniei în cadrul procesului de evanghelizare, oferă cititorului detalii sugestive și atrăgătoare. În el se fac referiri la impactul pe care l-a avut asupra structurii interne a Campaniei asumarea misiunii de evanghelizare a populațiilor locale din Lumea Nouă, misiune care a provocat o serie de contradicții și de stări tensionale între membrii ei de pe cele două țărmuri ale oceanului, mai ales cu privire la calitățile, virtuțile și experiența pe care trebuiau să le aibă misionarii expediționari. De asemenea se fac referiri la regiunile spaniole din care proveneau iezuiții misionari și de la relațiile care se stabilesc între Companie și coroană în cadrul acestui proces.

Cea de-a doua parte cea mai solidă și mai substanțială a lucrării, abordează problemele esențiale ale organizării interne a *Oficiului Indiilor* din Sevilla. Sunt scoase la iveală aspecte fundamentale ca cele referitoare la personalul *Oficiului* și a colaboratorilor săi, al căror număr și dispersare vor evolua în funcție de complexitatea sporită a activităților misionare din America, modul de finanțare al *Oficiului*, atribuțiile ce-i revin, care o dată cu trecerea timpului și acumularea de experiență, se vor amplifica și complica până în anii premergători expulzării iezuiților din Spania,

moment în care activitățile sale atingeau punctul culminant. Demne de remarcat sunt activitățile *Oficiului* ca element de legătură între Roma, Spania și America, precum și rolul pe care l-a avut în organizarea expedițiilor dincolo de Atlantic. Totuși, cea mai importantă funcție a sa a fost de natură economică, deoarece sprijinul oficial al statului nu a fost niciodată suficient pentru organizarea expedițiilor misionare în Lumea Nouă. Este dezmințită astfel teza istoriografiei tradiționale conform căreia regalitatea a asigurat permanent toate cele necesare pentru organizarea acestor expediții.

Partea a treia, cea mai voluminoasă a lucrării, descrie expedițiile iezuite desfășurate între 1566 și 1767 înspre America și Filipine. Ea este o dovadă elocventă a erudiției autorului și a volumului de muncă pe care l-a depus pentru a desprinde principalele momente și evenimente din uriașul material documentar pe care l-a avut la dispoziție și reprezintă un aport fundamental pentru studiul emigrației religioase în Lumea Nouă.

Lucrarea se încheie cu un set de concluzii pertinente în care se face o recapitulare a aspectelor celor mai importante abordate pe parcursul ei și cu o bibliografie a principalelor opere consultate de autor. Din păcate este doar o bibliografie selectivă, care ar fi putut să includă un număr mult mai mare de titluri a căror valoare este unanim recunoscută în istoriografia problemei. În orice caz, lucrarea lui Agustin Galán Garcia are marele merit de a clarifica numeroase probleme, chiar dacă nu pe toate, dar și de a deschide noi direcții de cercetare în acest domeniu deosebit de important.

Eugen Denize

MOSES GASTER, *Judaica & Hungarica. A zsidó, magyar és román művelődési és politikai kölcsönhatások történetéből* (Din istoria interferențelor culturale și politice dintre evrei, maghiari și români), Ediție îngrijită și prefatăată de Miskolczy Ambrus, Budapest, 1993, 200 p.

Profesorul Ambrus Miskolczy a publicat recent un volum închinat vieții și activității renumitului savant evreu din România Dr. Moses Gaster. Volumul a apărut sub titlul: *Moses Gaster, Judaica et Hungarica. Din istoria interferențelor culturale și politice dintre evrei, maghiari și români*, în colecția *Encyclopaedia Transylvanica*, inițiată și editată de Catedra de limbă și literatură română a Universității Eötvös Loránd din Budapesta, catedră condusă de același Ambrus Miskolczy. După o scurtă introducere *Ad lectorem!*, volumul cuprinde un amplu studiu despre viața și opera lui Moses Gaster, studiu cu titlu sugestiv: *De la cultivarea tradițiilor la naționalismul modern: răzvrătirea lui Moses Gaster*. Studiul, semnat de profesorul Ambrus Miskolczy, este publicat în versiunile maghiară și română. Urmează apoi patru studii ale lui Moses Gaster, publicate în limbile germană, română și engleză, respectiv unul dintre ele și în tălmăcirea maghiară realizată cu măiestria-i cunoscută de Gelu Păteanu. Este vorba de studiile: *Rösler und Jung, Sabatiani din Ungaria, Székely Tales* și *The Spread of Judaism through the Ages*. În fine, volumul cuprinde textul unei cuvântări bisericesti, susținute de Moses Gaster în 1879 și un număr apreciabil de scrisori din corespondența savantului evreu cu tatăl Abraham Emanuel Gaster cu savanți și publiciști romani, evrei și străini: Titu Maiorescu, Isidore Loeb, Samuel Kristeller, Wilhelm Bacher, Grigore Tocilescu, Paul Hunfalvy, Jacques Neuschotz, Heimann (Hariton) Tiktin, Iacob Negruzzi, Ion Nădejde, Ioan Slavici, Max Gaster (fratele savantului), A. Stolojan, Leopold Abraham, Leo Berger, Ion Ghica, Oscar Neuschotz, Iosif Popovici și Alexis Kiss, publicate în ordinea enumerării, precum și schimburi de scrisori cu Societatea Maimonide și textul relației *Meine Ausweisung aus Rumänien* scrisă de Moses Gaster la 10 octombrie 1885 și expediată publicației „Neue Freie Presse”. Volumul se încheie cu un amplu rezumat în limba engleză.

Documentația pe care se bazează lucrarea și, în mod deosebit studiul introductiv, precum și documentele publicate au fost adunate de Ambrus Miskolczy în biblioteci și arhive, din România, Rusia, Anglia, Austria, S.U.A. și Franța, dar în special din studierea moștenirii lui Moses Gaster, păstrată la University College Library London, Jewish Studies, Mocatta Library.

Moștenirea lui Moses Gaster a fost studiată și în mare parte valorificată și până acum. Memoriile lui au fost publicate în volumul de studii apărut la Londra în deceniul al treilea, reeditat la New York în anii 1970, iar în România în 1983 sub îngrijirea lui Mircea Anghelescu a fost reeditată lucrarea fundamentală a lui Moses Gaster: *Literatura populară română*. Au apărut studii consacrate savantului și s-au publicat scrisori și acte din moștenirea lui.

Am reținut toate aceste informații pentru a oferi cititorilor revistei o imagine completă despre volum, constatând în consens cu profesorul Miskolczy că, în ciuda investigațiilor și publicațiilor realizate până acum, Moses Gaster rămâne „o personalitate care trebuie redescoperită”, mai cu seamă sub aspectul actualității și modernității moștenirii spirituale lăsate de remarcabilul om de cultură evreu.

Veritabilul polihistor – cum este apreciat Moses Gaster de către Ambrus Miskolczy – s-a afirmat mai întâi ca romanist de prestigiu, a scris o monografie clasică despre cultura populară română, fiind, în același timp, un pasionat colecționar de manuscrise românești vechi. În domeniul folclorului a studiat peregrinarea motivelor, „publicând povești populare țigănești și secuiești”. Cu aceeași pasiune a îmbrățișat ebraistica, a descoperit și a editat texte samaritane.

Profesorul Ambrus Miskolczy nici în studiul său, nici în selectarea studiilor lui Moses Gaster sau a documentelor referitoare la viața lui nu și-a propus să reconstituie vasta activitate a savantului evreu, viața lui zbuciumată. El în *Judaica et Hungarica* se rezumă la două aspecte. Mai întâi înfățișează preocupările lui Gaster privitoare la trecutul și semnificația sabatinilor maghiari din Secuime pentru viața spirituală evreiască, pentru raporturile dintre acestea din urmă și creștinismul european. Mult mai amplu se ocupă Miskolczy de rolul jucat de Moses Gaster în geneza sionismului modern. Fără pericolul de a exagera, putem spune că tocmai acest ultim aspect constituie obiectul demersurilor autorului noii încercări de a readuce în actualitate figura luminoasă a lui Moses Gaster. În fond Ambrus Miskolczy încearcă și – după mine izbutește – să deslușească învățămintele vieții lui Gaster, învățăminte indisolubil legate de istoricul destin al evreimii în secolul nostru. Chiar dacă autorul nu formulează în mod explicit, din lucrarea lui se desprinde ideea că Moses Gaster a fost printre primii care au prefigurat găsirea căii de supraviețuire a evreilor, calea înfăptuirii statului evreu care singură poate garanta viitorul acestei comunități etnico-naționale cu atâtea virtuți și cu o soartă atât de vitregă și vitregită, care a culminat prin încercarea de a fi exterminată fizic prin holocaustul nazist.

În secolul al XIX-lea și începutul veacului nostru comunitățile evreiești din Europa se aflau în fața unei dileme definitorie pentru destinul evreilor. În țările Europei apusene, unde emanciparea evreilor se realizase, acest act – fără doar și poate – progresist, se reclama a fi răsplătit cu prețul asimilării treptate de către națiunile dominante. O parte a intelectualității evreiești cu o instruire selectă și impunătoare a și pornit pe această cale, a căutat să se integreze chiar cu prețul renunțării la iudaism, cu toate că procesul lui Dreyfuss reprezenta un semnal de alarmă despre intoleranța comunităților naționale europene față de evrei. În Sud-Estul și Răsăritul Europei pogromurile antievreiești și antisemitismul luau proporții, îmbrățișate și promovate fiind chiar de cercurile aflate la putere.

Față de aceste realități intelectualitatea evreiască a adoptat poziții diametral opuse. Una era aceea a integrării și contribuției la cultura și civilizația națiunii dominante cu păstrarea identității iudaice. Cealaltă se manifesta prin renunțarea la propria identitate iudaică. Acest ultim curent a devenit propăvădătorul integrării totale și al asimilării comunităților evreiești din diferitele țări ale Europei apusene și centrale în națiunile dominante.

Nu este nevoie de a sublinia faptul cunoscut că Moses Gaster a fost unul din reprezentanții de frunte al curentului integrării cu păstrarea și afirmarea răspicate a identității iudaice, devenind prin propriul destin o „personalitate modelatoare a istoriei... una din figurile proeminente ale istoriei

creștine-evreiești din întregul european” – așa cum pe bună dreptate constată profesorul Miskolczy. Contemporan cu Lazăr Șăineanu, Tictin și I. A. Candrea, spre deosebire de acești reprezentanți de frunte ai creării filologiei române moderne, Moses Gaster „a rămas mândru de iudaismul său și – nu mai puțin – de faptul că a contribuit la cunoașterea mai temeinică a „spiritului românesc”. Tocmai această lealitate culturală, dimpreună cu lupta sa consecventă împotriva antisemitismului românesc oficial, îi conferă un specific propriu, în timp ce, concomitent evoluează până la înălțimea uneia dintre personalitățile de seamă... ale sionismului și devine unul dintre cei mai fecunzi lucrători științifici în cercetarea moștenirii culturale ebraice și samaritene”. Profesorul Miskolczy definește deci cu precizie specificul fenomenului și mentalității gasteriene.

Din această concluzie fundamentală reclamă el necesitatea redescoperirii personalității lui Moses Gaster. Profesorul Miskolczy în mod firesc și pe bună dreptate plasează pe primul plan al preocupărilor sale momentul „poate cel mai important și cel mai general-valabil pentru omul modern: *răzvrătirea*”. Pe linia paternă sefard, pe cea maternă askenaz, Moses Gaster prin origine este destinat să îmbrățișeze toleranța, adică atitudinea de a considera rivalitatea dintre sefarzi și askenazi ca un fenomen secundar în cadrul ortodoxiei iudaice. În memoriile sale Gaster își amintește din copilărie spiritul bucureștean pragmatic al acceptării alterității. După el antisemitismul în Muntenia a fost „opera refugiaților din Ardeal”, a studenților transilvăneni stabiliți aici. Gaster exagera, desigur, căci este cunoscut faptul că unii dintre revoluționarii munteni pașoptiști, care în 1848 propăvăduiau emanciparea evreilor, au răspândit în deceniul al șaptelea antsemitismul, care tocmai în București s-a manifestat la 30 iunie 1866 printr-o mișcare antisemită de amploare cu încăierări și distrugeri de sinagogi, la care ațauau chiar Ion Eliade Rădulescu și Cezar Bolliac – așa cum menționa consulul francez în raportul său. Acesta din urmă adoptase o poziție duplicitară, condamnând antisemitismul românesc, dar și acuzând pe evrei că nu doresc să se asimileze. În România acelor timpuri, inclusiv în 1907 și îndeosebi în perioada interbelică antisemitismul devenise o supapă ideală, de care se foloseau potențaii vremii. Același consul francez reținea în raportul său articolul lui Ioan Brătianu în care acesta scria că evreii reprezintă o plagă socială, un pericol pentru națiunea romană. Făcea aceasta acel Brătianu care, împreună cu C. A. Rosetti, au încercat să potolească mulțimea dezlănțuită și fanatizată întru porniri antisemite. Ioan Brătianu a fost acela care a surprins rezervele ce ascundea antisemitismul pentru politica puterii și a pornit o adevărată cruciadă împotriva evreilor. Sute de familii evreiești erau expulzate din țară sub pretextul vagabondajului. La Iași, unde evreimea reprezenta jumătate din populația orașului, antisemitismul era propăvăduit cu deosebită vehemență de popularul Simion Bărnuțiu, care ajunsese să-i atace pe apostoli pentru motivul că erau evrei. Dincolo de faptul că antisemitismul s-a folosit ca supapă pentru trecerea peste crize sociale ocazionale, el devenise un element structural al vieții politice românești.

Toate aceste aspecte și în chip deosebit legătura organică dintre antisemitism și regimul politic oligarhic din România au fost analizate de Moses Gaster cu deosebită claritate în studiul publicat în 1921 despre situația evreilor în România, studiu apărut în revista „East and West”. El se oprește în principal asupra eludării de către guvernul României a prevederilor Congresului de la Berlin din 1878 care obliga România la emanciparea evreilor.

Moses Gaster a simțit și el pe propria piele ceea ce Carol Iancu numește într-unul din studiile sale despre situația evreilor și antisemitismul din România între 1868 – și 1919 – „paradoxal tragic, ce consta în faptul că evreii deținând o pondere economică deosebită nu făceau parte din nici o clasă a societății”. Înainte de 1878 antisemitismul era motivat de refuzul evreilor de a se asimila, după aceea dată tocmai asimilarea era considerată ca fiind periculoasă pentru etnia română.

Profesorul Ambrus Miskolczy își concentrează atenția asupra temei principale din vasta tematică gasteriană, anume răzvrătirea lui Moses Gaster, mai întâi răzvrătirea împotriva părintelui, apoi răzvrătirea contra puterii. Adept al asimilării evreilor, tatăl Abraham Emanuel Gaster a fost

printre acei evrei bucureșteni care au ridicat un „Templu” după modelul vienez și au chemat un rabin învățat de la Wroclaw, cu scopul de a implementa mișcarea de reformă interioară în viața spirituală, în modul de viață și în mentalitatea comunității evreiești din România. Această atitudine l-a făcut să-și trimită fiul la studii superioare la o universitate din Germania de unde pornise mișcarea reformistă. Tot orașul Wroclaw a fost centrul universitar ales. Este adevărat că Moses Gaster însuși a redat altfel în memoriile sale de mai târziu motivele plecării sale la studii superioare din Wroclaw. El preciza că „voiam pur și simplu să plec în străinătate și să mă lămuresc cu propriul meu iudaism”. El își punea întrebarea cardinală: „ce înseamnă să fii evreu” în lumea de atunci. Astfel, el s-a confruntat cu tatăl său care dorea să-i impună propriile sale vederi. Spre deosebire de tatăl său, care dorea să-l vadă pe Moses Gaster rabin la București, acesta din urmă, la terminarea studiilor în 1878 îi scria: „Niciodată nu voi îngădui să fiu dominat”. Vederile lor se deosebeau fundamental și în privința emancipării evreilor din România aflată la ordinea zilei. Tatăl era convins că emanciparea se va realiza de îndată. În schimb fiul îl avertiza: „În privința emancipării evreilor greșești cu desăvârșire și deci implicit și în privința viitoarei mele situații în România. O să mai dureze mult”. Previzunile lui Moses Gaster au fost confirmate. În acest context el sublinia: „Tot ce fac eu, este că mă identific cu soarta evreilor de la noi”. Era indignat pentru faptul că evreii din România „se lasă călcați în picioare și nu îndrăznesc să răspundă așa cum au mai dat bătălia odată aici”!

Moses Gaster a desfășurat o fructuoasă activitate pe tărâmul înnoirii vieții confesionale evreiești, în domeniul istoriei literaturii vechi și a culturii populare românești, militând în continuare pentru emanciparea evreilor din România. El afirma necesitatea consolidării identității evreiești și a trezirii conștiinței naționale. Pentru el originalitatea evreilor se exprima prin fidelitatea față de tradiții. Poporul evreu – după el – „se autoexprimă în sărbătorile Israelului”, care nu sunt ale unui singur om, ci „ale întregii națiuni proprii, respectiv ale întregului popor propriu”.

Afirmând toate acestea, Moses Gaster publica în 1883 sinteza rămasă clasică despre cultura populară românească, rod al unei activități vaste. Din studiul culturii populare Gaster ajunsese la concluzia că în existența și creația sa poporul român „nu s-a izolat de orice contact cu celelalte popoare și nu s-a hrănit în cursul secolelor cu fărâmituri, căzute de pe masa antichității clasice. Dimpotrivă, vedem poporul român într-o veșnică mișcare, dezvoltând o energie intelectuală, cum e proprie tuturor popoarelor pline de viață și de viitor”.

Sinteza din 1883 și studiile sale anterioare au avut ecouri pozitive. În 1880 Moses Gaster obținuse dreptul de a ține prelegeri la Universitatea din București, iar regele Carol I i-a oferit ordinul *Bene Merenti*. Mai mult chiar, în 1886 Titu Maiorescu l-a propus pe Gaster să fie cooptat printre membrii Academiei Române. Au existat însă și ecouri negative. Acestea izvoreau nu atât dintr-o analiză pertinentă a monografiei ci mai degrabă din motive extraștiințifice. Mai menționăm și faptul că în 1878 Moses Gaster publicase în „*Zeitschrift für Rumänische Philologie*” o recenzie la cartea lui Julius Jung, adept al teoriei continuității daco-romane, recenzie în care autorul – în consens cu Robert Rösler – susținea că argumentele continuității nu rezistă la o analiză științifică lucidă. În părerile sale exprimate tranșant, Moses Gaster s-a confruntat cu Dimitrie Sturdza, politician liberal proeminent.

În destinul lui Moses Gaster un rol determinant l-a jucat, însă, nu atât aceste dispute științifice, ci atmosfera antisemită aflată sub influența programurilor antievreiești din Rusia țaristă dezlanțuite după asasinarea țarului Alexandru I. La acestea evreii au ripostat prin organizarea autoapărării. În acest cadru s-a născut mișcarea *Hibbat Zion* / = Iubirea Sionului, au fost create asociații care au început să organizeze emigrarea în Palestina. Această mișcare cu largi legături internaționale, a avut un ecou și în sanul evreilor din România. Moses Gaster însuși a participat la promovarea acțiunii pe plan internațional, iar pe plan intern, împreună cu câteva persoane, a înființat un comitet, care avea misiunea să organizeze plecarea în Palestina a tuturor evreilor dintr-un orașel moldovean. Comitetul a vrut să demonstreze ponderea pe care o dețineau evreii în viața economică a României, căci după

plecarea evreilor respectivul târg, ar fi decăzut la starea de așezare rurală. Nici Alliance Israélite Universelle din Paris, potrivnică acțiunii, nici guvernul român nu a reușit s-o oprească. Cu toate că planul inițial a izbutit doar parțial, plecând vreo 200 de familii colonizate în apropiere de Haifa.

Reacția guvernului României s-a concretizat prin expulzarea unui număr însemnat de intelectuali evrei printre care se afla și Moses Gaster. Pretextul invocat a fost: organizarea unui pretins complot cu ramificații internaționale. Moses Gaster mai semnalase în „Românul” din 6 septembrie 1885 răscoala antisemită din Brusturoasa, ceea ce îi agrava situația. În ciuda opoziției lui M. Kogălniceanu, Brătianu, prin ministrul său Dimitrie Sturdza, aplicase măsura.

Moses Gaster a răspuns la înșurubă nedreaptă printr-o scrisoare deschisă publicată la 8 octombrie 1885 în „Neue Freie Presse” din Viena. În ea își prezenta autobiografia cu amintirea contribuțiilor sale la dezvoltarea culturii și științei românești. Se referea, apoi, la situația evreilor din România, la măsurile luate împotriva lor și la motivele adevărate ale expulzării. La acuzația presei oficiale din România cum că ar manifesta un atașament exagerat față de problema evreiască, Moses Gaster răspundea prin următoarele: „Activitatea desfășurată de mine în interesul coreligionarilor mei s-a limitat la scopul, slujit prin toate mijloacele, de a le ridica nivelul spiritual, de a le oferi cultură și a nume cultură românească, consolidându-le sentimentul propriei demnități și conștiința acesteia”.

Profesorul Ambrus Miskolczy reproduce în traducere românească după manuscris fragmentul din scrisoarea deschisă în care Moses Gaster dezvăluia scopul real al expulzării și prin aceasta și al politicii românești oficiale în problema minorităților din România. „Cât despre scopul final al expulzării noastre – scria Gaster –, îmi este ușor și simplu să-l explic psihologic: pe de o parte se urmărește totala reducere la tăcere a evreilor, întrucât au fost pur și simplu decapitați, luându-li-se consilierii și oamenii de știință, spre a timora evreimea. Pe de altă parte, guvernul crede că poate dejuca ușor străinătatea. Condamnându-i pe evrei la „liniștea varșoviană”, politicienii vor să convingă lumea că evreii trăiesc acolo (=în România) ca în sânul lui Avram și doar câțiva tulburători ai păcii au inventat ororile de altfel adevărate și au falsificat documentele de altfel autentice – iar acum, după expulzarea acestora, vrea să fie liniște deplină. Europa nu mai are să mai audă despre barbaria organelor guvernamentale”.

Profesorul Ambrus Miskolczy prezintă și poziția unor personalități ale vieții culturale și politice românești care au dezavuat expulzarea. Printre ei se aflau Vintilă Rosetti, C. C. Bacalbașa, G. F. Lahovary, Take Ionescu, Titu Maiorescu, Ioan Slavici, Grigore Tocilescu, Petre Ispirescu, Ion Nădejde și Iosif Popovici. Totodată, el sublinia și faptul că Moses Gaster în lupta lui, pentru drepturile colective, concretizată atunci prin emanciparea colectivă a întregii comunități evreiești din România, nu confunda poporul român cu forțele aflate la putere, cu atât mai puțin cu cei care foloseau antisemitismul în scopul menținerii sau dobândirii puterii.

Din confruntare Moses Gaster ieșise învingător, el a primit – cum scrie Miskolczy „botezul de foc al politicianului și ideologului”. Deși amintea că nu va uita niciodată expulzarea din țară aplicată de guvern, Moses Gaster era gata să slujească binele poporului român. Dovadă stă volumul de selecțiuni din faptele românești editat de el în limba engleză după izbucnirea primului război mondial.

Stabilit la Londra după expulzare, Moses Gaster a devenit rabinul evreilor sefarzi din capitala imperiului britanic. Încă de la sfârșitul secolului trecut el a fost „unul din modelatorii conștiinței naționale moderne a evreilor”. Urmărind biografia și destinul lui Moses Gaster, profesorul Miskolczy pe drept cuvânt constata: „Ceea ce a scris și a spus despre trezirea națională a evreilor, este implicit și istoricul p opriei sale treziri la conștiința națională. Biografia sa spirituală este și biografia ideii naționale evreiești moderne: s'onișmul”. El sublin'ază cu aceeași îndreptățire faptul că sionismul s-a născut între E t și Vest, în E ropa centrală ca o simbioză fericită dintre iluminismul apusean și tradiționalismul răsăritean. Impulsul a venit – într-un fel – din afară. A fost nevoie de procesul lui Dreyfuss ca Theodor Herzl, adept până atunci al asimilării, să scrie în 1896 opera sa programatică *Statul evreu*, în care el „anunța un nou descălecat” evreiesc. Ideologul poporului evreu, Theodor Herzl a sesizat că antisemitismul a accelerat

procesul de formare a conștiinței naționale evreiești. El scria cu o oarecare îngroșare a accentelor că „dușmanul ne face, fără să vrem, un popor unitar”. În acest cadru destinul și rolul lui Moses Gaster sunt semnificative. El a fost produsul confruntării cu sine și cu realitățile timpului său, implicit cu situația evreilor din România, care era puternic marcată de antisemitism. Datorită acestui fapt evreii din România – sublinia pe bună dreptate Gaster – „au primit o educație mai înaltă” decât confracții lor din Occident. Evreii din România – după cei din Rusia – au fost primii care au participat la punerea temeliei Statului Evreu prin faptul că s-au angajat la primele colonizări din Palestina încă la începutul deceniului al optulea din veacul trecut. Fapt semnificativ – reținut cu îndreptățită mândrie de Moses Gaster – evreii din România, împreună cu cei din Rusia, s-au apucat de agricultură, sfidând ironia că evreii ar fi inapți pentru practicarea economiei agrare.

Moses Gaster a fost în același timp, și produsul unei confruntări cu ideologia națiunii culturale de inspirație germană. Efectuându-și studiile în Germania, el a trăit și o altă experiență deosebită de cea din România.

Trăite și asimilate experiențele născute în medii și mentalități diferite au găsit în gânditorul Moses Gaster un teren fertil, care a reușit să le sintetizeze pe plan teoretic, să tragă concluziile practice de acțiune pentru alternativa găsită a creării Statului Evreu. Fenomenul definit de profesorul Miskolczy prin noțiunea de revoltă caracteristică destinului lui Moses Gaster a constituit, fără doar și poate, un imbold permanent de căutări. Dar în limpezirea ideatică – credem noi – omul de cultură evreu a rămas consecvent cu sine însuși, integrarea comunităților evreiești în comunitatea umană dorea nu cu orice preț, el accepta această integrare doar pe temeiul păstrării identității iudaice. Respectul pentru alteritate îl reclama și pentru evrei și refuza integrarea prin asimilare, prin renunțarea la propria identitate. Totodată, el respecta și dreptul de opțiune al individului de a se asimila, dar refuza această perspectivă pentru întreaga comunitate ca fiind inacceptabilă.

Această experiență sintetizată în plan teoretic i-a permis lui Moses Gaster să participe la modelarea sionismului modern, inclusiv la definitivarea conceptelor lui Theodor Herzl despre comunitatea națională evreiască aflată în faza de început a formării.

Așa cum era și firesc între el și Herzl existau și deosebiri. Astfel, profesorul Miskolczy relevă faptul că Moses Gaster încă la Congrasul sionist din 1898, cu o previziune profetică, punea problema reînvierii limbii ebraice ca limbă de stat a evreilor. Aceasta în opoziție cu Theodor Herzl care se orientase spre modelul poliglot elvețian. Ca un profund cercetător al culturii populare și al specificului spiritual, Moses Gaster prevedea procesul formării națiunii evreiești ca un proces de durată, pentru motivul că în reîntemeiatul Stat Evreu urmau să se stabilească comunități evreiești provenite din medii diverse.

La sfârșitul demersului său, profesorul Miskolczy constată nedreptatea posterității față de moștenirea lui Moses Gaster, nedreptate manifestată prin faptul că nici azi nu dispunem de o bibliografie cât de cât completă a publicisticii sale politice, nedreptate exprimată prin faptul că numele său nu i s-a dat niciunei străzi și nu figurează pe nici o placă memorială din București, Wrocław, Londra sau Ierusalim, ba mai mult nu toți autorii respectă adevărul despre contribuția lui atunci când înfățișează istoria sionismului. Cartea realizată de profesorul Ambrus Miskolczy este o nouă și merituosă tentativă de a aduce în actualitate figura luminoasă a lui Moses Gaster. Studiul său dens și nuanțat, bazat pe o bogată documentație în multe privințe inedită, se va impune în șirul lucrărilor fundamentale despre viața și opera lui Moses Gaster, iar documentația până acum inedite îmbogățesc cu noi date semnificative biografia omului de cultură evreu de faimă europeană. Gestul profesorului Ambrus Miskolczy ni se pare plin și de alte semnificații când antisemitismele de tot felul, sunt în renaștere și ofensivă. El este un răspuns demn și profund uman.

Demény Lajos

ĒRIKS JĒKABSONS, *Poļi Latvijā* (Polonii din Letonia), Riga, 1996, 167 p.

Într-o sinteză remarcabilă, tânărul istoric leton Ēriks Jēkabsons a reușit să prezinte o trecere în revistă a istoriei venirii, continuității și prezenței populației polone în Letonia. Cu o putere de concentrare a materialului demnă de invidiat, de vreme ce, în afara textului în limba letonă volumul are o largă, extrem de generoasă prezentare în rusă și engleză, autorul s-a oprit cu precădere asupra a două perioade: cea interbelică (divizată, la rândul ei, în două etape distincte, cea parlamentară și cea a regimului lui Karlis Ulmanis, începând cu 1934) și etapa contemporană, următoare proclamării independenței și desprinderii din fosta U.R.S.S. Mai trebuie adăugat că Ēriks Jēkabsons este unul din istoricii letoni cei mai renumiți în ceea ce privește preocupările sale privind spațiul polon, cu o impresionantă bibliografie, lucrări publicate în ambele țări.

Primele relatări despre sosirea polonilor în Letonia datează din 1562, când livonienii, speriați de acțiunile țarului Ivan cel Groaznic, au cerut protecția Regatului polon-lituanian (p. 136). Teritoriile letonice au fost împărțite în două ducate: Latgalia (unde influența polonă în cultură și limbă precum și o importantă comunitate polonă se vor păstra până în 1940) și Curlandia (anexată Rusiei și supusă slavizării după 1629). Populația polonă a continuat să se așeze, din secolul al XVII-lea, cu precădere în Latgalia (în 1897, spre exemplu, din 65 000 poloni aflați în Letonia, mai mult de 50% se aflau în această provincie, p. 138).

În timpul primei Republici, cea interbelică, comunitatea polonă reprezenta a patra minoritate după cea rusă, germană și evreiască (evident, din punct de vedere numeric) și a devenit a treia din 1939, când cea mai mare parte a germanilor a părăsit țara. În anii '30, 3% din populația letonă era de origine polonă, jumătate locuind în Latgalia iar o altă treime în capitală, Riga.

Ca și în cazul României, relațiile dintre Letonia și Polonia au avut o influență semnificativă asupra evoluției comunității polone din Letonia. În cea mai mare parte a perioadei interbelice ele au fost excelente, ținând cont de starea de tensiune existentă în regiune datorită diferendului polono-lituanian.

Ē. Jēkabsons atrage atenția, însă, că atitudinea polonilor letoni, îndeosebi după 1930, a adus grave prejudicii relațiilor bilaterale. Autorul explică această escacladare a neînțelegerilor în strânsă legătură cu diferendele religioase, din Latgalia, între catolici (poloni) și protestanți (letoni). Catolicii au refuzat oficierea serviciului divin în limba letonă și au boicotat acțiunile stăruitoare ale autorităților locale de a restabili ordinea. Evenimentele au luat amploare după alegerile parlamentare din 1931 și amenințau cu o profundă criză a sistemului instituțional. În conflict a intervenit și organizația politică a polonilor, Uniunea Polonă (U.P.), partid cu reprezentanți aleși în Sacima (Parlament), care a declanșat o furibundă campanie împotriva guvernului. Drept răspuns, Riga a dizolvat U.P. dar, în replică, Varșovia și-a rechemat ambasadorul (Mieczysław Arciszewski, viitor ministru la București) și a organizat demonstrații antiletone la Varșovia și Wilno (Vilnius) cerând protecție pentru polonii din Letonia. În martie 1932, însă, de comun acord, conflictul a fost închis, Arciszewski s-a întors la post iar premierul leton, M. Skujenieks, a promis și înregistrat o nouă organizație polonă – Liga Poporului Polon.

O politică extrem de liberală a fost promovată de guvernul de la Riga – statisticile oferite de Ēriks Jēkabsons stau dovadă – în domeniul învățământului. Astfel, până în 1934, pentru letoni revenea o școală secundară la 26 551 persoane, pentru evrei – 1 la 5 035 persoane, pentru germani – 1 la 7 096 persoane, pentru poloni – 1 la 17 044 (p. 144). Polonii dispuneau, totodată, de organizații culturale și sociale, de teatru, biblioteci, presă. După lovitura de stat din 15 mai 1934 și instaurarea regimului naționalist condus de Karlis Ulmanis, situația politică a țării s-a schimbat considerabil. activitățile tuturor organizațiilor politice au fost suspendate, inclusiv cele polone. Ē. Jēkabsons vorbește chiar de o tendință de „letonizare” a vieții publice naționale (p. 149). Drept urmare, în 1940, polonii mai dispuneau de doar 16 școli elementare și 2 secundare.

Instalarea regimului sovietic la Riga a marcat schimbarea totală a organizării sistemului de stat. Propaganda sovietică, îndeosebi după 1949, a demarat o teribilă campanie de deznaționalizare atât a locuitorilor letoni, cât și a celor poloni. Astfel, în 1949 au fost închise ultimele școli polone în vreme ce populația polonă a fost asimilată (la rubrica „naționalitate” fie letonilor, fie rușilor (în Latgalia). Numărul polonilor din Letonia care își mai recunoșteau limba scăzuse la 21,1% în 1979 ceea ce, este adevărat, reprezintă un succes de proporții al Moscovei.

Mișcarea de renaștere națională, declanșată în 1988, a cuprins și mult încercata comunitate polonă. În august 1988, la Daugavpils, în Latgalia, lua ființă Societatea Polonă de Cultură și Limbă „Promień”, urmată, în noimebrie același an, la Riga, de Societatea de Cultură Polonă. În 1990, ultima a devenit Uniunea Polonilor din Letonia iar în martie 1991 era editată prima publicație postbelică, „Polak na łotwie” („Polonul în Letonia”). Proclamarea oficială a independenței letonice și reluarea raporturilor diplomatice cu Polonia au fost premisele procesului pe care E. Jēkabsons îl denumesc drept salvarea identității polonilor letoni. Numărul scăzut al membrilor comunității (urmare a represiunii sovietice) – 63 441 în 1996, rata negativă de creștere a populației, deznaționalizarea și urmările ei dramatice (în 1995, 772 copii poloni învățau în limba maternă, 525 în limba letonă dar 4140 (!) în limba rusă, p. 161) pun în pericol existența minorității. Din datele adunate de la diverse organisme, și de o diversitate excelent controlată, rezultă că există elementele de bază ale rezistenței – școală, biserică, presă, organizații politice, sociale, culturale – totul depinzând, însă, de evoluția ulterioară a statului leton (îndeosebi de relațiile cu Rusia și cu cetățenii de origine rusă). Nu putem să nu semnalăm informația că primul ministru de externe leton (după obținerea independenței, în 1991) era un membru al comunității polone: Jānis Jurkāns.

În covârșitoare parte, lucrarea se bazează pe fonduri de arhivă provenite din Letonia și Polonia, pe lucrări avansate din interiorul comunității polone (presă, broșuri, cărți) ca și pe date oferite de diferitele organisme polone și din cadrul administrației de la Riga. Deși de dimensiuni relativ reduse, în comparație cu studiul altor minorități, volumul este o reușită deosebită, atât sub aspectul informației (exactă, controlată din diferite surse) cât și al evoluției problemei. Căci, nu este puțin lucru, a scrie o lucrare despre diferite comunități etnice fără a face parte integrantă din ea, în contextul specific statelor Europei Central-Orientale, este o expediție științifică plină de riscuri. Drept exemplu, România mai așteaptă încă studiile aprofundate, necesare, esențial științifice pe această problemă. De aceea, cu o enormă satisfacție, salutăm un volum care deschide, sperăm, o lungă dezbateră a problemei în spațiul imediat vecin Poloniei

Florin Anghel

JACEK ZGRZEBNICKI, *Cracow's-Kazimierz, Jewish Town, Żydowski Kazimierz*, Kraków, 1994, Copyright by Patchwork and Wiktor, 144 p.

Cartea își propune „să descrie istoria cartierului Cazimir de la începuturile secolului XIV până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial” (din cei peste 160 000 de evrei ce trăiau în Cracovia înaintea celui de-al doilea război mondial mai există astăzi doar 160 de suflete).

Ediția este bilingvă – în polonă și engleză.

Axată pe prezentarea istoriei unor clădiri (o parte azi dispărute, o parte renovate, altele cu destinația mereu schimbată de-a lungul timpului) și ulițe sau străzi ce au făcut parte din ceea ce s-a denumit cartierul evreiesc al Cazimirului (parte a orașului Cracovia, ce a cuprins și cartierul evreiesc) – unele din aceste clădiri mai funcționează și astăzi ca sinagogi, muzeu, cimitire – lucrarea nu putea ocoli prezentarea și a datelor esențiale legate de evoluția populației evreiești a acestui cartier al

Cracoviei (și de aici inerentele referiri la istoria europeană a evreilor, la cea a Poloniei, la rolul și locul evreilor în istoria Poloniei).

Cu mici deosebiri între cele două versiuni (cea poloneză cuprinde și o serie de ilustrații – de fapt fotografii actuale ale unor clădiri și locuri ale cartierului evreiesc – precum și o bibliografie, în plus față de versiunea engleză a textului), structura volumului cuprinde: introducerea, capitolele „Situația evreilor din Europa în Evul Mediu” (sunt menționate pogromurile, persecuțiile, restricțiile care, după anul 1000, au dus la separarea evreilor de creștini, la crearea de ghetouri, la migrări evreiești spre răsăritul Europei), „Cracovia – cartierul evreiesc din partea orașului denumită Cazimir” (reținem că primele mențiuni despre existența unei comunități evreiești organizate sunt din anul 1304, iar din secolele XIV și XV avem documente despre sinagogi, școli, case în care se oficiau căsătorii; în cursul timpului evreii au fost supuși la diferite restricții privind stabilirea domiciliului, exercitarea meseriilor și comerțului, iar în 12 iunie 1494 a avut loc chiar un program, pretextul fiind marele incendiu ce a avut loc în Cracovia; interdicții privind comerțul au creat situațiuni și mai complexe pentru evrei în timpul celor trei împărțiri ale Poloniei – 1772, 1793, 1795 – deoarece ei trăiau în Cazimir care aparținea Austriei și în general lucrau în Cracovia care aparținea Poloniei), „Cazimirul înainte de întemeierea sa” (o așezare rurală a premers viitorul oraș evreiesc), „Istoria orașului evreiesc din Cazimir” („Orașul evreiesc din Cazimirul Cracoviei nu a fost înființat printr-un singur ordin al regelui sau ca un rezultat al migrației naturale a evreilor. Dimpotrivă, a fost consecința unui foarte complex proces istoric...”; se arată în continuare că o cauză a fost legată de relațiile dintre evreii din Cracovia și restul populației care era de origine germană, evreii căutându-și refugiul în Polonia liberală, ocrotiți de rege: evreii au fost sprijiniți de regele Cazimir cel Mare – de la care se trage și numele cartierului – iar ulterior situația lor juridică a evoluat în raport cu diferitele regimuri juridice cum au fost și cele legate de cele trei împărțiri ale Poloniei; în sfârșit, constituția din 1867 a asigurat evreilor libertatea de a se stabili unde doresc și libertățile politice), „Orașul Cazimir” (orașul Cazimir a fost formal înființat prin carta regelui Cazimir cel Mare, cu data de 27 martie al celui de-al doilea an al domniei sale, cartea fiind emisă în orașul Sandomir), „Sinagogile orașului evreiesc din Cazimir” (primele sinagogi apar în Polonia spre sfârșitul secolului XIV; autorul face o introducere privind rolul și evoluția sinagogiei în istoria evreilor; sunt descrise opt sinagogi din Cazimir, cu trimiteri la ilustrațiile din volum), „Băile rituale (mikve) din orașul evreiesc”, „Cimitirele evreiești din Cazimir”, „Celelalte clădiri din Cazimirul Cracoviei”, „Simbolurile întrebuițate de artiștii evrei din Cazimir” (steaua lui David, candelabrele, leul, ursul, lupul, oaia, vulturul, porumbelul, barza, pelicanul, arborele vieții, strugurii și altele), „Grupurile religioase și etnice evreiești” (sefartzii, așkenazii, hasidimii, kabalștii), dicționar de termeni legați de cultura și religia evreilor, calendarul evreiesc (denumirile ebraice ale lunilor anului evreiesc și explicațiunea calendarului evreiesc care are 354 zile). Cartea nu are index.

În legătură cu capitoul rezervat străzilor orașului evreiesc am remarcat faptul că autorul – pentru a explica denumirile unora dintre aceste străzi – se referă la personalități marcante ale evreilor din Cazimir, ca Jonathan Warsauer (1820-1888; medic, unul din inițiatorii unui club pentru sprijinirea intereselor spirituale și sociale ale evreilor, ia parte la revoluția din Cracovia din 1846, devine membru al consiliului municipal din Cracovia și președinte al Asociației de Medicină din Cracovia), Berek Ioselevici (1764-1809; în 1794 ia parte la insurecția lui Kosciuszko și comandă un regiment evreiesc de cavalerie, luptă apoi la Austerlitz, după 1807 este comandantul unui escadron de cavalerie în timpul Marelui Ducat al Varșoviei, moare în 1809 în urma unei răni dobândite între-o luptă cu austriecii) și alții.

Betinio Diamant

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Rude și înrudiri ale lui Petru Rareș.
Petru Rareș și Moldova dintre Prut și Nistru.
Conquista și reconquista peruană.
Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Tranziția către modernitate în viziunea contemporanilor (sec. XIX).
Independența României și Italia.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratatul de pace și perioada primei conflagrații mondiale.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).
Poziția statelor europene față de războiul italo-etopian văzută de diplomația S.U.A.
Date despre polonezii din România.
De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
Bucovina și nordul Basarabiei (1940-1944).
O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).
Politica sovietică interbelică.
Toponimie și demografie istorică.
Adevăr și obiectivitate: propuneri istoriografice românești.
Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 6 000